

გ უ რ ა მ შ ა რ ა ძ ე

არქეოგრაფიული ძიებანი

გ. შარაძის წიგნში განხილულია „ვეფხისტყაოსნის“ ძველი და საუკეთესო ხელნაწერები, აგრეთვე, ავტორის მიერ ჩვენი ქვეყნის (თბილისი, ლენინგრადი, ოდესა, ყირიმი, ზუგდიდი...) თუ საზღვარგარეთის (ბუდაპეშტი) სიძველეთსაცავებში გამოვლენილი ქართული კულტურისა და მწერლობის ისტორიის ახალი მასალები („ვეფხისტყაოსნის“ მეუნარგოვასეული და-კარგული ფრანგული თარგმანის ფრაგმენტები, მიხაი-ზიჩის უცნობი ნამუშევრები, სპარსეთში მოღვაწე ქართველი მხატვრის სიაუშის უცნობი ილუსტრაცია „შაჰ-ნამესი“ და სხვ.).

„ვეფხისტყაოსნის“ ე. წ. ზაზასეული ხელნაწერის გაგრძელება

(ხელნაწერის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი)

ვეფხისტყაოსნის ზაზასეული ხელნაწერის ისტორიას უკავშირდება
ოთხი ძირითადი საკითხი:

1. ხელნაწერის აღმოჩენა;
2. პორტრეტისა და ხელნაწერის დაშორება;
3. ხელნაწერის ნაკლები ფურცლები;
4. ხელნაწერის მფლობელთა შესახებ.

დავიწყოთ პირველი საკითხი: 1847 წელს, პარიზში ლემერსიეს
ფერად ლითოგრაფიაში, ცნობილმა რუსმა მხატვარმა გრ. გაგარინმა
დაბეჭდა ალბომი „Le Caucase pittoresque“ ალბომს წინ უძღოდა
შესავალი წერილი კავკასიაზე და თითოეულ ტაბულას თან ახლდა საკ-
მაოდ დაწვრილებითი განმარტებანი შესრულებულა მხატვართან ერ-
თად გრაფ ე. შტაკელბერგის მიერ. ალბომში კავკასიურ თემებზე გრ.
გაგარინის მიერ 1840-იან წლებში კავკასიაში, კერძოდ საქართველო-
ში, ყოფნისას ნატურიდან შექმნილ სურათებს შორის 33 ეძღვნება
საქართველოს (ქართულ) თემას, ყოფა-ცხოვრებას, ქართულ არ-
ქიტექტურას (გელათი, ნეკრესი, ატენი, იკორთა, ბეთანია...). მათ შო-
რის, XI ტაბულად დაბეჭდილია „შოთა რუსთაველის“ პორტრეტი:
„Portrait de Chota Rustaveli, Poète georgien du XIIe siècle, Tiré
d'un manuscrit georgien du poëme intitulé l'homme qui porte une
peau de Tigre. Peinture Georgienne, encadrement Persan“. პორტრეტ-
ტაბულისთვის დართულ განმარტებაში „Facsimilé d'un Portrait de
Chota Rustaveli“ წერია „...Le portrait dont la planche XI donne
le fac-similé appartenait à un manuscrit trèsancien. Ce manuscrit
fit partie de la dot de la fille du prince Revaz Eristof, qui vivait
vers l'an 1700, et il devint ensuite la propriété de la princesse

¹ Dessine d'après nature par le prince Grigore Gagarine. Avec une intro-
duction et un texte explicatif par le comte Ernest Stackelberg, Paris.
MDCCCXLVII [1847].

Thécla, dernière fille du roi Heraclius II, il appartient aujourd'hui à son fils, le prince Alexandre Orbelian, qui a bien voulu le communiquer aux auteurs de cette publication¹.

„პორტრეტი, რომლის ფაქსიმილესაც (ასლაც) XI ტაბულა იძლევა. ეკუთვნოდა (მოთავსებული იყო) ერთ ძალიან ძველ ხელნაწერს. ეს ხელნაწერი შედიოდა თავად რევაზ ერისთავის ქალის მზითევში, რომელიც ცხოვრობდა დაახლ. 1700 წ., შემდეგ საკუთრება ბატონიშვილ თეკლასი, ერეკლე II უმცროსი ქალის. დღეს იგი ეკუთვნის მის ვაჟს, თავად ალექსანდრე ორბელიანს, რომელმაც დაავადო პატივი და გადმოგვცა (გაგვაცნო) ამ გამოცემის ავტორებს“.

ბეჭდური სახით, 1847 წელს პარიზში გამოცემული გრ. გაგარინის ალბომიდან აღებს სათავეს ცნობა თბილისში, თეკლე ბატონიშვილისა და მისი მემკვიდრის ალექსანდრე ორბელიანის ოჯახში, მათი კუთვნილი „ვეფხისტყაოსნის“ ძველი ხელნაწერის არსებობის შესახებ, რომელშიც მოთავსებული ყოფილა შ. რუსთაველის პორტრეტული გამოსახულება.

ამის შემდეგ, 1852 წლის მარტში, ამავე პორტრეტსა და ხელნაწერზე პლ. იოსელიანი ერთ თავის გამოცემაში შენიშნავდა: „აქა თფილისის მეფის ირაკლის ასულს თეკლას აქუნდა ძმწლად ნაწერი ვეფხისტყაოსანი სახათ ანუ პორტრეტიურათ თვთ რუსთაველისა, ერისკაცისა სამოსით, უფრო ყიზილბაშთა წესით. ესე წიგნი და პორტრეტი წარუდგინე კნიაზს მ. ს. ვორონცოვისა და ამან წარგზავნა სახე ესე კელითა აქა ყოფილის ფრანცუზის მოგზაურის ძლერისა საფრანგეთის ქალაქსა პარიესა, რათა გარდაბეჭდონ იგი მრავალრიცხედ ეკუმპლარებად ხრომო-ლიტოღრაფიით“¹.

1853 წლის 1 სექტემბერს, როგორც ახლა უკვე ჩვენს ხელთ არსებული ამ ხელნაწერის პლ. იოსელიანისეული მინაწერიდან ირკვევა, ალექსანდრე ორბელიანს, თეკლე ბატონიშვილის პირმშოს (1802—1869) გ. ლეონიძის ვარაუდით, ვორონცოვის გულის მოსაგებად, მისთვის მიუბღვნია „ვეფხისტყაოსნის“ დასახელებული ხელნაწერი: «Книга эта: «Барсова кожа» принесена въ даръ князю М. С. Воронцову княземъ Александромъ Вахтанговичомъ Орбелиановымъ 1 сент. 1853 года. Тифлисъ»².

1853 წლის 1 სექტემბრამდე „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი მართლაც რომ არ შეადგენდა მ. ს. ვორონცოვის ბიბლიოთეკის საკუთრებას, ამას ცხადყოფს ვორონცოვის ბიბლიოთეკის კატალოგი, რომ-

¹ მოხილვა წმინდათა და სხვათა აღმოსავლეთისა ადგილთა, ტიმოთესაგან ქართლისა მთავარეპისკოპოსისა: თფილისს, 1852, გვ. 154, შენ. 91.

² Q — 1082.

მელიც შედგენილია 1853 წლის 1 მაისს და რომელშიც ეს ხელნაწერი ამ დროისათვის ჯერ კიდევ გატარებული არ არის¹.

კვლავ პლ. იოსელიანს ეკუთვნის მესამე და რამდენიმე ხანს უკანასკნელი ცნობაც ამ ხელნაწერის კვალის შესახებ. 1870 წლის 30 იანვარს გაზეთ «Кавказ»-ის № 13-ში პლ. იოსელიანი, ეხებოდა რა „ვეფხისტყაოსნის“ ძველ ხელნაწერ ნუსხებს, ჩვენთვის საინტერესო გეგმპლარის შესახებ წერდა: «Третий экземпляр с надписью принадлежности его царю Вахтангу Шах-Наозу (в 1678 г.) находился в руках царицы Теклы Ираклиевны, скончавшейся в 1846 году.

Рукопись эта писана очень красиво, но с ошибками правописания по местам. По ней, с тою же орфографией, явилось издание 1712 года. Она вся раскрашена или иллюстрирована картинками сцен поэмы, в виде полиграфических изданий. Эти картины писаны грубо, без теней, по системе персидской живописи.

Фронтиспис украшен портретом Руставели в костюме персидском, с сохранением частью и типа древняго грузинского костюма. Рукопись эта была доставлена мною великому, в лице грузинской литературы, всемирному меценату, князю М. С. Воронцову. Мудрый правитель, в деле покровительства наукам сочувствовавший к плодам движения ума, к пользе человечества, велел скопировать портрет народного гения, как гения науки — всемирного достояния, он передал портрет этот находившемуся в то время в Тифлисе ученому Французу Флери для издания в Париже. Открывшаяся война помешала исполнению желания светлейшего князя. Имевшийся же у меня экземпляр того же портрета, в прошлом (1869) году доставил в Москву светлейшему князю Д. Б. Грузинскому, собирателю и просвещенному оберегателю редкостей и древностей отечества его и его царственных предков»².

ამის შემდეგ ხელნაწერის კვალი უკვე აღარ ჩანდა და არც არავითარი ცნობა იბეჭდებოდა მის შესახებ, რის გამოც, პ. ინგოროყვას სიტყვით, ზოგს ეპვიც კი ეპარებოდა, ხომ არ იყო მოგონილი „ვეფხისტ-

¹ Каталог Грузинских книг, находящихся в Кабинете Его Светлости Князя Михаила Семеновича Воронцова в г. Тифлисе, составленный 1-го мая 1853 года, ЛО Института Истории АН СССР, собр. Воронцовых, ф. 36, оп. I, № 1004.

² П. Иосеелiani, Шота Руставели (1174—1212), посвящается светлейшему князю Давиду Багратовичу Грузинскому, «Кавказ», 1870, 30 января (12 февраля) № 13.

ტყაოსნის“ ეს ძველი ხელნაწერი, ზოლო ზოგი კიდევ ფიქრობდა, რომ გაგარინის პორტრეტის ორიგინალ იყო პოეტის ხელნაწერის სურათი, რომელიც ვითომ გაგარინმა გადაამახინჯა (რუსთველიანა, გვ. 349). არ ვიცი. ამ „ზოგში“ ვის გულისხმობს პატ. პ. ინგოროყვა, ოღონდ ერთი კია, რომ, მაგ., დიმიტრი გორდეევს სრულიად სალი და სწორი წარმოდგენა ჰქონდა „გაგარინის პორტრეტის ამ ორიგინალზე“ მის აღმოჩენამდე: «...Все новейшие портреты Шоты Руставели восходит к миниатюре местонахождение которой теперь не известно. В середине XIX столетия она принадлежала Александру Орбелиани и тогда же была опубликована кн. Гагаринным (р. Gr. Gagarine, Le Cauc. Pit. P. 1847. pl XI). იხ. Дм. Гордеев; Иллюстрации к поэме Шоты Руставели, Феникс, октябрь, 1918, № 1.»

ამასობაში, 1922 წელს ხელნაწერისაგან ცალკე აღმოჩნდა მისი ეკუთვნილი პორტრეტი — (ამის შესახებ ქვემოთ), თვითონ ხელნაწერი კი კვლავ არსად ჩანდა; პ. ინგოროყვამ ასე ივარაუდა ხელნაწერის მოსალოდნელი ადგილსამყოფელი: „თვით ხელნაწერი უნდა ეიფიქროთ საქართველოში დარჩა. რა ბედი ეწია ამ ხელნაწერს, არა ჩანს. იგი ალბათ ინახებოდა ან ორბელიანთა გვარეულობაში, რომელსაც ამ დროს ეკუთვნოდა ეს ხელნაწერი, ან და უფრო საფიქრებელია — თვით გაგარინის ოჯახში, რომელიც ორბელიანთა სახლს დაუნათესავდა. საკიროა რომ ეს ხელნაწერი როგორმე მოიძებნოს...“ (რუსთველიანა, ტფ. 1926, გვ. 351).

აი, ასეთ მდგომარეობაში იყო ქართული ფილოლოგიური მეცნიერება ამ ხელნაწერის სავარაუდო ადგილსამყოფელას გამო, რომ 1933 წელს ჟურნალში «Литературное наследство» (№ 9—10, Москва) გამოქვეყნდა ი. ტროიცკის სტატია სათაურით: «Архив Воронцовых, обзор И. Троицкого»¹. მეკლევარი, მიმოიხილავდა რა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიულ-არქეოგრაფიულ ინსტიტუტში (შემდეგ ამ დაწესებულებას ეწოდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტი, უკანასკნელად ჰქვია სსრკ მეც. აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილება) დაცულ ვორონცოვის არქივს, პირდაპირ აღნიშნავდა «В Воронцовском архиве в составе различных переплетов смешанного содержания встречаются первоклассные документы (подлинники и копии) по

¹ «Лит. наследство», № 9—10, М., გვ. 307—420.

истории отдельных угнетенных народов царской России и колониальной политики правительства.

М. С. Воропцов, один из практических военных руководителей русской ближневосточной экспансии второй четверти XIX в., пополнил собрание рядом новых приобретений, как например, «Обозрение Кокандского ханства в нынешнем его состоянии» (1841 г. пер. № 732) рукопись «Рассказа кн. Орбелиани, бывшего в плену у Шамиля в 1841 г. и др., в том числе замечательным по графической работе хотя и дефектным экземпляром знаменитой поэмы Шота Руставели о «носящем барсову шкуру»¹ მაშასადამე, ი. ტროიკის წერილიდან, უკვე სავსებით ნათლად გამოირკვა, თუ სად უნდა ყოფილიყო ჩვენთვის საძიებელი პოემის ეს ხელნაწერი.

ი. ტროიკის ამ წერილს, სადაც მოთავსებული იყო პირველი ცნობა „ვეფხისტყაოსნის“ დაკარგული ხელნაწერის ზუსტი ადგილსამყოფელის (ლენინგრადს, ისტორიულ-არქეოგრაფიული ინსტიტუტის მ. ვორონცოვის არქივში) შესახებ, სხვებზე ადრე ყურადღება მიაქცია გ. ლეონიძემ, რომელიც მაშინ ირიცხებოდა თბილისის უნივერსიტეტში ახლად ჩამოყალიბებულ შ. რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანაშრომლად და ამის შესახებ განცხადებით მიმართა უნივერსიტეტის რექტორს ლ. აღნიაშვილს². გ. ლეონიძის განცხადების საფუძველზე, თბილისის უნივერსიტეტმა ხელნაწერის ჩამოსატანად 1934 წლის დეკემბრის მიწურულს ლენინგრადს მიავლინა რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტის მაშინდელი დირექტორი ალ. დუდუჩავა. ლენინგრადში ალ. დუდუჩავამ ხელნაწერი ადგილზე შეამოწმა 1934 წლის 27—28 დეკემბერს (მას იქ ამ საქმეში ეხმარებოდნენ მ. ჩიქოვანი და ი. მეგრელიძე), ხოლო მიიღო 1935 წლის 1 იანვარს, რასაც ცხადყოფს ამ ხელნაწერზე მის მიერ მაშინ გაკეთებული მინაწერი: „ეს ხელნაწერი პირველად ვიპოვე სამეცნიერო აკადემიის ისტორიულ-არქეოგრაფიულ ინსტიტუტის არქივში 27/XII 34 წ. ქ. ლენინგრადში. წავიკითხე 27 და 28 დეკემბერს, მივიღე რუსთაველის სახელობის ინსტიტუტისათვის 1 იანვარს, 1935 წ. ა. დუდუჩავა, 2/I 35 წ. ლენინგრადი“³.

¹ Лит. наследство, № 9—10, М., გვ. 416.

² გ. ლ. აღნიაშვილის ინტერვიუ, გაზ. „კომუნისტი“. 4 თებერვალი, 1935 წ., № 30. ალ. დუდუჩავა, „ვეფხისტყაოსნის“ ახალი ხელნაწერის შესახებ, „კომუნისტი“ 11 თებერვალი, 1935. № 36. სამწუხაროდ, შესაბამისი საქმეები უნივერსიტეტის არქივში არ აღმოჩნდა, იგი როგორც მაკულატურა, გაუნადგურებიათ დიდი სამამულო ომის წლებში.

³ Q — 1082.

1935 წლის 5 იანვარს ხელნაწერი ა. დუდუჩავამ თბილისში ჩამოიტანა და ამის შესახებ მანვე პირველი ცნობა დაბეჭდა გაზეთ „კომუნისტი“ 1935 წლის 11 თებერვალს. მალე, 1935 წლის 1 მარტს, ამავე გაზეთში ასევე წინასწარი ცნობის სახით დაიბეჭდა გ. ლეონიძის წერილიც: „ვეფხისტყაოსნის“ ახალი ხელნაწერი¹, რასაც მოჰყვა იმავე 1935 წელს „ლიტ. მემკვიდრეობის“ პირველ წიგნში დაბეჭდილი მისი მეცნიერული სიფაქიზით დაწერილი გამოკვლევა: „ვეფხისტყაოსნის“ ახალი ხელნაწერი“ (ლიტ. მემკვიდრეობა, წ. 1, ტფ. 1935, გვ. 19—36).

თავის გამოკვლევაში გ. ლეონიძე ასაბუთებდა, რომ ხელნაწერი გადაწერილი იყო მე-17 საუკუნის 60-იან წლებში სარდალ სახლთუზუტესის ზაზა ციციშვილის შეკვეთით ცნობილი მწერლისა და კალიგრაფის იოსებ ტფილელის მიერ. ამიტომაც მას შემდეგ პოემის ამ ხელნაწერს შეერქვა „ზაზასეული ვეფხისტყაოსანი“ და ხელნაწერის აღმოჩენის პატივიც გ. ლეონიძეს დაუმკვიდრდა ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში. (ეს ხელნაწერი სპეციალურად შეისწავლა აგრეთვე კ. კეკელიძემ, რომელმაც 1936 წელს, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომების III ტომში დაბეჭდილ „რუსთველოლოგიურ შტუდიებში“ ცალკე თავი მიუძღვნა)².

მაგრამ საკითხით დაინტერესებული მკვლევარნი მაინც აწყდებიან ერთგვარ წინააღმდეგობას: მათ, ბუნებრივია, აინტერესებთ, თუ საიდან გაიგო გ. ლეონიძემ ასე უცებ ამ ხელნაწერის ზუსტი ადგილსამყოფელი (როგორც აღენიშნეთ, პ. ინგოროყვა მას საქართველოში, ორბელიანთა ოჯახში ვარაუდობდა), თვით გ. ლეონიძე ამ საკითხს ყოველთვის ღიად ტოვებს³. 1959 წელს ს. კაკაბაძემ ასეთი რამეც კი დაწერა ამ ხელნაწერის თაობაზე: „გიორგი ლეონიძე 1935 წელს თავის ინტუიციით შეუდგა მოსკოვში ვორონცოვის არქივის გადათვალიერებას. მან ამ არქივში მიაგნო ზაზა ციციშვილისეულ ვეფხისტყაოსანს“⁴. სინამდვილეში კი გ. ლეონიძეს არ უშუშავია ვორონცოვის არქივში. მან მხოლოდ მეცნიერულად პირველად აღწერა აღ. დუდუჩავას მიერ ლენინგრადში (და არა მოსკოვში, როგორც ამას ს. კაკაბაძე ფიქრობს) დაცული ვორონცოვის არქივიდან ჩამოტანილი „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი. თვითონ ა. დუდუჩავა კი ამ ხელნაწერის ჩამოსატანად

¹ „კომუნისტი“, 1935 წ. 1 მარტი, № 52.

² კ. კეკელიძე, ეტიუდები, IV, 1957, გვ. 10—15.

³ უნდა ვიფიქროთ, რომ უნივერსიტეტის რექტორისადმი 1934 წელს გაკეთებულ განცხადებაში გ. ლეონიძეს უსათუოდ ექნებოდა მითითება ი. ტროიციის აღნიშნულ წერილზე.

⁴ ს. კაკაბაძე, გიორგი ლეონიძე და ძველი ქართული კულტურის საკითხები, „მნათობი“, 12, 1959, გვ. 109.

მივლინებული იქნა თბილისის უნივერსიტეტის მიერ გ. ლეონიძის განცხადების საფუძველზე, მას შემდეგ, რაც ი. ტროიციის ზემოთ დასახელებული წერილადან ამ უკანასკნელმა გაიგო ხელნაწერის აღგისამყოფელი. ასე რომ, ა. დუდუჩავას მიერ ხელნაწერზე 1935 წ. 2 იანვარს გაკეთებული მინაწერი, რომ თითქოს ეს ხელნაწერი ქ. ლენინგრადში პირველად იპოვა მან (Q 1082), მართლაც არ შეეფერება სინაჰდვილეს. ი. მეგრელიძე შეეცადა ა. დუდუჩავას ამ მინაწერის კრიტიკას, მაგრამ სამართლიანი სურათი მან მაინც ვერ აღადგინა. მისთვის ი. ტროიციის წერილი და დამსახურება სრულიად უცნობია¹. ი. მეგრელიძეს ჰგონია, რომ „გ. ლეონიძემ მიაგნო პლ. იოსელიანის ცნობას: «აქა თფილისს, მეფის ირაკლის ასულს აქენდა ძველად ნაწერა ვეფხისტყაოსანი...» ამის მიხედვით გ. ლეონიძემ ითავა, რომ ვორონცოვის პირად არქივში დაცული ხელნაწერი ჩამოტანილიყო თბილისში“².

პლ. იოსელიანის მიერ 1852 წელს დაბეჭდილი ტ. გაბაშვილის „მოხილვის“ ტექსტისთვის დართული შენიშვნა, რომელიც ი. მეგრელიძეს მოჰყავს, რა ძნელი მისაგნები იყო, გ. ლეონიძემდე მას საკითხით დაინტერესებული ყველა პირი იცნობდა, მაგრამ ამ შენიშვნის მიხედვით ვერავინ მიაგნო ხელნაწერას კვალს, სანამ 1933 წელს არ გამოქვეყნდა ი. ტროიციის ზემოთ დასახელებული წერილი. გ. ლეონიძემ „მიაგნო“ არა პლ. იოსელიანის ცნობას, არამედ ი. ტროიციის წერილს. სამწუხაროდ, არც გ. იმედაშვილას „რუსთველოლოგიური ლიტერატურა — 1712—1956 წწ.“. (თბ. 1957) იცნობს ი. ტროიციის ამ წერილს, რომ თავიდან ყოფილიყო აშორებული ასეთი გაუგებრობანი.

როგორც ვთქვით, 1922 წელს, ე. ი. ტროიციის მიერ თვითონ ხელნაწერას აღმოჩენამდე 11—12 წლით ადრე, თბილისში შეიძინეს შოთა რუსთაველის პორტრეტული გამოსახულება, რომელიც თავის დროზე ამ ხელნაწერის კუთვნილება იყო. საინტერესოა, რა პირობებში იქნა ეს პორტრეტი აღმოჩენილი. ბეჭდურად პირველი ცნობა ამის შესახებ გამოაქვეყნა პ. ინგოროყვამ 1926 წელს „რუსთველიანაში“. „ეს შრომა Rusthveliana-ს პირველა წიგნი, უკვე დასრულებული გვქონდა, და 1922 წელს წავეღითხეთ საჯარო მოხსენება რუსთაველის შესა-

¹ ი. მეგრელიძე. რეცენზია ალ. დუდუჩავას „რჩეულ წერილებზე“, „მნათობი“, 1968, № 3. ჩვენი ნაშრომის გაცნობისა და ძირითადი დებულებების გამოქვეყნების (გაზ. „თბილისის უნივერსიტეტი“, № 12, 1969) შემდეგ, ი. მეგრელიძემ გასაზიარებლად ჩათვალა ი. ტროიციის დამსახურების აღიარება: იხ. მისი წერილი გ. ლეონიძეზე, გაზ. „სამშობლოს ხმა“, 1969, № 9—10

² ი. მეგრელიძე, გ. ლეონიძე ქართული კულტურის ძეგლთა შემკრებ-დამცველი, ლტ. ძიებანი, X111, 1961, გვ. 121.

ზებ, — როცა მოხსენების მეორე დღეს საქართველოს სამხატვრო გალერეის დირექტორმა პატივცემულმა დ. შევარდნაძემ გვაცნობა, რომ გალერეაში მოიტანეს „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერის ერთი ფურცელი, რომელზედაც მოთავსებულია შოთას პორტრეტი, და რომელიც წააგავს ცნობილ გ. გაგარინის სურათს. ეს პორტრეტი ჩვენ მაშინვე გავშინჯეთ. შევადგინეთ მისი აღწერილობა და ეთხოვეთ გადაეღოთ მისი ფოტოგრაფიული პირი. ამის შემდეგ ეს სურათი შემოსწირეს ტფილისის უნივერსიტეტს, და იგი დღეს ინახება ჩვენი უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმში (№24). აქვე, პ. ინგოროყვამ პირველად გამოაქვეყნა ამ პორტრეტის ფოტოპირი და მიუძღვნა ვრცელი გამოკვლევა, სადაც აღნიშნული პორტრეტი დათარიღებულია XV საუკუნით. (ამჟამად პორტრეტის მხატვრული ანალიზი და მისი დათარიღება ჩვენი ინტერესის ფარგლებში არ შემოდის). ამის შემდეგ უკვე ახლად აღმოჩენილი პორტრეტის ნატურალური ზომის ფოტოპირები 1926 და 1927 წლებში დაურთეს პოემის თავიანთ გამოცემებს ი. აბულაძემ და ს. კაკაბაძემ.

სულ უკანასკნელად, 1966 წელს, ს. კაკაბაძემ თავის ნაშრომში „რუსთველი და მისი ვეფხისტყაოსანი“ (გვ. 91) მოგვცა ამ პორტრეტის აღმოჩენისა თუ გადარჩენის უფრო ვრცელი დეტალური ისტორია, ვინემ პ. ინგოროყვამ 1926 წელს და თვითონ 1927 წელს¹. ამ წიგნში ს. კაკაბაძე ამტკიცებს, რომ პორტრეტის გადარჩენა მისი დამსახურებაა: „ეს მოხდა შემდეგნაირად: ცენტრარქივის უფროსად ჩემი ყოფნის დროს ძველი ქართული და არაქართული საბუთების შეკრების პროცესში მე დავალებული მქონდა ივ. ენაკოლოფაშვილისათვის, რომ მას შეეკრიბა ცნობება ტფილისის ყოფილ ბურჟუაზიულ ოჯახებში შემორჩენილ დოკუმენტური ძველი მასალების შესახებ. 1922 წელს ივნისში ი. ენაკოლოფაშვილი მოვიდა ჩვენთან ცენტრარქივში და მაცნობა, რომ ყაზაროვს ბათუმში გაგზავნილი აქვს შოთა რუსთაველის პორტრეტი ინგლისელებისათვის მისაყიდად. რადგან ცნობილი იყო, რომ ხსენებული ყაზაროვი წინათ ბევრ ხანს იყო საქართველოში უდიდეს მემამულეთა — ორბელიანთაგან გენერალ გიორგი ორბელიანის მოურავად². ამიტომ მე ექვი ავიღე, ხომ არაა ეს სურათი შოთას და-

¹ „ბიბლიოგრაფიული შენიშვნებიდან“ (გვ. 379), პ. ინგოროყვას ეს პირველი საჯარო მოხსენება მწერალთა კავშირში შემდგარა 1922 წლის 2 ივნისს.

² იქვე, გვ. 350.

³ იქვე, გვ. 348—374.

⁴ „ვეფხისტყაოსანი“, ს. კაკაბაძის რედაქტორობით, თბ., 1927.

⁵ ე. თაყაიშვილის „მოგონებებიდან“ („მნათობი“, 1959, № 9, გვ. 171) ირკვევა, რომ ეს არტო ყაზაროვი მართლაც ყოფილა გიორგი ილიას ძე ორბელიანის (გრიგოლ ორბელიანის საყვარელი ძმისწული) მოურავი, რომლის „წყალობით“ საქართველოდან გაუტანიათ და ევროპის სიძველეთსაცავებში და ანტიკვარებთან მოხვედ-

კარგული პორტრეტი ევრონოვის წარდგენილი ხელნაწერიდან-მეთქი. ამიტომ დავიბარე ეს პირი და წინადადება მივეცი მას მუქარით, ახლავე გაეგზავნა ი. ენაკოლოფაშვილის დასწრებით დეპეშა ხსენებული პორტრეტის გაყიდვის შეჩერებას შესახებ, თვითონ წასულიყო ბათუმში და ჩამოეტანა ხსენებული სურათი... ჩემს მუქარაზე ყაზაროვი შეშინდა, მეორე დღესვე წავიდა ბათუმში და ჩამოიტანა ხსენებული სურათი. წარმოიდგინეთ ჩემი სიძნაღი, რომ ეს აღმოჩნდა სწორედ შოთას სურათის დაკარგული ორიგინალი. დაპირებული ვიყავი, რომ ყაზაროვს ავუნაწლავებდი ბათუმში წასვლა-წამოსვლის საგზაო ხარჯებს და დამატებით მივცემდი კიდევ რამეს. მაგრამ ცენტრარქივს მაშინ არავითარი თანხა არ ჰქონდა და ამიტომ მიკითხვამოკითხვის შემდეგ ჩემმა თანამემწემ იოსებ ქეიშეიშა მოძებნა მეყვავილე მიხ. მამულაშვილი, რომელსაც მაშინ ერევნის მოედანზე ქარვასლაში ყვავილების დიდი მაღაზია ჰქონდა და სთხოვა მას ყაზაროვთან ანგარიშის გასწორება, რის სამაგიეროდ ჩვენ თანახმა ვიყავით გადაგვეცა სურათი რომელიმე დაწესებულებისათვის თვით მიხ. მამულაშვილის მითითებით. მ. მამულაშვილმა ყაზაროვთან ანგარიშის გასწორების შემდეგ აირჩია თბილისის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა, რომლის დირექტორს პროფ. გრ. წერეთელს სურათი ჩავებარეთ კიდევ.

პ. ინგოროყვას თავის „რუსთველიანაში“ ეს ამბავი ჰქონდა გადმოცემული არასწორად. გრ. წერეთელს, როგორც ეტყობა, უნივერსიტეტიდან ხსენებული სურათი წაუღია საჩვენებლად ეროვნულ გალერეაში და აქ ეს სურათი უნახავს პ. ინგოროყვას¹.

აი, რას გადმოგვცემს მწერალი ქეთევან ხახუტაშვილი ამ პორტრეტის მოპოვების შესახებ თვით მიხეილ მამულაშვილის ნაამბობის მიხედვით: „თბილისში თამაშშევის ქარვასლაში ყველას ყურადღებას იპყრობდა... გემოვნებით გაფორმებული საყვავილე, ამ მაღაზიის პატრონი იყო მიხეილ მამულაშვილი.

რილა რამდენიმე ხატი გიორგი ორბელიანის ოჯახიდან, მაგრამ ს. კაკაბაძე რომ ამბობს, ეს გიორგი ორბელიანი გენერალი იყო, არ უნდა იყოს სწორი, რადგან, იმავე ე. თაყაიშვილის სიტყვით, გიორგი სამხედრო კაცი იყო, მაგრამ დიდი წოდება არა ჰქონიაო. ერთხანს ბორჩალოს მაზრის თავადაზნაურობას წინამძღოლობდა. სწავლა ოქსფორდის უნივერსიტეტში ჰქონდა დამთავრებული. საყვარელი, თავმდაბალი კაცი იყო. ჩვენ გვეხმარებოდა არქეოლოგიურ მუშაობაში, მის მამულებში მყოფი ძეგლების გაწმენდაში“. (შდრ. ავრ. ი. მეუნარგია, ცხოვრება გ. ორბელიანისა, ს. ცაიშვილის რედ., თბ., 1954).

¹ ს. კაკაბაძე, რუსთაველი და მისი ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1966, გვ. 91—92; შდრ. მისივე, გ. ლეონიძე და ძე. ქართულ. კელტ. საკითხები. „მნათობი“, 1959, № 12, გვ. 110; ი. ენიკოლოფაშვილი, რუსთაველის პორტრეტის ბედა, გაზ. „თბილისი“, 1965, № 21.

იმ ხანში როდესაც მამულაშვილს ძალიან უჭირდა, მის მალაზიაში მივიდა ერთი ნაცნობი კაცი, თუმცა მან იცოდა, რომ მიხა დიდი ფულის პატრონი არ იყო, მაინც უთხრა:

— ერთ უცნობს საიდანღაც ხელში ჩავარდნია რუსთაველის ძეგლისძველი სურათი, თუ ფულის მივცემთ, დაგვიტოვებს, თუ არა და... უცხოელსა ჰგავს და... თან წაიღებს... იქნება როგორმე მოახერხოთ სურათის შეძენა...

მამულაშვილი დიდად დაინტერესდა ამ სურათით და მაშინვე იმ უცხოელის სანახაჲდ წავიდა, სურათი ძველისძველი იყო. მიუხედავად გაკირვებისა, სურათი შეიძინა. კარგა ხანს სახლში ჰქონდა, არ ეშეტებოდა გარეთ გასატანად. შემდეგ სურათს უკან მიწერილმა ტექსტმა დააფიქრა. ვინ იცის ეს სურათი უნივერსიტეტში უფრო საკირო იყოსო და რექტორ ივანე ჯავახიშვილთან მიიტანა:

— პატივცემულო ივანე, ეს სურათი ჩემს სახელზე გქონდეთ, უნივერსიტეტსა ვწირავ.

მამულაშვილისეული სურათი ჯერ უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმში ინახებოდა, შემდეგ კი ხელოვნებას მუზეუმში გადაიტანეს.

მიხეილ მამულაშვილის ეს კეთილი საქმე არსად არ ჩაუწერიათ. მოხუცს არ უყვარს სიკეთის დამადლება, მაგრამ ჩვენ აქ მოვიყვანთ ერთ წერილს, რომელსაც მოხუცი სათუთად ინახავს თავის კარადაში.

„მოქალაქე მიხეილ მამულაშვილს სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამგეობის სახელით უღრმეს მადლობას მოგახსენებთ თავ. გაგარინის ხელში ნაქონი შოთა რუსთაველის ძველი სურათის შემოწირვისათვის. რექტორი, პროფესორი ი. ჯავახიშვილი“.

როცა მოხუცო მეყვავილე ამ პატარა ქაღალდს გიჩვენებთ, ღიმილით დასძენს ხოლმე: — „ახლა რაღას იტყვით, არც ახლა გკნაო? რა დაუჯერებელი ხართ ზოგიერთები!“.

ასეა თუ ისე, შოთა რუსთაველის აღნიშნული პორტრეტი 1922 წელს შევიდა თბილისის უნივერსიტეტის სიძველეთა მუზეუმში (სერია „წ. კ. გ. ს. მ.“ № 1694, აქედან — 1927 წლის 2 მარტს — უნივერსიტეტის ქართული ხელოვნების მუზეუმში (№ 52)², უკანასკნელად კი იგი დაცულია საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში — საგანძ. განყ. ქ. № 1148.

ახლა საინტერესოა, როგორ მოხდა ამ პორტრეტის და მისი კუთვნილი ხელნაწერის (რომელიც 1933 წელს აღმოჩნდა ლენინგრადს, ვორონცოვის არქივში) დაშორება. ამ საკითხზე აზრთა სხვადასხვაობაა:

¹ ქ. ხ ა ხ უ ტ ა შ ვ ი ლ ი, მცხეთელი მინდია, თბ., 1963, გვ. 57—59.

² ტუ ქართული ხელოვნების მუზეუმი (შემოსულობის წიგნი), № 52.

აკად. შ. ამირანაშვილი, 1938 წლიდან მოყოლებული დღემდე, ყველა თავის ნაშრომში იმ აზრს ადგას, რომ „ერეკლე მეფას ასულის თეკლეს კუთვნილი ხელნაწერი შემდეგ მ. ს. ვორონცოვს ჩაუვარდა ხელში... როგორც ჩანს, აქედან ამოჭრეს რუსთაველის პორტრეტიანი მინიატურა, რომელიც პარიზს იქნა გაგზავნილი თავად გაგარინთან. ამ უქანასკნელმა ფერადოვანი პირი გააქეთა და მინიატურის დაზიანებული ნაწილებიც აღადგინა“¹. მაშასადამე, აკად. შ. ამირანაშვილის აზრით, 1847 წელს პარიზში გრ. გაგარინის ალბომში „Le Cauc. Pittoresque“ შესული შ. რუსთაველის პორტრეტი მხატვარმა დაამზადა პარიზშივე ალბომის გამოსვლამდე, ე. ი. 1847 წლამდე, მისთვის თბილისიდან გაგზავნილი თეკლესეული ხელნაწერიდან ამოჭრილი რუსთაველის პორტრეტული მინიატურის დედნის საფუძველზე. ამ მიზეზით, პოეტის პორტრეტი დაშორებულია პოემის ხელნაწერს. მაგრამ ეს არ უნდა იყოს სწორი. გრ. გაგარინის მიზეზით პორტრეტი არ უნდა დაცილებოდა ხელნაწერს და აი, რატომ:

გრ. გაგარინის ბიოგრაფიიდან ცნობილია, რომ 1840—50-იან წლებში იგი მუშაობდა კავკასიაში (საქართველო, დაღესტანი, სომხეთი, აზერბაიჯანი), კერძოდ — თბილისში: — «Ряд лет он провел в Тбилиси, занимаясь изучением архитектуры, искусства народов Грузии, Армении и Азербайджана... Дом Гагарина в Тбилиси был одним из центров культурной жизни»². გ. გაგარინმა გაიცნო საქართველო, მისი ხალხი. თბილისში იგი ხშირი სტუმარი იყო ალ. ჭავჭავაძის ოჯახსა, ცხოველ მონაწილეობას იღებდა კულტურულ ცხოვრებაში: ხელმძღვანელობდა თბილისის თეატრის მშენებლობასა და მხატვრულ გაფორმებას, მოხატა სიონის ტაძარი და განაახლა კანკელი, გაწმინდა ბეთანიის ტაძარი და მისი სახელგანთქმული ფრესკები, კერძოდ გიორგი III, თამარ მეფისა და ლაშა-გიორგის გამოსახულებით. სურდა თბილისში გაეხსნა სამხატვრო სკოლა და ა. შ. გარდა ამისა, კავკასიური პერიოდი ითვლება გაგარინის ნაყოფიერ შემოქმედებით. პერიოდად: მას სამი ათასამდე ნახატი აქვს შესრულებული და უმეტესი მათგანი კავკასიის თემას ეხება. აქ უშუალო შთაბეჭდულების ქვეშ შექმნილი ჩანახატები შევიდა პარიზში 1847 წელს

¹ შ. ამირანაშვილი, შოთა რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ ძველ ქართულ ხელოვნებაში, ენიშნის მოამბე, III, 1938, გვ. 155; მისივე, „ვეფხისტყაოსნის“ დასურათება, მინიატურები, შესრულებული XVI—XVIII საუკუნეებში, შესავალი წერილი, თბ., 1966, გვ. 30; მისივე, შოთა რუსთაველის პორტრეტული გამოსახულება ძველ ქართულ ხელოვნებაში, კრებული: თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთაველს, თბ., 1966, გვ. 166—171; მისივე, ვეფხისტყაოსანი ძველ ქართულ ხელოვნებაში, თბ., 1968, გვ. 35.

² А. Н. Савинов — Г. Гагарин, М., 1950, гв. 37—38. ზღრ. გვ. 31, 39.

გამოცემულ ალბომში „Le C. P.“, სადაც საქართველოს თემას 33 ტაბულა (თბილისის ხედები, მეგრული მონადირენი, ქართული ცეკვები, მცხეთის, ბეთანიის, გელათის, ბიჭვინთის... არქ. და ფრესკ. ჩანახატი), აქვს დათმობილი¹. ამ ალბომში დაბეჭდილ საქართველოს თემაზე შექმნილ 33 ტაბულას შორის, ერთ-ერთი საყურადღებოა, რომელზედაც გამოსახულია „Portrait de Chota Rustaveli, Poète Georgien du XII siècle, Tire d'un Manuscrit Georgien du Poème intitulé l' Homme qui porte une peau de Tigre“, ხოლო ტაბულასათვის თანდართულ განმარტებაში ვკითხულობთ, რომ „პორტრეტი, რომლის ფაქსიმილესაც (ნამდვილ პირს, ასლს) XI ტაბულა იძლევა, ეკუთვნის ერთ ძალიან ძველ ხელნაწერს. ეს ხელნაწერი შედიოდა თავად რევაზ (sic! უნდა: რამაზ) ერისთავის ქალის მზითევში, რომელიც ცხოვრობდა დაახლ. 1700 წ², შემდეგ გახდა საკუთრება ბატონიშვილ თეკლესი, ერეკლე II უმცროსა ქალისა. დღეს იგი ეკუთვნის მის ვაჟს, თავად ალექსანდრე ორბელიანს, რომელმაც დაგვიტოვა პატივი და გაგვაცნო (Communiquer) ამ გამოცემის ავტორებს“. მაშასადამე, როგორც თვით გრ. გაგარინის ცნობიდან ჩანს, მხატვარს მის მიერ შესრულებული შოთა რუსთაველის პორტრეტის ნამდვილი პირის (ფაქ-

¹ ა. ს ა ე ი ნ ო ვ ი, დასახ. შრომა, თ. ფ ე რ ა ძ ე, რუსი და უცხოელი მხატვრები საქართველოში (XIX ს.) თბ., 1964, გვ. 36—48.

² გრ. გაგარინის ამ ცნობას რამაზ ერისთავის და მისი ქალის ცხოვრების წლების შესახებ შეტი ანგარიში უნდა გაეწიოს პორტრეტისა და ხელნაწერის დათარიღებისას, რადგან იგი უთუოდ დამყარებულია ხელნაწერის მფლობელთა საოჯახო ტრადიციით დატულ გადმოცემებზე. (მდრ. პ. ინგოროყვა, I გვ. 878—79). ეტყობა უნდა გადაისინჯოს გ. ლეონიძის მიერ შედგენილი ზაზასეული „ვეფხისტყაოსნის“ მფლობელთა ნუსხა (ზაზა ციციშვილ-ალექსანდრე მირზა-ვახტანგ VI —თამარ ვახტანგის ასული-თეიმურაზ II-ერეკლე II —თეკლე ბატონიშვილი-ალექსანდრე ორბელიანი-მ. ს. ეორონიკოვი) და საერთოდ ხელნაწერის ისტორია. როგორც ვხედავთ ამ ნუსხით ხელნაწერის მფლობელად ითვლებიან მხოლოდ და მხოლოდ სამეფო ოჯახის წევრები და სრულიად გამორიცხული არიან რამაზ ერისთავ-მდივანბეგი და მისი ქალი ბარბარე. მაშასადამე გ. ლეონიძის ამ ნუსხაში ან როგორმე თავისი ადგილი უნდა გამოენახოთ რამაზ მდივანბეგ-ერისთავსა და მის ქალს ბარბარეს (18 ს.) რასაც აუცილებლად ხდის ხელნაწერის კუთვნილი პორტრეტული მინიატურის მინაწერები და ხელნაწერის მფლობელთა საოჯახო ტრადიციით განმტკიცებული გადმოცემა, რაც ფიქსირებული აქვს გრ. გაგარინს, ან არა და წინააღმდეგ შემთხვევაში უნდა დავუშვათ, თითქმის რამაზ მდივანბეგი XV ს. მოღაწეა და რუსთაველის პორტრეტი მანამდე (ე. ი. 17—ს-ში ზაზასეულ ხელნაწერის გადაწერამდე) სხვა ხელნაწერში იდო (პ. ინგოროყვა) რასაც სრულიად გამორიცხავს საისტორიო წყაროები (არც ერთი მდივანბეგი საისტორიო წყაროებში არ გვხვდება XVII ს-მდე) და პორტრეტის მინაწერთა პალეოგრაფიული ანალიზი. (ს. კეკელიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ საყიბნის გარშემო „მნათობი“, 1927 წ. № 11—12; ა. ბაქრაძე, მდივან-მწიგნობრის სახელო და სარგო, 1964 გვ. 46—47, ნ. შოშიაშვილი XII—XIV სს. საქართველოს სახელმწიფო სამართლის ისტორიისა და რუსთაველოლოგიის ზოგიერთი საკითხი. „ცისკარი“, 1965, № 9, გვ. 150).

სიმილეს) დედანა გაუცენია ალ. ორბელიანის ოჯახში, თბილისში, ვფიქრობთ, პლ. იოსელიანის მეშვეობით, რადგან პლ. იოსელიანისა და გრ. გაგარინის მეგობრობა ისტორიულად დადასტურებული ფაქტია და დამოწმებული აქვს თვით პლ. იოსელიანს მსგავსად ალბომში შესულ ქართულ თემაზე შექმნალ 32 სურათისა, რომელიც დავას არ იწვევს, რომ გრ. გაგარინს საქართველოში უშუალო შთაბეჭდილების საფუძველზე აქვს შექმნილი, დანამდვილებით უნდა ვენდოთ მის ცნობას იმის შესახებაც, რომ შ. რუსთაველის პორტრეტიც აქ, თბილისშია შექმნილი ალ. ორბელიანის ოჯახში დატული დედნის საფუძველზე 1847 წლამდე და ხელნაწერიდან მის არაერთარ ამოჭრას არ ჰქონია ადგილი (წინააღმდეგ შემთხვევაში, უნდა დაგვეშვა ისიც, რომ ვთქვათ, გელათის ან ბეთანიის ფრესკებიც „ამოჭრეს“ და გაუგზავნეს პარიზში გრ. გაგარინს, რადგან მათი ასლებიცაა ზომ ამ ალბომში დაბეჭდილი!).

კიდევ უფრო მეტ წინააღმდეგობაში ვარდება ამ ფაქტის ახსნისას პროფ. ს. კაკაბაძე: „ალექსანდრემ (ორბელიანმა) ხელნაწერი კავკასიის ნამესტნიკს მიხ. ვორონცოვს 1846 წელს მიართვა. შოთას სურათი ამოღებულ იქნა ხელნაწერიდან და გადაეცა ტფილისში ჩამოსულ ფრანგ მეცნიერს ფლერის, რომელმაც მიხ. ვორონცოვის დავალებით წაიღო ის პარიზში ქრომოლითოგრაფიულად დასაბეჭდად. სურათი მართლაც გამოვიდა მხატვარ გრ. გაგარინის მიერ ხსენებული ფრანგი ფლერის დახმარებით პარიზშივე ჩამოსულ ალბომში (Caucase pittoresque) 1847 წელს. ამის შემდეგ სურათი დაბრუნდა უკან, ცალკე ფურცლად დარჩა და შემდეგ მოხვდა გრიგოლ ორბელიანის ხელში“². მკვლევარს აქ დაშვებული აქვს გაუგებრობათა მთელი რიგი: ჯერ ერთი, ხელნაწერის თავფურცელზე გაკეთებულ პლ. იოსელიანისეულ მინაწერიდან უდავოდ ვიცით, რომ ალ. ორბელიანმა „ხელნაწერი კავკასიის ნამესტნიკს მიხ. ვორონცოვს მიართვა“ არა 1846 წელს, როგორც ამას ს. კაკაბაძე აღნიშნავს, არამედ 1853 წლის 1 სექტემბერს (Q 1082). პლ. იოსელიანის ამ ცნობის სისწორეს ისიც ამტკიცებს, რომ მ. ვორონცოვის ქართული ხელნაწერებისა და წიგნების კატალოგში, რომელიც 1853 წლის 1 მაისისათვის არის შედგენილი, „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი ჯერ შეტანილი არაა (სსრკ მეცნ. აკად. ისტ. ინსტიტუტის ლენ. განყ. ხელნ. ფ. 36, აღწ. 1, № 1004). მეორეც: ჩვენ ჯერ დანამდვილებით არ ვიცით, სახელდობრ, რომელ წელს ჩამოვიდა თბილისში „ფრანგი მეცნიერი ფლერი“ (ამის შესახებ პირველ ცნობას 1852 წელს ბეჭდავს პლ. იოსელიანი, „მოხილვა“ თფ. 1852, გვ. 154 შენ. 91). ოღონდ ის კი ვიცით დანამდვილებით, რომ ამ „ფრანგმა

¹ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი XIII-ისა, თბ., 1936.

² ს. კაკაბაძე, შ. რუსთაველი და მისი ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1966, გვ. 90.

მეცნაერმა ფლერიმ¹ ვერ შეასრულა მ. ვორონცოვის დავალება — პარიზში ქრომოლითოგრაფიული წესით დაებეჭდა შ. რუსთაველის პორტრეტი, რის შესახებაც ცნობას გვაწვდის გიგე პლ. იოსელიანი, ოლონდ სხვაგან (გაზ. «Кавказ») და სხვა დროს (1870 წელს): — «Открывшаяся война помешала исполнению желания светлейшего князя». იფულისხმება ყირიმის ომი (1853—56 წწ.), რომელშიც საფრანგეთი რუსეთის წინააღმდეგ მებრძოლი თურქეთის მოკავშირის როლში გამოდიოდა. ამის გამო ფრანგმა მოგზაურმა ფლერიმ, რომელაც უნდა ვივარაუდოთ, საქართველოში 1850 წლამდე არ ჩამოსულა, ვერ მოახერხა პარიზში შოთა რუსთაველის პორტრეტის ქრომოლითოგრაფიაში დაბეჭდვა და ამ წესით მისი გამრავლება, როგორც ეს მ. ვორონცოვს ჰქონდა ჩაფიქრებული. ს. კაკაბაძე კი, ერთმანეთში ურევს რა ორ ფაქტს, ჰკონებს, რომ „სურათი მართლაც გამოვიდა მხატვარ გრ. გაგარინის მიერ ხსენებული ფრანგი ფლერის დახმარებით პარიზშივე გამოსულ ალბომში Le Cauc. Pit. 1848 წელს. თვითონ გ. გაგარინი კი, არსად არ ახსენებს „ხსენებული ფრანგი ფლერის დახმარებას“ 1847 წელს პარიზში გამოცემულ თავის ალბომში. ამ საქმეში, როგორც საყოველთაოდ ცნობილია, მას ეხმარებოდა არა ფლერი, არამედ შტაკელბერგი¹. ამიტომ თავისთავად ამ ორ მცდარ წანამძღვარზე ს. კაკაბაძის მიერ გაკეთებულ დასკვნას, თითქოს „ამის შემდეგ სურათი დაბრუნდა უკან, ცალკე ფურცლად დარჩა და შემდეგ მოხვდა გრიგოლ ორბელიანის ხელში“, რასაკვირველია, ეკარგება ძალა. მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ, შემდეგ ორ გარემოებას: ჯერ ერთი, თუკა რუსეთ-თურქეთის ომმა პარიზის ლითოგრაფიაში შეაფერხა შოთა რუსთაველის პორტრეტის ბეჭდვა, საკვირველია, მაშინ როგორღა მოხერხდა პარიზიდან მისი დედნის უკან თბილისში ასე უხიფათოდ დაბრუნება? ყოველ შემთხვევაში, თვითონ ფლერი აღარ ჩამოსულა თბილისში. გარდა ამისა, შკვლევარს მხედველობიდან რჩება მეორე გარემოებაც: გრ. ორბელიანი 1880 წლის 24 ნოემბერს არჩეულ იქნა „ვეფხისტყაოსნის“ ე. წ. „ქართველიშვილისეული“ გამოცემის კომისიის თავმჯდომარედ. მისი ავტორიტეტით კომისიამ პოემის ბევრი ახალი ხელნაწერი გამოავლინა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში². როგორ მოხდა, რომ გრ. ორბელიანს, კომისიის თავმჯდომარეს, ხელთ ჰქონდა რუსთაველის ერთი საუკეთესო ძეგლი მინიატურა და არც კომისიის წევრებს აჩვენა და არც თვითონ არსად ამის შესახებ არაფერი აღნიშნა? ძნელი დასაჯერებელია!

მაგრამ დაკვირვებული მკითხველი უთუოდ შეგვნიშნავს, რა ეუ-

¹ იხ. Le C. P. Paris, 1847.

² ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან. თბ., 1956, გვ. 92—94.

ყოთ პლ. იოსელიანის დაყენებით ცნობას ამის შესახებ, რომ „ესე წიგნი და პორტრეტი (იგულისხმება თეკლასეული „ვეფხისტყაოსანი“ — გ. შ.) სახით ანუ პორტრეტით თვთ რუსთველისა, ერისკაცისა სამოსით, უფრო ყიზილბაშთა წესით“ წარუდგინე კნიაზს მ. ს. ვორონცოვსა და ამან წარგზავნა სახე ესე (რუსთველის პორტრეტი გ. შ.) კელათა აქა ყოფილის ფრანცუზის მოგზაურის ფლერისა საფრანგეთის ქალაქსა პარიესა, რათა გარდაბეჭდონ იგი მრავალრიცხუდ ეგზემპლარებად ხრომოლიტოგრაფიით“¹. როგორც ვხედავთ, პლ. იოსელიანი აქ გარკვევით ამბობს, რომ რუსთაველის პორტრეტი („სახე ესე“), რომელიც იღო თეკლესეულ ვეფხისტყაოსანში, ვორონცოვმა გაგზავნა ფრანგი მოგზაურის ფლერის ზელით პარიზში ქრომოლიტოგრაფიაში გადასაბეჭდად. მაგრამ აქ გველევერები შეცდომაში შეჰყავდა იმ გარემოებას, რომ მხედველობიდან გამორჩათ ან საკმარის ყურადღებას არ აქცევდნენ პლ. იოსელიანის ამავე საკითხზე დაწერილი მეორე წერილის (Шота Руставели, Кавказ, 1870, № 13) იმ ადგილს, სადაც სავესებით გარკვევით იყო განმარტებული, რომ რუსთაველს „სახე ესე“, რომელიც ვორონცოვმა ფლერს პარიზში გაატანა, იყო არა დედანი თეკლასეული „ვეფხისტყაოსნიდან“ ამოღებული, არამედ მხოლოდ მისი ერთ-ერთი ასლი, რომელიც იმავე მ. ს. ვორონცოვის ბრძანებით ყოფილა თბილისში დამზადებული: — «Мудрый правитель, в деле покровительства наукам, сочувствовавший к плодам движения ума, к пользе человечества: велел скопировать портрет народного гения, как гения науки — всемирного достояния, он передал портрет этот находившемуся в то время в Тифлисе ученому французу Флеру для издания в Париже. Открывшаяся война помешала исполнению желания светлейшего князя»². და რომ „პორტრეტ этот“ მ. ვორონცოვის ბრძანებით დამზადებული თეკლასეულ „ვეფხისტყაოსანში“ მოთავსებული რუსთაველის პორტრეტული გამოსახულების მხოლოდ ერთი ასლია, პირია და არა დედანი, მოწმობს თუნდაც ისიც, რომ პორტრეტის ასლის ერთი ასეთი ეგზემპლარი ჰქონია თვით პლ. იოსელიანს, რომელიც მას 1869 წელს დავით ბაგრატის ძე გრუზინსკისათვის უჩუქებია: — «Имевшийся же у меня экземпляр того же портрета: в прошлом (1869) году доставил я в Москву светлейшему князю Д. Б. Грузинскому, собирателю и просвещенному оберегателю редкостей и древностей отчества его и его царственных предков». საერთოდ პლ. იოსელიანს ბაგრატ ბატონიშვილის ოჯახთან და მის

¹ მოხილეთ, თფ., გვ. 154 შენ. 91.

² П. Иоселиани. Шота Руставели, Кавказ, 1870 № 13.

შვილებთან დავითთან და ალექსანდრესთან დიდი ხნის მეგობრობა აკავშირებდა. ამას ადასტურებს, თუ გნებავთ, ბაგრატ ბატონიშვილს ერთი წერილიც (დაცულია მარქსის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკაში) პლატონ იოსელიანისადმი გამოგზავნილი პეტერბურგიდან თბილისში 1837 წლის 21 დეკემბერს. „კეთილშობილო პლატონ იოსელიანო. მომავალს ახალ წელს გილოცავ, მრავალ წელს იცოცხლე. მომილოცავს ცოლის შერთვა. გმადლობთ რომ არ მივიწყებთ — შენი ნახვის ტოლად შენს წიგნზედ ვისიამოვნებ ხოლმე. გთხოვთ ბოდბელი მიტრაპოლიტი მიცვალებულა—დიდა შევწუხდი... მამა იონა (ხელაშვილი) ჩვენიც მიიციულა — ამ თვის 4—დიდხანს სნეულებითა — პატიოსანს მამა თქუენს ზელს ვემთხვევი და დღესასწაულს ულოცავ—ახალ წლისას. შენი სიძის პავლიაშვილის ბერუას ანბავი მიბრძანე ცოცხალია თუ არა — ჩემმა შვალეზმა დავითმა და ალექსანდრემ პირს გაცოცესთ — შენმა მოძღუარმა მამა ივანე მღვდელმა ლოცვა კურთხევა მოგახსენათ — ვგრეთვე ჩესტამ და გელდასტმა გთხოვთ შენს მშვიდობას მიბრძანებდე ხშირათ. შენი მეგობარი ბაგრატი.

დეკემბრის 21.

1837

ს. პეტერბურგს.

ბოდბლის ალაგს ვინ დასვეს ეპისკოპოსათ მიბრძანე“.

გარედან: კეთილშობილს პლატონს ეგნატეს ძეს იოსელიანს. ტფილისს.

პ. ინგოროყვას კი შოთა რუსთაველის აღნიშნული მინიატურის ასლისებლ. იოსელიანისეული ეგზემპლარი როგორც დედანი, ისე აქვს წარმოდგენილი „შოთას მინიატურის დედანი დარჩენილა პლატონ იოსელიანთან. უფრო გვიან, 1869 წელს, პლატონ იოსელიანს შოთას მინიატურა მიუერთმევია ძღვნად დავით ბაგრატის ძე ბაგრატიონისათვის“, — ამტკიცებს პატივცემული მკვლევარი და წყაროდ მიუთითებს პლ. იოსელიანის ჩვენს მიერ ზემოთ მოყვანილი წერილის ტექსტს¹. პ. ინგოროყვას მოსაზრება რომ პლ. იოსელიანის ცნობის გეგმაზე აგებული, აღარ უნდა იყოს საეჭვო. მაგრამ ამას უფრო მეტი სიცხადით ამტკიცებს კიდევ სხვა გარემოებაც.

ჩვენ ვიცით, რომ დავით ბაგრატის ძე ბაგრატიონის (გრუზინსკის) ქართულ ხელნაწერთა და პორტრეტთა საყურადღებო კოლექცია მისი სიკვდილის (1888 წლის 24 სექტ.) შემდეგ დასაცავად გადაეცა საგარეო საქმეთა სამინისტროს მოსკოვის მთავარ არქივს². ეს კოლექცია

¹ პ. ინგოროყვა, რუსთველიანას ეპილოგი, თხზულებათა კრებული, I თბ., 1963, გვ. 880.

² А. Цагарели, Сведения, вып. III, СПб, 1894, гв. XXVII, 248.

თავის დროზე აღწერა პროფ. ალ. ცაგარელმა¹. მას აქ, სხვათა შორის, შეხვედრია ერთი პორტრეტული გამოსახულებაც, რომელიც დიდი გაკირვებით მიუშმგავსებია შოთა რუსთაველისთვის: „Одно изобразение якобы поэта Руставели, такого рода: лет сорока мужчина, в богатом персидском одеянии, сидит на диване или тахте, поджавши ноги, без всяких атрибутов писательского звания (пера, книги). Рисунок сделан красиво в персидском стиле»². (დაყოფა ჩვენია, გ. შ.). ალ. ცაგარლის ამ აღწერილობით კაცმა შეიძლება წარმოიდგინოს, თუ რა „დედანიც“ ყოფილა პლ. იოსელიანის მიერ 1869 წელს დ. ბ. ბაგრატიონისათვის მირთმეული შოთა რუსთაველის პორტრეტი: მასზე გამოხატულ პიროვნებას პროფ. ა. ცაგარელი სათუოდ თვლიდა შოთა რუსთაველად, იმის გამო, რომ მას არ გააჩნია მიმანიშნებელი ატრიბუტები (კალამი, წიგნი). ახლა, თუ გავიხსენებთ შოთა რუსთაველის ამ გამოსახულების ნამდვილ დედანს, მასზე ეს ატრახებები (ფრთა, წიგნი) წარმოდგენილია და თან ისე, რომ პოეტის მუხლზე გაშლილი წიგნის გვერდებზე ჩაწერილია „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტიდან ამოღებული ადგილები („... ესე ამბავი სპარსული...“). ერთი სიტყვით, აშკარაა, რომ აქ უნდა იგულისხმებოდეს „Иллюстрированная газета“-ში 1872 წელს (СПБ, № 28) დაბეჭდილი შოთა რუსთაველის ნაყალბევი პორტრეტის დედანი, რომელიც სინამდვილეში შაჰ-ჰუსეინის სურათს წარმოადგენს³.

ჩვენის მხრით, ჭერჯერობით ძნელია კატეგორიულად რაიმეს თქმა, თუ როგორ დაშორდნენ ეს ხელნაწერი და პორტრეტი ერთმანეთს. მაგრამ, ჩვენს ხელთ არსებულ მასალებას მიხედვით, გამოსავალი მა-

¹ А. Цагарели, Сведения, вып. III, СПб. 1894, გვ. 248—251.

² А. Цагарели, Сведения, вып. III, СПб, გვ. 251. მხედველობაშია მისაღები ერთი გარემოებაც: საქართველოს სახელმწიფო რესპუბლიკური ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა და საარქივო მასალების ფონდში დაცულია პლ. იოსელიანისა და დავით ბაგრატიის ძე გრუზინსკის საინტერესო მიმოწერა 1867-75 წლებსა (S 40/56, S 40/57, S 40/61, S 40/62). (სხვათა შორის აღნიშნული ფონდის „კატალოგში“ (შემდგ. ც. ჩიქვაშვილი, თბ., 1964, გვ. 99—100) დავით ბაგრატის ძე შეცდომით დავით გრიგოლის ძე გრუზინსკადან მიჩნეული) დავით გრუზინსკის ერთი უკანასკნელი (1875 წლის 3 ნოემბერი) წერილიდან ირკვევა, რომ 1875 წლის 15 აგვისტოს დარაჯის გაუფრთხილებლობის გამო, მას დასწვია აგარაკი — „Мне и Ираклиеву“ ხანძრის დროს — შენიშნავს იგი, „Большей частью мне пришлось спасти мебель, и картины, но за то в верхнем этаже, не удалось этого сделать, потому что оттуда произошёл пожар, начавший с галереи, в числе замечательных картин масляными красками Московского знаменитого мужа православия Митрополита Платона“ (S 40/62).

³ უკანასკნელ ხანს ამ ლეგენდის გაცოცხლება სცადა ბ. კანდელაკმა: сб. Восток, 1973, № 77.

ინც ერთია: რუსთაველის პორტრეტული მინიატურის დედანი ვორონცოვის დროს თბილისიდან არც გაგარიხს გაუტანია, არც ფლერის და არც პლ. იოსელიანს, როგორც ამას შ. ამირანაშვილი, ს. კაკაბაძე და პ. ანგოროყვა ფიქრობენ; იგი აქვე დარჩა — თბილისში, უნდა ვიფიქროთ, მის კანონიერ მფლობელ ალექსანდრე ორბელიანთან, მას შემდეგ, რაც თვითონ ის ხელნაწერი, რომელშიც აღნიშნული მინიატურა იყო მოთავსებული, მან მთავარმართებელ მ. ვორონცოვს მიართვა საჩუქრად (1853 წლის 1 სექტემბერი). ჩვენს მოსაზრებას, რომ რუსთაველის მინიატურის დედანა სწორედ ალ. ორბელიანის ოჯახში ჩაუვარდა ხელთ ამ ვინმე ყაზაროვს, მხარს უჭერს ერთი დოკუმენტური ცნობაც: ალ. ორბელიანის შვილიშვილის მარიამ შერვაშიძის მოგონებიდან ირკვევა, რომ მათი ოჯახის (ყერძოდ ალ. ორბელიანის შუათანა ძმის დიმიტრის) ერთ-ერთი მოურავი სწორედ ყაზაროვი ყოფილა: „ლამე ხან პოლკონიკლოში (ბიძია დიმიტრის სოფელი) გაეჩერდებოდით და ყაზარა მოურავი მიგვიღებდა ხოლმე“¹.

ხელნაწერთან დაკავშირებით ყურადღების ღირსია მესამე საკითხი: ხელნაწერის ნაკლები ფურცლები.

ხელნაწერის უკანასკნელ გვერდზე (Q 1082, ფ. 190v) გადამწერის²

1 მარიამ შერვაშიძე, ალექსანდრე ორბელიანის ცხოვრებიდან, ლიტერატურის მატარე. წიგნი 3—4, თბ., 1942, გვ. 318.

2 უკანასკნელ ხანს ანა ბაქრაძემ ეკვი შეიტანა გ. ლეონიძის შეხედულებაში, რომ ზაზაეული „ვეფხისტყაოსანი“ გადაწერილია იოსებ ტფილელის მიერ. პოემის ზაზაეულ ნუსხასთან შესადარებლად ა. ბაქრაძეს აუღია ტფილელის ავტოგრაფი (1683 წლის ნასყიდობის წიგნი. ხელნ. ინსტ. Ad 2246) და ასეთი დასკვნა გამოაქვეყნა: „პალეოგრაფიული თვალსაზრისით ამ ხელნაწერს და საბუთს შორის აშკარა მსგავსებაა, მაგრამ ეს მსგავსება შესაძლებელია ეპოქის დამახასიათებელი უფრო იყოს; ვიდრე ცალკეული პიროვნებისა...“ ამის შემდეგ იგი დარწმუნებული წერს: „უეჭველია, რომ ეს ნუსხა შესრულებულია მდივან-მწიგნობრის მიერ“ და რადგან „იოსებ სააკაძე, ტფილელ ეპისკოპოსი ყოვლად შეუძლებელია სამეფო კარის მოხელედ წარმოვიდგინოთ“, ამის გამო მკვლევარს ზაზაეული „ვეფხისტყაოსანი“ არ მიანიჭია ი. ტფილელის ნუსხად. (მეტი დამარწმუნებლობისათვის ა. ბაქრაძე ბეჭდავს ფოტოპირს ზაზაეული ნუსხის და ნასყიდობის წიგნის ხელის შესადარებლად).

ჩვენც შევადარეთ ეს ორი ხელნაწერი ერთმანეთს და პალეოგრაფიული თვალსაზრისით მათ შორის, არათუ „აშკარა მსგავსება“, არამედ აბსოლუტური იგივეობა აღმოჩნდა (ასეთია აგრეთვე სხვა პალეოგრაფთა ერთსულოვანი დასკვნაც).

ასე რომ, ა. ბაქრაძის თვალსაზრისის გაზიარება, მოტანილი საბუთიანობით ეკვი შეიტანოს ზაზაეული „ვეფხისტყაოსნის“ გადამწერად იოსებ ტფილელის აღიარებაში. ყოვლად შეუძლებელია (ა. ბაქრაძე, ვეფხისტყაოსნის გადამწერნი, კრებ. „შოთა რუსთველი, ისტ.-ფილ. ძიებანი“, თბ., 1966, გვ. 83—91). იოსებ ტფილელის ხელის შესადარებლად სხვა ხელნაწერზე გაკეთებული მისი ავტოგრაფული მინაწერების (მაგ. H-43 H-2074 და სხვა) გამოყენებაც შეიძლება (იოსებ ტფილელის ავტოგრაფების შესახებ იხ: გ. ლეონიძე, დასახ. შრომა; ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ეპიტაფიური რედაქცია. თბ., 1957, გვ. 81, სქ. 2).

შენიშნიდან: „ამ ეფუხის ტყაოსნის ფურცელი ორას თორმეტი არის“ ვიგებთ, რომ მასში თავდაპირველად 212 ფურცელი ყოფილა. 1934 წელს, ხელნაწერის ლენინგრადში, ეორონცოვის არქივში პოვნის დროს კი, მასში მხოლოდ 190 ფურცელი აღმოჩნდა. ბუნებრივია, დაისვა საკითხი ამ ნაკლული 22 ფურცლის შესახებ.

ამასთან დაკავშირებით, უნდა მოვავონოთ პლ. იოსელიანის სიტყვები აღნიშნული ხელნაწერის შესახებ: „Она вся раскрашена или иллюстрирована картинками сцен поэмы, в виде политипажных изданий. Эти картины писаны грубо, без теней, по системе персидской живописи!“. როგორც ვხედავთ, პლ. იოსელიანი პირდაპირ მიუთითებს, რომ ხელნაწერი მოხატულია ანუ ილუსტრირებულია პოემის სცენათა გამომხატველი სურათებით, მსგავსად პოლიტიპაჟური გამოცემებისაო, ხოლო პოლიტიპაჟური გამოცემა სწორედ პოლიტიპაჟებით (polytypage — სურათი, გრაფიურა), დასურათებულ გამოცემას ნიშნავს. ეს სურათები, — იოსელიანისავე სიტყვით, შესრულებული ყოფილა ტლანქად, სპარსულ ყაიდაზე. მაშასადამე პლ. იოსელიანის დაქინებითი ცნობით, ხელნაწერი დასურათებული, შემკობილი, ილუსტრირებულია ყოფილა პოემის სიუჟეტური კომპოზიციებით, მსგავსად „ვეფხისტყაოსნის“ სხვა (S 5006, H—599, H—2074. W—17, W—27) ხელნაწერებისა².

მაგრამ ეს ილუსტრაციები 1934 წელს ხელნაწერში უკვე აღარ აღმოჩნდა. ამიტომ, პლ. იოსელიანის ზემოთ მოყვანილ ცნობაზე დაყრდნობით, გ. ლეონიძემ უყუარძნოდ ჩათვალა, რომ, ნაკლული 22 ფურცელი სწორედ აღნიშნულ ილუსტრაციებს უნდა სკეროდო: „დაკლებული 21 ფურცელი, შეიძლება, ცოტა ნაკლებიც, მინიატურებს სკერია, რაც სამწუხაროდ, დღეს ან დაკარგულია, ან ისევ ეორონცოვის არქივში უნდა ვეძიოთ, სადაც თვით ხელნაწერი აღმოჩნდა“, წერდა გაზეთ „კომუნისტში“ გამოქვეყნებულ წინასწარ ცნობაში განსვენებული პოეტი³. უფრო დაბეჭდვითი იგი ამ აზრს იცავდა „ლიტ. მემკვიდრეობაში“ გამოქვეყნებულ ვრცელ გამოკვლევაში: „ტექსტს თითქმის არა აკლია რა და თავფურცელიდან იწყება სტროფით: „პირველ თავი დასაწყისი ნათქვამია იგ სპარსულად...“ რაკი ტექსტს თავიდან არა აკლია რა, მაშ რით უნდა აიხსნებოდეს ფურ-

¹ Пл. Иоселиани, Шота Руставели, Кавказ, 1870. № 13.

² ვეფხისტყაოსნის დასურათებულ ხელნაწერთა მხატვრობის შესახებ: ახ. Дм. Гордеев, Иллюстрации к поэме Шоты Руставели. ერან. Феникс, Тифлис, 1918. № 1, გვ. 1—4; შ. ამირანაშვილი დასახ. შრომები; მ. ქელიძე, ვეფხისტყაოსნის დასურათების ისტორიისათვის, თბ., 1960. ელ. მაკავარიანი, ვტ-ის უორდოპი-სეული ხელნაწერის უცნობი მინიატურა, შოთა რუსთაველი, 1966 გვ. 123—133.

³ გ. ლეონიძე, ვეფხისტყაოსნის ახალი ხელნაწერი (წინასწარი ცნობები) კომუნისტი, 1935 1 მარტი, № 52.

ცელთა ძველი და ახალი ნუმერაციის შეუსაბამობა? ზემოთ მოყვანილ პლ. იოსელიანის ცნობით, როდესაც ხელნაწერი მ. ს. ვორონცოვისათვის მიუძღვნიათ, მაშინ იგი დასურათებული ყოფილა პოემის სიუჟეტური სცენებით ირანულ სტილზე. მაშასადამე, დაკლებული 21 ფურცელი, შეიძლება ცოტა ნაკლებიც, მინიატურებს სჭერია. რაც, სამწუხაროდ, დღეს ან დაკარგულია, ან ისევ ვორონცოვისეულ არქივში უნდა ვეძიოთ, სადაც თვით ხელნაწერი აღმოჩნდა¹. თითქოს არ უნდა ყოფილიყო საყოყმანო გ. ლეონიძის ამ მოსაზრების გაზიარება, რომ მას ხელს არ უშლიდეს ერთი გარემოება: პოეტი-მკვლევარი მართალია, როცა აცხადებს, რომ „ტიქისტს თავიდან არა აკლია რაო“, მაგრამ ხომ შესაძლებელი იყო, ეთქვათ, პოემის ტიქისტს შუაში ჰყლებოდა და ამდენად, ხელნაწერის ნაკლული 22 ფურცელი საკუთრივ პოემის ტიქისტზე მოდოდა და არა მაინცდამაინც მინიატურებზე? და, მართლაც, გ. ლეონიძის ამ გამოკვლევის გამოქვეყნებიდან სულ მალე, 1936 წელს, „უნივერსიტეტის შრომებში“ დაიბეჭდა კ. კეკელიძის წერილი „რუსთველოლოგიურა შტუდიები“, სადაც გ. ლეონიძის იმ დასკვნის საწინააღმდეგოდ (თითქოს ხელნაწერში პოემის ტიქისტს „არა აკლია რა“) შენიშნული იყო, რომ ხელნაწერს „შეგადაშიგ ფურცლების დაკარგვის გამო, საკმაოდ დაზიანებული სახით მოუღწევია ჩვენამდე“². მაშასადამე, კ. კეკელიძის ამ შენიშნიდან უკვე ნათელი ხდებოდა, რომ ნაკლული ფურცლები, უპირველეს ყოვლისა, უფრო ტიქისტს უკავშირდებოდა და არა ტიქისტის ილუსტრაციებს. ამ მიმართულებით ჭეშმარიტ გაგრძელებას შემდეგ საყურადღებოდ დასკვნა გადაეთა ს. ცაიშვილმა: „ხელნაწერის შესწავლის შემდგომ ცხადი ხდება, რომ 21 ფურცლის ნაკლულობა ვრცელდება სწორედ ხელნაწერში დაცული პოემის ტიქისტზე და თუ იმ ხელნაწერიდან ამოღებულ შოთა რუსთველის პორტრეტსაც მივაღებთ მხედველობაში, მაშინ ვღებულობთ 212 ფურცელს, რაც ეთანხმება გადამწერის სიტყვებს: „ამ ვეფხისტყაოსნის ფურცელი 212 არისო“³ (შემდგომი ეს მოსაზრება განამტკიცა აგრეთვე ს. ყუბანეიშვილის წიგნის „ვეფხისტყაოსნის სტროფული შედგენილობის“ სათანადო ცხრილმა)⁴. ს. ცაიშვილმა, ამ მართებული დასკვნის შემდეგ, გ. ლეონიძის მოსაზრების საწინააღმდეგოდ, ეპკვი შეიტანა პლ. იოსელიანის

¹ გ. ლეონიძე, ვეფხისტყაოსნის ახალი ხელნაწერი, ლიტ. მემკვიდრეობა, თბ., 1935, გვ. 23.

² კ. კეკელიძე, რუსთველოლოგიური შტუდიები, თბ., სახ. უნივ. შრომები, III, თბ., 1936, გადაბეჭდილია კრებულში, ეტიუდები IV, თბ., 1957, გვ. 11.

³ ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული რედაქცია, თბ., 1957, გვ. 79.

⁴ ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის სტროფული შედგენილობა, თბ., 1959.

ცნობაში, რომ ამ ხელნაწერს ოდესმე ჰქონოდა მინიატურები: „აქვე საჭიროა ითქვას. ისიც, რომ ექვს იწვევს პლ. იოსელიანის ის ცნობაც, რომ ამ ხელნაწერს ჰქონია მინიატურები, რომელიც შეიცავდა პოემის სცენებს“. ს. ცაიშვილის აზრით, რადგან „1870 წელს პლ. იოსელიანი მხოლოდ მახსოვრობით აღადგენდა საქართველოდან უკვე 15—20 წლის წინ გატანილ ხელნაწერს“, ამიტომ სინამდვილეში ხელნაწერის ყველა ფურცლის ყვავილოვანი გრაფიურით მოოქროვილი არშია მან პოემის სცენებიან მინიატურებად წარმოიდგინაო¹. „ამიტომაც, — დასძენს მკვლევარი, — მის მეორე მოტანილ ამ ცნობებს აუცილებლად კრიტიკული შემოწმება სჭირდება“.

პირველი: „პლ. იოსელიანი ზუსტად ასახელებს ზეგნაწერის გადაწერის თარიღს — 1678 წელს. ხოლო ჩამოტანილ ხელნაწერს არავითარი ჩვენება თარიღზე და ისიც ასე ზუსტად არ ახლავს და ჩვენის აზრით, არც უნდა ჰქონოდა, რადგან ანდერძი მთლიანადაა დაცული“ და მეორე: „პლ. იოსელიანს ხელნაწერის მფლობელად ვახტანგ V შაჰნავაზი მიაჩნია (თუმცა, ანგარიშს არ უწევს იმ გარემოებას, რომ 1678 წელს შაჰნავაზი უკვე გარდაცვლილი იყო)“². ამასთან დაკავშირებით, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ხელნაწერის 532 გვერდზე მფლობელობის აღმნიშვნელ ერთ მინაწერს, რაც მხედველობიდან გამორჩენიათ ხელნაწერის აღმწერლებს: „ეს: ვეფხი: ტყაოსანი...“ (ჯერ, მელნის (სინგური) დაუშვრალელობისა და, მეორე, გადაფხევის გამო, მომდევნო სიტყვის ამოკითხვა ჭირს). ხომ არა აქვს რაიმე კავშირი ხელნაწერის მფლობელობის ამ მინაწერს პლ. იოსელიანის ცნობასთან?

ჩვენი ფიქრით, გადამწერის შენიშვნა: „ამ ვეფხისტყაოსნის ფურცელი ორას თორმეტი არისო“ შეიძლება ასედაც გავიგოთ: ხელნაწერის ყველა ეს 212 ფურცელი შეიცავდა პოემის ტექსტს, რომელიც თავის მხრე, „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ-ერთი ვრცელი რედაქციული ტიპისაა. ხოლო გადაწერის შემდეგ ცალკე დამზადდა ხელნაწერის მხატვრობა: ხელნაწერის კუთვნილი რუსთაველის პორტრეტული გამოხატულება (რაც გამოისახა, მისთვის ახალი არსებების შემოწმებაში) და საკუთრივ, პოემის საუბეჭტურ თემებზე შექმნილი ილუსტრაციები. ასეთი ვარაუდის საფუძველს იძლევა გადამწერის ანდერძის ერთი ადგილი:

სურდა: ამ წიგნის: პატრონსა: მეც. ჯელქყავ: ესე წერითა

ქელი. დავიშრო: კალამან. თვალნი: გაშტერდეს: მზერითა

ქელსა. მკითხელი: შეატყობს: სიპართლით: სხვა სკობს ვერითა

აწ: გაგინდების მხატვარო შემკობა: შესაფერიისთა.

(Q 1082, 190r)

¹ ს. ცაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 78, 80.

² იქვე.

როგორც ვხედავთ, გადამწერს დიდი შრომითა და გულმოდგინებით შეუსრულებია ხელნაწერის მომგებლის შეკვეთა: გადაუწერია პოემის ტექსტი და ახლა მხატვარს მიმართავს, აწი შენ გაგიჩნდება სამუშაო შესაფერისად შეამკო ხელნაწერიო. მაშასადამე, გადამწერისათვის დანამდვილებით არის ცნობილი, რომ მის გადაწერილ ხელნაწერს მხატვრისაგან მოელის „შესაფერი შემკობა“, ე. ი. ხელნაწერის მომგებელს მხატვრისათვის უკვე შეუკვეთავს პოემის ხელნაწერის ტექსტის შემკობა! ხელნაწერის რომელ შემკობაზეა აქ ლაპარაკი? იქნება ხელნაწერის ფურცლების ყვავილწუნულებიან მოოქროვილ არშიებს გულისხმობს გადამწერი, რომლებიც მხოლოდ უბრალო ტრაფარეტებს წარმოადგენს! მაგრამ ასეთ გულვებას გამოირიცხავს შემდეგი გარემოება: ეს არშიება ხელნაწერის ფურცლებს შემოწებებული აქვს ყველას უკლებლივ. ხელოვნებათმცოდნე ელ. მაჭავარიანის აზრით, „ხელნაწერის ტექსტის გადაწერამდე სხვა ხელნაწერიდან გადმოიტანეს შოთა რუსთაველის მინიატურა და ოქროს ბორღურები“ (შოთა რუსთაველის პორტრეტი ე. წ. ზაზასეული „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერადან, კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის IX სამეცნიერო სესია, მოხსენებათა თეზისები თბ., 1967, გვ. 13). მაშასადამე, გამოდის, რომ ეს ბორღურები უკვე გამოყენებული ყოფილა „სხვა ხელნაწერში“, რაც არ უნდა იყოს სწორი: თუ რუსთაველის მინიატურა და ოქროს ბორღურები „სხვა ხელნაწერებიდან“ გადმოიტანეს („მინიატურას ზურგას მხრიდან შემორჩენილი აქვს ტექსტის შეკვულობის ანალოგიური ბორღურის ფრაგმენტი“) თავისთავად გამოდის, რომ ეს „სხვა ხელნაწერი“ აუცილებლად „ვეფხისტყაოსნის“ ძველი ხელნაწერი იყო. მაშინ აუხსნელი რჩება ერთი გარემოება: პოემის ტექსტის ხელახალი გადაწერის აუცილებლობა გამოწვეული იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ის „სხვა“, ძველი ხელნაწერი დაზიანებული იქნებოდა (სხვათა შორის პ. ინგოროყვას ეკუთვნის მოსაზრება, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ „ზაზასეული“ ხელნაწერი გადმოწერილია დღეს დაკარგული მე-15 საუკუნის ერისთავისეულ ძველი ხელნაწერიდან, რომელიც მე-15 საუკუნის ბოლოს ან მე-16 საუკუნის დასაწყისში რამაზ ერისთავის ასულს ბარბარეს მშობიერებაში მოჰყოლია ციციშვილების ოჯახში გამოთხოვებისას. მე-17 საუკუნის 60-იან წლებში ეს ძველი ერისთავისეული ხელნაწერი ზაზა ციციშვილის კუთვნილება ყოფილა. როდესაც მე-17 საუკუნის 60-იან წლებში გადაუწერიათ ზაზას ანტიცარიზით „ვეფხისტყაოსნის“ ახალი ხელნაწერი (ე. წ. ზაზასეული) აქ გადაუტანიათ შოთას პორტრეტი ძველ ერისთავისეულ ხელნაწერიდან“. კუსთველიანას ეპილოგი, თბზ., 1, თბ., 1963, გვ.

¹ პ. ინგოროყვას ეს ტრაფარეტები „დიდის ხელოვნებით შესრულებულ მხატვრულ ჩარჩო-ბორღიურად“ მიაჩნია. თბზ., 1, თბ., 1963, გვ. 867.

876, 879. ამის შესახებ ქვემოთ). „ძველ ხელნაწერში გამოყენებული ეს არშეები“ კი ამ ახალ ხელნაწერში დღესაც მშვენიერად არის შენახული (თუ რასაგვარველია, ამ ახალი ხელნაწერების ფურცლები ტექსტიდანაც არ არის დაზიანებული). მაშინ რა გამოდის: ძველ ხელნაწერში ფურცელთა მხოლოდ შუა გული (ტექსტი) დაზიანდა, რის გამოც საკირო გახდა მისი ხელახალი გადაწერა და არშეები კი დაუზიანებლად გადარჩა? მოსალოდნელი იყო კი პირიქით: ჩვეულებრივ, არშეები, უფრო ადრე ცვდება და ზიანდება, ვინემ ფურცლის შუა ნაწილი. მკვლევარის მეორე მოსაზრებაც — „შოთა რუსთველის მინიატურას ზურგის მხრიდან შემორჩენილი აქვს ტექსტის შემკულობის ანალოგიური ბორდურის ფრაგმენტი, რაც მიუთითებს ოქროს ბორდურებისა და შოთა რუსთველის პორტრეტული გამოსახულების შესრულების ერთდროულობაზე“, იწვევს საფუძვლიან ეჭვს: ეს მოსაზრება მხოლოდ მაშინ იქნებოდა გასაზიარებელი, თუ პორტრეტი და ბორდური ერთ მთლიან ფურცელზე იქნებოდა შესრულებული. მაგრამ ახლა ზომ ფოტოლაბორატორიული წესით (შ. ამირანაშვილი, შ. რუსთაველის პორტრეტული გამოსახულება ძვ. ქართულ ხელოვნებაში, კრებ. „თბ. უნივ. შოთა რუსთველს“, 1966, გვ. 167) უკვე ექვიმუტანელად გამოკვლეულია, რომ ეს არშეა, ისე როგორც ხელნაწერის ფურცლებისათვის, ასევე ამ პორტრეტისათვისაც, შემოწმებულია. მაშასადამე, არშეა და პორტრეტი სხვადასხვა ქალაქზე ცალ-ცალკე ყოფილა დამზადებული და რა ვიცი, რომ მაინც და მაინც „ერთდროულად“ და არა სხვადასხვა დროს მოხდა მათი შესრულება. მით უმეტეს, რომ „თვით ქალაქის ხარისხი, რომელზედაც შესრულებულია სურათის ჩარჩო, მეტად განსხვავდება იმ ქალაქისაგან, რომელზედაც დაწერილია შოთა რუსთველის პორტრეტული გამოსახულება“ (შ. ამირანაშვილი, აქვე). ამ გარემოების გაუთვალისწინებლობის გამო, მკვლევარი ვარდება მესამე წინააღმდეგობაში, როცა აცხადებს: „შოთა რუსთაველის მინიატურები შეამკეს ახალი ჩარჩო-ბორდურებით (იგულისხმება წინა მხარე — გ. შ.) და იმავე სტილში მოხატეს ხელნაწერის დასაწყისი გვერდი“. როგორ, მინიატურა ძველ ხელნაწერში ზურგის მხრიდან ოქროს ბორდურებით იყო შემკობილი და წინიდან კი, სუფთა მხარე ჰქონდა შემოვლებული და უცდიდნენ, როდის გადაიტანდნენ მას პოემის ახალ ხელნაწერში, რათა ის და ხელნაწერის დასაწყისი გვერდი „ერთ და იმავე სტილში მოეხატათ“? ზოგიერთი არშეის შემოწმების ფაქტი დასტურდება პოემის H—2074 ხელნაწერში და აგრეთვე S—5006-შიაც). მაგრამ არშეების შემოწმება ხელნაწერისათვის განკუთვნილ ფურცლებზე შეიძლება ტექსტის გადაწერის შემდეგ მოხდეს და გადაწერიც იქნებ მხატვრის სწორედ ამ სამუშაოს გულისხმობდაო, — შეიძლება გვითხრას ვინმემ. მაგრამ ასეთი ვარაუდის დაშვებას ხელს უშლის ის გარემოება, რომ გადაწერის ზოგ-

ჯერ მთლიანად ასო და ხშირად ასოს ნაწილიც გადააქვს მიწებებულ არშიებზე. ამას გარდა, გადამწერს არშიაზე ზოგჯერ გააქვს ვარიანტული ჩვენებანი¹ (ასე მაგ., სარათანისა II საროსტანისა, 126v, შენგან II ჩემგან 123r, საყვარლისა II საყუარელსა 75v და ა. შ.) ან ჩამატებანი (დავიკარგეთ 20v, ჩემო 75r...) ან კიდევ, მომდევნო ფურცლის დასაწყისის სტროფის პირველი სიტყვები და აგრეთვე, სტრიქონთა ბოლო სარითმო მარცვლებიც, რაც მოწმობს იმას, რომ მოხატული არშიების შემოწერება ხელნაწერის ფურცლებზე ხელნაწერის გადამწერის დაწყებამდე მომხდარა. მაშასადამე, გადამწერის ანდერძი „აწ გაგონდების მხატვარო შემკობა შესაფერითა“ არ გულისხმობს ხელნაწერის არშიების მოხატვას, რადგან ეს არშიები ხელნაწერს უკვე გადაწერამდე ჰქონია. მაშ, რას უნდა ნიშნავდეს, მხატვრისაგან რომელ სამუშაოს უნდა მოითხოვდეს ხელნაწერის გადამწერი?

თუ მოვიგონებთ პლ. იოსელიანის ცნობას, რომ მას თვითონ უნახავს პოემის სიუჟეტური სცენების გამომხატველი სპარსული სტილის მინიატურები, რომლებაც თურმე ამ ხელნაწერს ჰქონია, შეიძლება ვივარაუდოთ: გადამწერის ანდერძი სწორედ ამ მინიატურებს უნდა გულისხმობდეს. რომლებიც მხატვარს შეუსრულებია ხელნაწერის გადამწერის შემდეგ და ამდენად, ტექსტის პაგინაციის გარეშე დარჩენილა¹. მაგრამ ჩვენი ეს მოსაზრება მაინც ვარაუდად დარჩებოდა, რომ მას არ ახაბუთებდეს თვითონ ხელნაწერის ერთი ყველაზე საინტერესო ჩვენება: საქმე ისაა, რომ ხელნაწერის გვიანდელი მფლობელები არ დაკმაყოფილებულან გადამწერის შენიშვნით: „ამ ვეფხის ტყაოსნის ფურცელი ორას თორმეტი არისო“ (საკუთრივ პაგინაცია გადამწერს არ გაუკეთებია თუ არ მიუჩნევია საჭიროდ) და ხელნაწერი რვეულეზად დაუგვერდავთ (სხვათა შორის, როგორც ქართულად, ისე სპარსულად და სომხურადაც)², რვეულში 8 ფურცელია, რომლებიც ასოთა

¹ ვეფხისტყაოსნის დასურათებულ ხელნაწერში ტექსტსა და ილუსტრაციას რომ შეიძლება ცალ-ცალკე პაგინაცია ჰქონოდა, ამაში არაფერია მოულოდნელი: მაგ. პოემის S—5006 (წერეთლისელი) ხელნაწერში ჩართულ სპარსული სტილის ილუსტრაციებზე აღნიშნული, ტექსტის თანადროული ხელით შესრულებული პაგინაცია სხვაა და თვითონ ტექსტისა კიდევ — სხვა.

² აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სპარსული პაგინაციისათვის ხელნაწერში გამოყენებულია არა სპარსული ციფრობრივი ნიშნები (როგორც ეს გვაქვს მაგალითად: პოემის S — 5006 ხელნაწერის მინიატურებზე), არამედ ასოთა კომბინაციები. როგორც ქართულში, ისე სპარსულში საერთოდ ასოებს მართლაც იყენებენ თვლისათვის, რომელსაც აბჯადი ჰქვია, მაგრამ ჩვენს ხელნაწერში პაგინაციისათვის გამოყენებული ასოთა კომბინაციები არ არის აბჯადის ტიპისა, იგი უფრო დაბალი მწიგნობრული ფენის ხერხს ჰგავს, კალიგრაფიულადაც ვერ არის ლაზთიანი, შეიძლება სულაც იგი არასპარსელის ხელით იყოს გაკეთებული. მართალია, სპარსული პაგინაცია ფურცლებზე ძლიერ დაზიანებულია, მაგრამ მაინც ხერხდება ზოგიერთის გარჩევა. სპარსული საპაგინაციო აღნიშვნები ხელნაწერში გაკეთებულია ფურცლის

ამგვარი კომბინაციითაა ათელილი: მაგ.: დ, დბ, დგ, დდ... ან ასე: ვ, ვვ, ვვვ, ვვვვ... ამგვარი პაგინაციით ხელნაწერის ბოლო გვერდს უზის ცგ, სონამდვილეში უნდა იყოს ცდ, რადგან ამ უკანასკნელი რვეულის მესამე ფურცელი პაგინაციის გარეშეა დატოვებული. მაშასადამე, ამ სათვალავით გამოდის, რომ ჩვენი ხელნაწერი ოცდარვაწევარი რვეული ყოფილა, ე. ი. 228 ფურცელი. ახლა თუ გავიხსენებთ გადამწერის შენიშვნას, რომლის მიხედვით ხელნაწერში 212 ფურცელი იყო და შევუდარებთ ამ გვიანდელი პაგინაციის მონაცემებს, რჩება 16 ფურცელი სხვაობა. უფრო ზუსტად, გვიანდელი პაგინაციით ხელნაწერში 16 ფურცლით მეტი გამოდის. რას ანგარიშზე მოდიოდა ეს ზედმეტი 16 ფურცელი? როგორც ვთქვით, მკვლევართა (ე. კეკელიძე, ს. ცაიშვილი) მიერ დადგენილია, რომ პოემის სრული ტექსტი ხელნაწერში 212 ფურცელზე მოდიოდა, გვიანდელი პაგინაციით კი, რომლის მონაცემებს აქამდე ანგარიში არ ეწეოდა, ხელნაწერში 228 ფურცელია, ვფიქრობთ, ეს ზედმეტი 16 ფურცელი, სწორედ მინიატურებს უნდა გულისხმობდეს, ე. ი. ხელნაწერში თავის დროს ყოფილა 16 მინიატურა, რომლებიც პლ. იოსელიანის ცნობით, სპარსულ სტილზე იყო შესრულებული და პოემის სიუჟეტურ სცენებს გამოხატავდაო. შესაძლებელია, ეს მინიატურები, ვორონცოვის არქივში იყოს გაფანტული. ან კიდევ, ამ ხელნაწერის კუთვნილი რუსთველის პორტრეტთან ერთად ისინიც თავისთან დაიტოვა ხელნაწერის მფლობელმა ალ. ორბელიანმა, თუ შემდეგ ისინი, ორივე შემთხვევაში, ემიგრაციაში არ მოხვდა.

ცალკე ინტერესის საგანია ხელნაწერის კუთვნილი რუსთველის პორტრეტული მინიატურის ზურგზე გაკეთებული წარწერები (მინიატურა დაცულია საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუ-

არშიაზე, recto-ს ქვედა მარცხენა კუთხეში და verso-ს ზედა მარჯვენა კუთხეში. თუ სპარსული საპაგინაციო ნიშნების გამოცნობა ვერ ხერხდება, სამაგიეროდ სომხური, აშკარად რვეულებრივია: ალფაბეტის რიგის მიხედვით, თითოეული სომხური ასოთაა დაგვერდული თითო რვეულის პირველი ნახევარი ასეთი კომბინაციით: ვთქვათ F, II, III, IIII, ხოლო რვეულის მეორე ნახევარი — 4 ფურცელი ცარიელია, რომლის შემდეგ მოდის მომდევნო რვეულის პაგინაცია, მომდევნო ასოს ასეთივე კომბინაციით და ა. შ. სულ, სომხური პაგინაციით, ხელნაწერში ოცდაექვსნახევარი რვეული გამოდის, რაც არ ეთანხმება ქართული რვეულებრივი პაგინაციის მონაცემებს: ქართულით, ხელნაწერში ოცდარვაწევარი რვეულია, მაშასადამე, ორით მეტი. მაგრამ თუ რამდენად სანდოა სომხური პაგინაციის მონაცემები, ჩანს თუნდაც იქიდან, რომ ხელნაწერის პირველი ოთხი ფურცელი საერთოდ არაა ჩადებული სათვალავში და პაგინაცია იწყება პირდაპირ მომდევნო ფურცლიდან.

ზეუმში: საგანძ. განყ. ქ. № 1148), რომელთა მიხედვით, შესაძლებელია
ხდება ზოგიერთი ახალი დასკვნის გაკეთება ხ ე ლ ნ ა წ ე რ ი ს
მ ფ ლ ო ბ ე ლ თ ა შესახებ.

როგორც ვთქვით, ეს მინიატურა პირველად სპეციალურად პ. ინგოროყვამ შეისწავლა და „რუსთველიანას“ 1926 წლის გამოცემაში დაბეჭდა მისი ერთი წარწერა, რომელსაც იგი ასე კითხულობდა მაშინ:

I. რმზ: ერსთავისა ვა [...]
ის შვილი: გამოავალინე:¹

1963 წელს „რუსთველიანას“ მეორე გამოცემაში მან ნაწილობრივ შეცვალა ეს წაკითხვა:

I. რმზ: ერისთავისა ვა [...]
ის შვილი: გამოავალინე: [...]²

ხოლო „რუსთველიანას“ ეპილოგში³ მოგვცა ამ მინიატურის ზურგზე დაცული უკვე მეორე მინაწერის ასეთი წაკითხვა:

II. ესე ვეფხის (sic.) რამაზ მღვიანზეგ [ის ასულის]
ია მწითევეში მოყოლილი.⁴

(პ. ინგოროყვათი ისე გამოდის, თითქოს ამ პორტრეტზე ორის მეტი მინაწერა არ იყოს, რაც არ არის სწორი).

ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე მ აქ ოთხი მინაწერი ამოიკითხა ამგვარად:

I. რამაზ ერისთავის შვილი გამოავალინე;
II. ეს ვეფხის (ტყაოსანი) რამაზ მღვიანზეგ[ის] ასულის
ბარბარეს [ია] მწითევეში მოყოლილი;
III. ქ. ეს ვე[ფ]ხის ტყაოსანი რ[ა]მაზ ღიამბეგისა ასულის
ბარბ[ა]რესია ი[მედო]ბით(?);

IV. ქ. ეს ვეფხის ტყაოსანი მამიდასია ღ ~ მ შვიდობაში მოახმაროს¹.

6. შ ო რ შ ი ა შ ე ი ღ მ ა I—II მინაწერების ინგოროყვასეული წაკითხვები თითქოს გაიზიარა, ოღონდ „მესამე მინაწერი, რომელსაც პ. ინგოროყვა რატომღაც არ მოიხსენიებს“ (მისი სიტყვებით), მან ასე ამოიკითხა:

¹ პ. ინგოროყვა, რუსთველიანა, თბ., 1926, გვ. 357. აქვეა დაბეჭდილი ამ მინაწერის ფოტოპირი.

² პ. ინგოროყვა, თხზ. კრებ., 1. თბ., 1963, გვ. 245. აქაც დაბეჭდილია ამ მინაწერის ფოტოპირი.

³ იქვე, გვ. 876.

⁴ ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, შოთა რუსთაველი და მისი ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1966, გვ. 89.

და ამათ, მან ახალი, მეხუთე მინაწერის ფრაგმენტიც დაუმატა:

V. ქ. დიმიტრი[ის] ენდრონიკოვის [ასუ]...!

მამასადამე, რუსთველის ამ პორტრეტული გამოსახულების ზურგზე დღემდე მკვლევარები სულ ხუთ მინაწერს კითხულობენ.

ჩვენ ამ პორტრეტის მინაწერების შესწავლას შევეუდეთ 1969 წლის იანვარში. ზოგჯერ დამხმარებასათვის მივმართავდით გამოცდილ პალეოგრაფებს თ. ბარნაველსა და თ. ენუქიძეს, რომელთაც გულისხმიერებისათვის დიდად ვმადლობთ. მაგრამ შედეგი ძლიერ ცოტა ჩანდა. საქმე ისაა, რომ წარწერები ძლიერ დაზიანებულია, ეს წარწერები არ არის ერთ დროს და ერთი ხელით შესრულებული. ამ მხრივ, აქ გარკვეული ფენები შეინიშნება: ზოგჯერ ძველი წარწერა გადაფხეკილია და მასზე ახალი წარწერაა გაკეთებული, რომელიც თავის მხრივ, გადაშლილია, ზოგჯერ კიდევ, მინაწერთა ამა თუ ამ ნაწილზე, პორტრეტის გამაგრების მიზნით, ქაღალდის ნაჭრებია გადაწებებული და ამის გამო, მინაწერიც ქვეშაა მოყოლილი და ა. შ. საქართველოს სსრ ხელოვნების მუზეუმის საგანძურის განყოფილების გამგის გ. აბრამიშვილის დამხმარებით, თხოვნით მიმართეთ მუზეუმის ფოტოლაბორატორიის ხელმძღვანელს ი. გილგენდორფს, რათა რენტგენული და ულტრაიისფერი სხივების საშუალებით ეგებ მოხერხებულყო ზოგიერთი ახალი მინაწერის წაკითხვა ან კიდევ უკვე ამოკითხულთა შემოწმება. ი. გილგენდორფმა თხოვნა შეგვისრულა. ჩვენს ხელთაა პორტრეტის მინაწერთა რენტგენული და ულტრაიისფერი სხივებით გადაღებული ფოტოპირები, რომელთა საშუალებით შესაძლებლობა გვეძლევა გარკვეული კორექტივები შევიტანოთ აქამდე ამოკითხულ წარწერათა წაკითხვებში და აგრეთვე, გამოვავლინოთ ზოგიერთი ახალი მინაწერიც.

ჯერ აქამდე ამოკითხულ იმ ხუთი მინაწერის შესახებ, რომლებიც სხვადასხვა დროს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გამოქვეყნებული აქვთ პ. ინგოროყვას, ს. კაკაბაძესა და ნ. შოშიაშვილს. უნდა თავიდანვე აღვნიშნოთ, რომ არც ერთი დღემდე ამოკითხული წარწერა ზუსტი არ აღმოჩნდა: ზოგი ან სწორად არ არის ამოკითხული, ან ბოლომდე ვერ

¹ ნ. შოშიაშვილი, XII—XIV სს. საქართველოს სახელმწიფო სამართლის ისტორიისა და რუსთველოლოგიის ზოგიერთი საკითხი, ტისკარი, 1965, № 9, გვ. 149—150.

არის წაკითხული, ან კიდევ, ნებისმიერადაა აღდგენილი და ნების-
მიერად გააზრებული. აქ მოვიყვანთ შესაბამის ჩვენს წაკითხვებს:

I. რმზ: ერსტოვსლია:

ის: შვილი გამო... (?):¹

II. ქ. ეს: ვეფქის: რამაზ მღივანბეგ... (ამის შემდეგ ქალაღი ჩამოგლე-
ჟილია და დაკარგული)

მზითევში: მოყოლილი²

III. ქ. ეს ვე[ფ]ხის. ტუაო

სნი. რმზ. ღიაშბეგი

სა. ასულის. ბარბარესიია...

ბით...?³

IV. ქ. ეს ვეფხის ტუაო

სანი მამიდასია ღ~თნ

მშვიდობაში მოახმარო

ს.

¹ დარწმუნებით ამ სიტყვას მეტს ვერ ვკითხულობთ; ყოველ შემთხვევაში, აქ „გამოავალინე“-ს (პ. ინგოროყვა) ან „გამოვლინე“-ს (ს. კაკაბაძე) ამოკითხვა უაზ-
რობაა. გარდა ამისა, წარწერის ქვეშ შეიმჩნევა ძველი წარწერის ნაშთი: „...ლია“.
ხოშ არ არის ჩვენი ეს წარწერა ძველის აღდგენა, ე. ი. ხოშ არ იმეორებს იგი მის
ქვეშ გადასული ძველი წარწერის შინაარსს? მინაწერის გამკეთებელი ხმარობს
დაქარაგმებული სიტყვების თავზე წერტილებს, ალბათ, გამოშვებული ხმოვნების
ა, ი, ე, უ, აღსანიშნავად. ჩვენი აზრით, ამ მინაწერის პირველ სტრიქონში იყო-
თხება: „რამაზ ერისტოვისულია“ (შდრ. პ. ინგოროყვასა და ს. კაკაბაძის ინტერ-
პრეტაციებს), პალეოგრაფიულად ხელი მე-18 საუკუნის მიწურულს უნდა მივაკუთვ-
ნოთ, ყოველ შემთხვევაში „ერისთავის“ გარუსებული ფორმა „ერისტოვი“ ამაზე
ადრე არც ერთ შემთხვევაში არ არის მოსალოდნელი. პ. ინგოროყვას მოსაზრება, რომ
ეს მინაწერი პალეოგრაფიულად „15—16 სს ხელითაა შესრულებული“ (რუსთვე-
ლიანა, 1926, გვ. 357) ეცელაფერ სხვას რომ თავი დავენებოთ, მარტო ამ მონაცემით
შეიძლება იქნეს მოხსნილი.

² წარწერა გაკეთებულია გამაგრების მიზნით ბორღურის ზურგზე დაწებებულ
ქაღალდის ნაჭერზე. პორტრეტის ეს არშია ილენტურია ხელნაწერის ფურცლებისათ-
ვის შემოწებებულ არშიებისა, თუ ამ არშიების შემოწებება, როგორც ზემოთ
გვქონდა გამოჩვენებული, მომხდარა ხელნაწერის გადაწერამდე, ე. ი. მე-17 საუკუნის
60-იან წლებში, ცხადია ამ არშიის დაზიანება, მისი გამაგრების მიზნით ქაღალდის
დაწებება და ამ ქაღალდზე ამ წარწერის გაკეთება მე-18 საუკუნეზე ადრე ვერ
მოხდებოდა. მაშასადამე, ეს მეორე წარწერაც, უეჭველია, მე-18 საუკუნისაა, ჩვენი
აზრით, პირველ წარწერაზე უფრო ძველი, რასაც გვაფიქრებინებს მათი ერთმანეთთან
პალეოგრაფიული შედარება.

³ მინაწერი გაკეთებულია უწიგნურის ხელით. იგი, რასაკვირველია, II წარწე-
რაზე გვიანდელია და მის უბრალო გამოვლენას უნდა წარმოადგენდეს ამ წარწერის
შინაარსის გადარჩენის მიზნით. ს. კაკაბაძე აქ „ბარბარეს“ ნაცლად კითხულობდა.
„მარიამს“ („მნათობი“, 1927, № 11—12, გვ. 252).

V ქ. დიმიტრ. ენდრონიკოვის ასუ
[ლი ელისაბედ. სულ] ხან. მისი
[შვილი შეიწვა] ლა¹

გარდა ამ ხუთი წარწერისა, მინიატურის ზურგზე, მოთავსებულია კიდევ სხვა წარწერებიც. ჩვენ შევძელით ზოგიერთი მათგანის გარჩევა და ნაწილობრივ, ამოკითხვა.

პირველ რიგში, აღსანიშნავია პორტრეტის ზურგის მინაწერთა შორის ერთი აქამდე უცნობი უძველესი წარწერის გამოჩენა:

VI. ნეტ...ნ...შენ რუსთ
ველ... ზაოფ(?)...ხარ...

ხელნაწერისა და ამ მინაწერის ხელის ერთმანეთთან შედარებით უტილობელი ხდება მათი სრული იდენტურობა. მაშასადამე, პორტრეტის ზურგზე მოთავსებულ მინაწერთა შორის გამოვლინდა იოსებ ტფილელის ხელით გაცემებული ერთ-ერთი უძველესი (მე-17 საუკუნის 60-იანი წლები) ფრაგმენტული წარწერა, რომელიც წარმოადგენს თავისებურ მიმართვას რუსთველისადმი (გამოსარკვევია, ეს ტექსტი აღორძინების ხანის რომელიმე პოეტის კუთვნილებაა თუ თვითონ იოსებ ტფილელს!). ხელნაწერისა და მინიატურის არშიათა იგივეობასთან ერთად², ეს არის ერთი ახალი დამატებითი საბუთი იმის სასარგებლოდ, რომ რუსთაველის აღნიშნული მინიატურა ნამდვილად ამ ხელნაწერს. კუთვნილობა იოსებ ტფილელის მიერ მისი გადწერისას. მაშასადამე, პორტრეტი და ხელნაწერი უკვე მე-17 საუკუნის 60-იან წლებიდან უკვე ერთად იყო და ერთად გაიარეს მფლობელთა საკმაოდ დახლართული ისტორია (ამის შესახებ ქვემოთ).

განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს აგრეთვე I წარწერის ქვეშ მოქცეულ, ძლიერ გადასულ, ერთა ხელით შესრულებული ძველი მინაწერის ნაშთს, რომელიც იგულისხმობს საკუთრივ პორტრეტის

¹ კუთხოვან ფრაზილებში მოქცეული სიტყვები გადაწებებულ ქაღალდის ქვეშა მოყოლილი და მათი ამოკითხვა ხერხდება რენტგენის სხივით გადაღებულ ფოტოს საშუალებით. სხვათა შორის, პალეოგრაფიულად, ეს მინაწერი და ამ ხელითვე შესრულებული კიდევ VIII მინაწერი, ყველაზე გვიანდელი ჩანს მინიატურის ზურგზე გაცემებულ მინაწერთა შორის.

² სხვა საქმეა, ავ ბორდიურების გარეშე, ეს პორტრეტი როდის იყო შესრულებული: პ. ინგოროყვა მას ათარიღებდა XV ს. II ნახევრით (რუსთველიანა, 1926, გვ. 342); შ. ამირანაშვილი — XVI ს. მიწურულით (შოთა რუსთველის პორტ. გამოსატულობა ძველ. ქართ. მხატვრობაში. გვ. 170); ელ. მაკავარიანი თუმცა თარიღს არ უთითებს, მაგრამ ისიც იმ აზრისაა, რომ „ზახასელ“ ხელნაწერამდე (გადაიწერა მე-17 ს. 60-იან წლებში), პორტრეტი სხვა ხელნაწერის კუთვნილება იყო (ხელნ. ინსტიტუტის IX სამეცნ. სესია, თეზისები, თბ., 1967, გვ. 13).

ზურგზე, ზედა მარჯვენა მხარეს; ეტუობა, წარწერა საკმაოდ გრძელი ყოფილა (დაახლოებით 7 სტრიქონზე მეტი):

VII... ნ... ი...

...ლ(ლ)ი...

.....

...შ....

....სადერი....

როგორც უკვე V წარწერის შენიშვნაში ვთქვით, ამავე ხელითაა შესრულებული გვიანდელი VIII წარწერაც:

VII. ქეთა[ონ] გურამიშვილის დიმი

ტ... პრ... დ...

ტ.

ცნობა

ბძანდები

ამ წარწერას ქვეშ გადარჩენილია უფრო ძველი, ლამაზი კალიგრაფიული ხელით შესრულებული მინაწერის ნაშთი:

XI.ქეთ....

ქ. დ ~თო კეთილო, მოუ....

....მონასა შენს....

დანარჩენი გადაფხეკილია. ამათ გარდა, კიდევ გვაქვს მნიშვნელობის მქონე ორი წარწერა:

X. ჯავახის ცოლი არს.

XI. ელენე.¹

დანარჩენი მინაწერები უფრო შესაქცევი ხასიათისაა და მათ აღარ გამოვუდგებით, რადგან მათ ჩვენთვის რაიმე პრინციპული მნიშვნელობა არა აქვთ.

პორტრეტის ზურგის მოყვანილი თერთმეტი მინაწერიდან ჩვენთვის ამჟამად ყველაზე მნიშვნელოვანია მფლობელობის აღმნიშვნე-

¹ ერთი ელენე ერისთავი, რომელსაც მზითევში სხვა ნივთებთან და წიგნებთან ერთად „ვეფხისტყაოსანიც“ წაუღია, იხსენიება 1713 წლის 5 სექტემბრის „მზითვის წიგნში“ (ე. თაყაიშვილი, საქ. სიძველენი, III, ტფ., 1910, გვ. 497), რაც თავისთავად ძალზე საინტერესო ფაქტია და მოითხოვს შემდგომ შესწავლას.

ლი I, II და III ძიხაწერები, რომლებიც „ვეფხისტყაოსნის“ ამ ხელნაწერისა და მასში მოთავსებულა რუსთველის მინიატურის მფლობელად დაჟინებით იხსენიებს ეინმე რამაზს: I მინაწერში ეს რამაზი მოიხსენიება ერისთავად („რამაზ ერისტოვი“), ხოლო მომდევნო ორში — მდივანბეგად („რამაზ მდივანბეგი“). ექვი არაა, რომ სამივე ეს რამაზი ერთი და იგივე პიროვნებაა, რადგან ერთი წარწერით, პომისის ეს ხელნაწერი რამაზ ერისტოვისეულია, ხოლო ორი დანარჩენით კი, მისი ქალის ბარბარეს მზითევში მოყოლილი. მაშასადამე, ირკვევა, რომ ხელნაწერის მფლობელი ერთ დროს ყოფილა რამაზ მდივანბეგ-ერისთავი (მინაწერში „ერისტოვი“)¹.

ვინ არის ეს რამაზ მდივანბეგ-ერისთავი და როდინდელი მოღვაწეა იგი?

პირველი ბეჭდური დოკუმენტური ცნობა (1847 წ.) ამას შესახებ ეკუთვნის გრ. გაგარინს: *Ce manuscrit fit partie de la dot de la fille du prince Revaz Eristof, qui vivait vers l'an 1700...* („ეს ხელნაწერი შედიოდა თავად რევაზ ერისტოვის ქალის მზითვში, რომელიც ცხოვრობდა დაახლ. 1700 წ...“)².

ცხადია, რომ გრ. გაგარინის ამ შენიშვნას საფუძვლად დაედვა ჩვენს მიერ ზემოთ მოყვანილი პორტრეტის სამ მინაწერში დაცული ცნობები და ალბათ, ხელნაწერის უკანასკნელ მფლობელთა — თეკლა ბატონიშვილისა და ალ. ორბელიანის ზეპირი ჩვენებანი, რომლებიც, თავის მხრივ, ამ ხელნაწერის მფლობელობის ტრადიციით დაცულ გადმოცემებზე იქნებოდა დამყარებული. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ არა გვაქვს არავითარი საფუძველი ექვი შევიტანოთ გრ. გაგარინის ამ ცნობას სიზუსტეში და არ ვენდოთ მას (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ერთ ლაფსუსს: სახელი რამაზის მაგივრად რევაზის ჩვენება, რომელიც, ალბათ, კორექტურული შეცდომაა ამ სახელთა ფონეტიკურად დიდი მსგავსების გამო, რაც ეპატიებათ ფრანგული გამოცემის ავტორებს). მაშასადამე, დასახელებულ წარწერებში, ხელნაწერისა და პორტრეტის უკანასკნელი მფლობელები (თეკლა ბატონიშვილი, ალ. ორბელიანი) და მათზე დაყრდნობით, გრ. გაგარინი კითხულობდნენ რამაზ ერისტოვს, რომელიც თურმე, მათივე ჩვენებით, ცხოვრობდა დაახლოებით 1700-იან წლებში, ე. ი. 17—18 საუკუნეთა მიჯნაზე.

ამის შემდეგ, ეს საკითხი ხელახლა აღძრა და თავისებურად გადაჭრა პ. ინგოროყვამ. 1926 წელს „რუსთველიანაში“, განიხილავდა რა I მინაწერს (სხვათა შორის, სხვა დანარჩენ მინაწერებს პ. ინგოროყვა მაშინ არც იხსენიებდა), მკვლევარი დაბეჭდილებით უწოდებდა მას

¹ აქ გამოირიცხულია მინაწერში მოხსენიებული პიროვნებისა და მინაწერის გაკეთების სინქრონულობა.

² *Le Cauc. pilt.* Paris, 1847.

„ძველ მინაწერს“ (გვ. 357). „უძველეს წარწერას“ (გვ. 359), რომელიც „თავის დამწერლობით უფრო გვაგონებს“ XV—XVI საუკუნის ხელს, ვიდრე შემდეგი დროისა; იმავე XV—XVI საუკუნეს უჩვენებს ოთოგრაფია, ანის ზედმეტობა („გამოავალინე“ — „გამოვალინე“). პალეოგრაფიულად მინაწერის XV—XVI საუკუნეთა მიჯნით დათარიღების შემდეგ, მკვლევარი, ბუნებრივია, ეძებს ამ დროის ისტორიულ საბუთებში რამაზ ერისთავს. მისი დასკვნით, „XV საუკუნის მეორე ნახევარში, 1465 წელს, ალექსის ტაძრის ერთ სიგელში „ქრონიკონსა რგ“ მოხსენიებული ქსნის ერისთავის შალვას ძე რამაზ ერისთავი¹ არის იგივე პირი, რომელიც მოხსენიება შოთას პორტრეტის წარწერაში“ (გვ. 357—358).

პ. ინგოროყვას ეს მოსაზრება რომ სწორი არ იყო, მაშინვე შენიშნა ს. კაკაბაძემ; 1927 წელს „მნათობში“ (№№ 11—12) პ. ინგოროყვას ამ წიგნზე დაბეჭდილ რეცენზიაში ს. კაკაბაძე წერდა: „ავტორს გრძლად აქვს გაბმული საუბარი შოთას ცნობილი ძველი პორტრეტის (თვით მინიატურის) შესახებ, რომელსაც ის მე-15 საუკუნეს მიაკუთვნებს. საბუთად მას მოჰყავს თვით მინიატურის ზურგზე მყოფი მინაწერი, რომელშიაც რამაზი (პ. ინგოროყვას წყაოთხვით — რამაზ ერისთავი) არის მოხსენიებული. ეს რამაზი მისი გამოკვლევით არის მე-15 საუკუნის მეორე ნახევარში მცხოვრები რამაზ ქსნის ერისთავი, რომ მკითხველს ამ აღმოჩენის სინამდვილეში არავითარი ეჭვი არ დაებადოს, პ. ინგოროყვა იქვე ათავსებს (გვ. 357) ამ რამაზის შესახებ მინიატურის ზურგზე მოთავსებულ ცნობის ფაქსიმილს და რამდენიმეჯერ იმეორებს, რომ პალეოგრაფიულად ეს მინაწერი მართლაც მე-15—16 საუკუნეებისა არისო. ნამდვილად კი, ქართულა პალეოგრაფიის ელემენტარული ცნობაც სრულებით საკმარისია, რომ ეს მინაწერი მე-18 საუკუნის ხელისად იცნოთ. მართლაც, ეს რამაზი ამავე მინიატურის ზურგზე კიდევ არის მოხსენიებული როგორც რამაზ მდივანბეგი... დასახელებულ მინაწერში რამაზის მდივანბეგად მოხსენების ფაქტიც კი, ცხადად გვიჩვენებს რამაზის მე-15 საუკუნისათვის მიკუთვნების შეუძლებლობას (მდივანბეგის თანამდებობა მე-15 საუკუნეში ქართულ სახელმწიფოში დადასტურებული არ არის)².

ნ. შოშიაშვილმა, პ. ინგოროყვას აღნიშნული მოსაზრების მოსაყდნელად გაიზიარა ს. კაკაბაძის საბუთები ზოგიერთი ახალი ფაქტობრივი მომენტის დამატებით: „I წარწერა, რომელსაც პ. ინგოროყვა მაინჩნევს XV საუკუნისად, ის როგორც ამას სავსებით მართებულად აღნიშნავს ს. კაკაბაძე თავის რეცენზიაში „რუსთველიანზე“ 1927 წელს,

¹ თ. ქორდანიძე, ქრონიკები, II, გვ. 27.

² ს. კაკაბაძე, ვეფხისტყაოსნის საკითხის გარშემო, მნათობი, 1927, № 11—2, გვ. 252.

აგრეთვე დაწერილია XVIII საუკუნის ტიპური ხელათ, ოლონდ II და III წარწერებისაგან განიჩევა იმით, რომ შესრულებულია უფრო დახვეწილი მდივანმწიგნობრული ხელით. ამ ხელის შიკუთვნება XV საუკუნისათვის შეუძლებელია (რაც შეეხება ა-მეტობით მის დათარიღებას, ჯერ ერთი, აქ ა-მეტობა არ ჩანს, რადგან არც „ერისთავისა“ და არც „გამოავალინე“ ტექსტში არ იკითხება, მეორეც ა-მეტობა წარწერას მაინც ვერ დაათარიღებს XV საუკუნით).

რამაზ მდივანბეგი არ შეიძლება XV საუკუნის პირად მივიჩნიოთ კიდევ ამ უბრალო მიზეზით, რომ როგორც ამას აღნიშნავს ს. კაკაბაძე იმავე რეცენზიაში, XV საუკუნის მდივანბეგის თანამდებობა საქართველოში. ჯერ კიდევ არ არის დადასტურებული საისტორიო წყაროებით. მდივანბეგის ინსტიტუტი ამ დროის საქართველოში არც შეიძლება ყოფილიყო, რადგან ის შემოსული ჩანს სპარსეთიდან, რასაც არ შეიძლება ადგილი ჰქონოდა XVI საუკუნის II ნახევრამდე¹. მართლაც, პირველად ეს სახელი ქართულ წყაროებში XVII საუკუნეში გვხვდება. ამ დრომდე საქართველოში არ იყო ჯერ შემოსული მდივანბეგის ინსტიტუტი. არც ერთი მდივანბეგი საისტორიო წყაროებში არა გვხვდება XVII საუკუნეებში².

ჩვენის მხრივ, ს. კაკაბაძისა და ნ. შოშიაშვილს საბუთიანობას დაევმატებლით კიდევ ორ ფაქტს: ჯერ ერთი, I წარწერა არ შეიძლება XV საუკუნისად მივიჩნიოთ თუნდაც იმიტომ, რომ აქ რამაზი დანამდვილებით იხსენიება ერასტოვად და არა ერისთავად, როგორც ამას პ. ინგოროყვა კითხულობს, რაც XIX საუკუნის დასაწყისამდე (უკიდურეს შემთხვევაში, XVIII საუკუნის 70-იან წლებზე ადრე) მოსალოდნელი არ იყო. ამას გარდა, რომ ეს წარწერა არ არის „პორტრეტზე მოთავსებული წარწერათა შორის ყველაზე უძველესი“, მოწმობს ამ წარწერის ქვეშ ჩვენს მიერ გამოვლენებული მართლაც უძველესი, დაახლოებით შვიდსტრიქონიანი სხვა წარწერის კვალი (იხ. VII წარწერა). ამის გამოა, რომ ქვეშ მოქცეული ძველი წარწერის ასოთა მოხაზულობის წაშლი ზოგჯერ შერეულია მასზე ზემოდან გვიან გაკეთებულ I მინაწერის ასოთა მოხაზულობაში, რამაც შეიძლება კაცი შეცდომაში შეიყვანოს; ყოველ შემთხვევაში, ამ წარწერის მეორე სტრიქონში, იქ სადაც ი. ინგოროყვა უაზრო სიტყვას „გამოავალინეს“ კითხულობს, ყოვლად გაუმართლებელია თუნდაც იმიტომ, რომ თით-

¹ ამჯერ შესახებ იხ. ა. ბაქრაძე, მდივან-მწიგნობრობის სახელო და სარგო, 1964 (გამოუქვეყნებელია), გვ. 46—27 (შემდეგში ეს შრომა გამოქვეყნდა: „მაცნე“, III, 1966. ჩვენის მხრივ დაევმატებლით: ვ. გაბაშვილი, ღარბაზის რიგის მოხელენი-მდივანბეგი, ენიქის მოამბე, XIII. С. Как а б а д з е, Груз. документы ИНА, М., 1967, გვ. 499—გ. შ.).

² ნ. შოშიაშვილი, დასახ. ნაშრომი, „ცისკარი“, 1965, № 9, გვ. 149—150.

ქოს „ნ“ ასოს მუცელი აუცილებლად ძველი წარწერას ნაშთია და მოჩვენებითად ქჰნის აქ ასო „ნ“-ს ამოკითხვის შესაძლებლობას. ამით გვაქვს ხაზი გავუსვით იმას, რომ ამ, დღემდე ამოუკითხავ, სიტყვაში ასო „ნ“ არ დასტურდება.

მაშასადამე, დღეს უკვე დავას აღარ უნდა იწვევდეს ის, რომ პორტრეტის I, II და III წარწერებში მოხსენიებული რამაზ მდივანბეგ-ერისთავი არ არის XV საუკუნის პიროვნება, იგი უთუოდ XVIII საუკუნის მოღვაწეა. ოღონდ აქ საინტერესოა, სახელდობრ, ამ საუკუნის რომელ პერიოდში ცხოვრობდა იგი — დასაწყისში, 1700-იან წლებში, როგორც ამას გრ. გაგარინი აღნიშნავდა, თუ საუკუნის მეორე ნახევარში, 1760-იან წლებში, ერეკლე მეორის მეფობასას, როგორც ამას ს. კაკაბაძე და ნ. შოშიაშვილი ამტკიცებენ?

აქ უკვე ვეღარ დავეთანხმებით ს. კაკაბაძესა და ნ. შოშიაშვილს მათ მიერ მე-18 საუკუნის ისტორიული საბუთებიდან დამოწმებულ რამაზ მდივანბეგთან ჩვენი ხელნაწერის მფლობელ რამაზ მდივანბეგ-ერისთავის იდენტიფიკაციაში, რადგან არც ერთი მათგანი ერთმანეთს არ უდგება.

ს. კაკაბაძე ეხებოდა რა ჩვენი პორტრეტის მინაწერებში მოხსენიებულ რამაზ მდივანბეგ-ერისთავს, „რუსთველიანაზე“ დაბეჭდულ რეცენზიაში წერდა: „ცნობისათვის კიდევ საჭიროა აღინიშნოს, რომ ეს რამაზ მდივანბეგი ერეკლე II-ს თანამედროვეა, ის იხსენიება იესე ოსეს ძის მემუარებში (და საბუთებშიც) მე-1760 წლებში და ჭწორედ რომ დიდად სამწუხაროდ უნდა ჩაითვალოს ერეკლე II-ს დროინდელი მინაწერის მე-15 საუკუნის მინაწერად მიღება და მე-1760 წლების მოღვაწის რამაზ მდივანბეგის მე-15 საუკუნის რამაზ ქსნის ერისთავად მიჩნევა“¹. ამ საკითხს ს. კაკაბაძე კვლავ დაუბრუნდა 1966 წელს გამოცემულ თავის წიგნში „რუსთაველი და მისი ვეფხისტყაოსანი“. „აქ მითითებული რამაზ მდივანბეგი იხსენიება ერეკლე II-ის დროს 1760-იან წლებში და კერძოდ 1768—1773 წლებში (1773 წელს ის იხსენიება ორ საბუთშიც ცნია, ფ. 1449, № 2481 და 2482 მდივანბეგი რამაზ ერისთავის შვილი)“².

ჩვენ შევამოწმეთ ს. კაკაბაძის მიერ მოხმობილი ისტორიული დოკუმენტება და არც ერთ მათგანში არ აღმოჩნდა რამაზ მდივანბეგ-ერისთავი (ერისთავის შვილი, როგორც მას ს. კაკაბაძე უწოდებს). ამ საბუთებში მოხსენიებული რამაზ მდივანბეგი ყველა შემთხვევაში არის რამაზ მდივანბეგ-ანდრონიკაშვილი (ენდრონიკაშვილი), ერეკლეს დროინდელი ცნობილი პიროვნება.

¹ „მნათობა“, 1927, № 11—12, გვ. 252.

² ს. კაკაბაძე, რუსთაველი და მისი ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1966, გვ. 90, სქ. I.

მკითხველმა რომ გაითვალისწინოს საქმის ვითარება, ჩვენ სათითაოდ განვიხილავთ ამ დოკუმენტებს:

1. იესე ოსეს ძის „თავგადასავალში“ ორჯერ მოიხსენიება რამაზ მდივანბეგი, ოლონდ გვარის გარეშე;

ა. მსაჯულნი იყვნენ: იოანე მდივანბეგი და იტყოდა კსინეთ ოპ, ოპ. ეს როგორ თქვი. რამაზ მდივანბეგი და ფარსადან წუხდნენ და უღონოდნენ. სულხან ბეგთაბეგისშვილიც ამათთან იურვოდა! ბ. მაგრამ რასა ჰყოფს რამაზ მდივანბეგი ნათესაობისათვის თქვენისა, იხილეთა? და რასა ჰყოფენ ფარსადან მდივანბეგი და სულხან მდივანი მეგობრობისათვის ჩემისა, გესმითა?²

როგორც ვხედავთ, იესე ოსეს ძე თავის თანამედროვე ყველა მდივანბეგს: იოანეს, ფარსადანს და მათ შორის, რამაზსაც მხოლოდ თანამდებობით — მდივანბეგობით იხსენიებს, გვარის გარეშე. იესე კი თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის დროინდელი მოღვაწეა, მაშასადამე მისი თანამედროვე მდივანბეგებიც თეიმურაზ-ერეკლეს მეფობის დროს უნდა ვეძიოთ. შოთა მესხიას მიერ გამოქვეყნებული „თეიმურაზ-ერეკლეს დროინდელი მდივანბეგთა სიის“ (დედანა: ცსსა, ფ. № 1450, 11) მიხედვით³, აღვილად ზერხდება იესე ოსეს ძის „თავგადასავალში“ მოხსენიებულ მდივანბეგთა გვარების დადგენა: იოანე მდივანბეგი-ორბელიანი, ფარსადან მდივანბეგი-ციციშვილი და რამაზ მდივანბეგი-ენდრონიკაშვილი. მათთან ერთადაა ქართლ-კახეთის მდივანი სულხან ბეგთაბეგიშვილიც.

იესე ოსეს ძესთან დამოწმებული რამაზ მდივანბეგი რომ ნამდვილად ანდრონიკაშვილია და არა ერისთავი, როგორც ამას ს. კაკაბაძე ფიქრობს, ამაში გვარწმუნებს თვითონ იესე ოსეს ძის მოწმობა: ჩვენს მიერ ზემოთ მოყვანილ „თავგადასავლის“ მეორე ადგილას, იესე ოსეს ძე ამ რამაზ მდივანბეგს ნათესავს უწოდებს: „მაგრამ რასა ჰყოფს რამაზ მდივანბეგი ნათესაობისათვის თქვენისა იხილეთა?“ მიმართავს იგი შვილებს. საიდან ერგებოდა ეს რამაზ მდივანბეგი იესე ოსეს ძეს ნათესავად?

„თავგადასავლიდან“ ცნობილია, რომ იესე ოსეს ძემ 1755 წელს ცოლად შეირთო „აფხაზისშვილის დავითის ქალი, რომელიც ქისიყის

¹ თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა, ს. კაკაბაძის გამოცემა, ტფ., 1913, გვ. 75; შტრ. იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდრძი, ავთ. იოსელიანის გამოცემა, მასალები საქ. და კავ. ისტორიისათვის. ნაკვ. 28, თბ., 1950, გვ. 55.

² ს. კაკაბაძის გამოც., გვ. 76. ავთ. იოსელიანის გამოც., გვ. 56.

³ შ. მესხია, მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის, მასალ. საქ. და კავ. ისტორიისათვის. ნაკვ. 26, თბ., 1948, გვ. 55.

მოურავის ქალთან მისცემოდა¹. ქიზიყის მოურავეები კი იყვნენ ანდრონიკაშვილები, ე. ი. იესე ოსეს ძის სიდედრი ანდრონიკაშვილის ქალი ყოფილა, მაშასადამე, ეს რამაზ მდივანბეგი-ანდრონიკაშვილი იესე ოსეს ძეს წათესავად მართლაც ერგებოდა ცოლის მხრიდან.

ასე რომ, იესე ოსეს ძის შემუშარებში მოხსენიებული ერეკლე II-ის თანამედროვე რამაზ მდივანბეგი უდავოდ ანდრონიკაშვილია და არა ერისთავი. თეიმურაზ-ერეკლეს დროანდელი არც ერთი ისტორიული თუ ლიტერატურული წყარო, მათ შორის ამ დროს შედგენილი „მდივანბეგთა სიაჲ“ არ იცნობს რამაზ მდივანბეგ-ერისთავს. ეს რომ ასეა, განვიხილოთ ს. კაკაბაძის მიერ დამოწმებული საქ. ცენტრალური საისტორიო არქივის ორი საბუთი: ფ. 1449, № 2481 და 2482, რომლებშიც ვითომც 1773 წელს „რამაზ მდივანბეგ-ერისთავია მოხსენიებული“.

ჯერ ერთი, ს. კაკაბაძის მიერ მოხმობილი ორი საბუთი ფაქტიურად ერთია, რადგან ისინი ერთი დედნაჲ მხოლოდ ორ ასლს წარმოადგენენ და მეორეც: ისე როგორც იესე ოსეს ძესთან; აქაც ეს რამაზ მდივანბეგი გვარის გარეშე მოხსენიება, თან ისეთ კონტექსტში, რომ არა გვაქვს არავითარი უფლება იგი ანდრონიკაშვილას ნაცვლად ერისთავად გამოვაცხადოთ, რადგან 1773 წელს, რომლითაც დათარიღებულია ეს საბუთი, ერეკლეს მდივანბეგად მხოლოდ ერთი რამაზი — ანდრონიკაშვილი ჰყავდა².

მაშასადამე, ს. კაკაბაძის ცდა პორტრეტის მინაწერში მოხსენიებული რამაზ მდივანბეგ-ერისთავი წარმოადგინოს მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწედ და ერეკლე II-ის თანამედროვედ, არ მართლდება მის მიერვე მოყვანილი დოკუმენტების მიხედვით.

ნ. შოშიაშვილა ზელნაწერის მფლობელ რამაზ მდივანბეგ-ერისთავს პირდაპირ მიიჩნევს რამაზ მდივანბეგ-ანდრონიკაშვილად: „და მართლაც XVIII ს. მდივანბეგთა შორის გვხვდება არა ერთ და ორ ისტორიულ დოკუმენტში (1765—1771 წლების), აგრეთვე ამ დროს შედგენილ მდივანბეგთა სიაში, მდივანბეგი რამაზ ენდრონიკაშვილი (სიაში რამაზ ენდრონიკოვი). რომ ეს რამაზ მდივანბეგი და მინიატურის რამაზი ერთი და იგივე პიროვნებაა, ამას მოწმობს მინაწერის ფრაგმენტი პორტრეტზე“, ქ. დიმიტრ[ის] ენდრონიკოვის [ას]უ...“³.

შეკლევარის საბუთიანობა ვერ არის დამაჯერებელი: მართალია,

¹ შ. მე ს ხ ი ა, მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის, მასალა საქ. და კავკას. ისტორიისათვის. ნაკვ. 26, თბ., 1948, გვ. 55.

² შ. მე ს ხ ი ა, დას. ნაშრ.

³ ნ. შო შ ი ა შ ვ ი ლ ი, დას. ნაშრ., „ცისკარი“, 1965, № 9, გვ. 150. შეკლევარის მიერ დასაბუთებულ ერთ წყაროში (Ad—143) რამაზ მდივანბეგ-ენდრონიკაშვილის ნაცვლად სინამდვილეში, რამაზ საგარეჯოს მოურავი მოიხსენიება.

XVIII ს-ის II ნახევრის არა ერთ და ორ ისტორიულ დოკუმენტში მდივანბეგთა შორის გვხვდება რამაზ მდივანბეგი, მაგრამ იქ გარკვევით მოიხსენიება რამაზ მდივანბეგი-ენდრონიკაშვილი და ჩვენს მინიატურაზე კი — რამაზ მდივანბეგ ერისთავი. ამ ორი სხვადასხვა რამაზ მდივანბეგის (ერისთავისა და ანდრონიკაშვილის) გასაიგივებლად მკვლევარს დამატებით საბუთად მოჰყავს მინაწერის ფრაგმენტი პორტრეტზე: „ქ დიმიტრ[ის] ენდრონიკოვის [ას]ული“¹. ჩვენი ხელნაწერის მფლობელი რამაზ მდივანბეგი კიდევ რომ იყოს ანდრონიკაშვილი, ამის სასარგებლოდ რა შეიძლება გვითხრას პორტრეტის გვიანდელ მინაწერში მოხსენიებული დიმიტრის ანდრონიკაშვილობამ (აქ დიმიტრი იხსენიება და არა რამაზ ენდრონიკაშვილი!). თითქოს ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ხელნაწერი ანდრონიკაშვილთა გვარში (ოჯახში) ტრიალებდა და შეიძლება რამაზ მდივანბეგ-ანდრონიკაშვილისაგან იყოს მოგებული? არა გვგონია, რადგან იმავე პორტრეტის სხვა მინაწერებში სხვა გვარებიც მოიხსენიება: ჭავჭავაძე (იხ. X წარწ.), ივრამაშვილი (იხ. VIII წარწ.), მაშინ ამავე უფლებით რატომ არ შეიძლება ამ ხელნაწერის მფლობელებად ეს გვარებიც მივიჩნიოთ. ერთი ზიტყვით არც ერთი ეს მინაწერი არ არის მფლობელობის აღმნიშვნელი და მასში დაცული ცნობები არ უნდა ავუვრიოთ მფლობელობის აღმნიშვნელ I, II და III მინაწერებთან.

ჩვენი დასკვნით, ჭერჯერობით, ისევ ძალაში უნდა დარჩეს პორტრეტის მინაწერებისა და ხელნაწერის უკანასკნელ მფლობელთა (თეკლა ბატონიშვილი, ალ. ორბელიანი) ტრადიციით დაცულ გადმოცემათა საფუძველზე დამყარებული გრ. გაგარინის დებულება, რომ ხელნაწერის მფლობელი ერთ დროს ყოფილა რამაზ ერისთავი, რომელიც ცხოვრობდა დაახლოებით 1700-იან წლებში, მაშასადამე, 17—18 საუკუნეთა მიჯნაზე. ამ დროს, ერისთავები, კერძოდ, არაგვისა, ქართლის სამეფო კარზე მართლაც ჩანან მდივანბეგებად (მაგ., 1689 წელს არაგვის ერისთავიშვილს — მდივანბეგ ბარძიშს აუფია ანანურის დიდი გუშპათოვანი ტაძარი ანანურის ანსამბლში. იხ. შესაბამისი წარწერა, პ. ზაქარაია, ანანური, თბ., 1967, გვ. 11). ყოველ შემთხვევაში, სხვა დანარჩენი ინტერპრეტაციები (პ. ინგოროყვა, ს. კაცაბაძე, ნ. შოშიაშვილი) როგორც ვნახეთ, კრიტიკას ვერ უძლებენ.

ასეა თუ ისე, დაჟინებითი ცნობებით, ხელნაწერის მფლობელი ერთ დროს (18 ს. დასაწყისი) ყოფილა რამაზ მდივანბეგ-ერისთავი, რომლის ქალს ბარბარეს იგი მზითევში წაუღია მამის ოჯახიდან. ეს თუ ასეა, მაშინ ეტყობა გადასინჯვას თხოულობს გ. ლეონიძის მიერ შედგენილი ამ ხელნაწერის მფლობელთა სწორხაზობრივი გენეალოგია

¹ დღეს უკვე მინაწერი ბოლომდე ამოკითხულია (იხ. ზევით: V წარწ.).

(რომლის თანახმად, ხელნაწერის მომგებლის ზაზა ციციშვილის სიკვდილით დასჯისა და მისი ქონების კონფისკაციის (1670 წ.) შემდეგ, ხელნაწერი, გადასულა სამეფო ოჯახში და მისი კუთვნილება განმდარა: ლევან მირზა — ვახტანგ VI — თამარ ვახტანგის ასული (თეიმურაზ II-ის მეუღლე, დედა ერეკლე II-ის), ერეკლე II — თეკლა ბატონაშვილი — ალექსანდრე ორბელიანი — (მიხ. ვორონცოვი)¹. როგორც ვხედავთ, ლეონიძისეულ ამ სქემაში ადგილი აღარ რჩებათ რამაზ მდივანბეგ-ერისთავსა და მის ასულს ბარბარეს. ეს გარემოება შენიშნული აქვს ს. ცაიშვილს: „ხელნაწერის გ. ლეონიძისეული სწორხაზობრივი გენეალოგია ეჭვს იწვევს თუნდაც იმის გამო, რომ როგორც ამ ხელნაწერსა და ამოღებული შოთა რუსთველის პორტრეტი გაუწყებს, იგი ერთ დროს ყოფილა კუთვნილება მდივანბეგ რამაზი ერისთავისა, რომელიც ერეკლე II-ის დროს ცხოვრობდა“², ხოლო ს. კაკაბაძემ უკვე სცადა კიდეც ამ ჩიხიდან გამოსვლა: მისი მტკიცებით, ეს რამაზ მდივანბეგი ერეკლე II-ის თანამედროვეა (თუ რამდენად სწორია ეს მოსაზრება, ამის შესახებ ზევით გვქონდა საუბარი) „... და მას ხელნაწერი მზითევში მიუცია თავისი ასული ბარბარესთვის, რომელიც, როგორც ჩანს, ერეკლე II-ის სიძის ვახტანგ ორბელიანის დედა უნდა იყოს. ამ ბარბარესაგან ხელნაწერი მოხვდა ვახტანგ ორბელიანის ოჯახში. ვახტანგის (და თეკლა ბატონაშვილის) შვილმა ალექსანდრემ ხელნაწერი კავკასიის ნამესტნიკ მიხ. ვორონცოვს 1846 (?) წელს მიართვა“³. აქ შესამოწმებელია ვახტანგ ორბელიანის (ალექსანდრე ორბელიანის მამა) დედა მართლაც იყო თუ რა ბარბარე რამაზ მდივანბეგ-ერისთავის ასული. ყოველ შემთხვევაში, ალექსანდრე ორბელიანის ნაწერებში ასეთი ცნობას ჭერჯერობით არ შევხვედრივართ და არც უნდა იყოს მოსალოდნელი, რადგან თვითონ ალ. ორბელიანის მიერ მიწოდებულ ცნობებზე დამყარებით გრ. გაგაჩინი, როგორც უკვე არაერთხელ აღვნიშნეთ, ამ რამაზ ერისთავსა და მის ქალს — ბარბარეს 1700-იან წლებს აკუთვნებდა. ასეთი შორეული წინაპარი კი, ცხადია „ერეკლე II-ის სიძის ვახტანგ ორბელიანის დედა“ ვერ იქნებოდა, როგორც ამას ს. კაკაბაძე ფიქრობს⁴.

¹ გ. ლეონიძე, ვეფხისტყაოსნის ახალი ხელნაწერი. ლიტ. შემკვიდრება, თბ., 1935.

² ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული რედაქცია, თბ., 1957, გვ. 81, სქ. 1.

³ ს. კაკაბაძე, რუსთაველი და მისი ვეფხისტყაოსანი. თბ., 1966, გვ. 90.

⁴ ალ. ორბელიანი, მოგონება მამის ვახტანგ ორბელიანის შესახებ. ს. კაკაბაძის გამოცემა, — თბ., 1914, მეფის ირაკლის მეორის დროს ცოტა ანბები ანუ ზოგიერთი მაშინდელი პირნი, S — 1654 და სხვა.

⁵ ამ ხელნაწერის მეცნიერულ მნიშვნელობას ისიც ზრდის, რომ ს. ცაიშვილის გამოკვლევით, „ზაზასეული ხელნაწერის შემოკლების შედეგად შემუშავდა 1712

„ვეფხისტყაოსნის“ ნაქათლისეული (S—5006) ხელნაწერის ზოგიერთი საკითხისათვის

1. ხელნაწერის მოპოვება და მფლობელთა ისტორია

1880 წლის 15 ნოემბერს, გაზეთ „დროებაში“ (№ 241) გამოქვეყნდა ვეფხისტყაოსნის ახალი გამოცემის¹ ინიციატორთა — რ. ერისთავის, ი. გოგებაშვილის, ი. მეუნარგიას განზრახვა, პოემის ნაბეჭდი ტექსტის ხელნაწერებთან შეთანხმების საფუძველზე, ვეფხისტყაოსნის ახალი რედაქციის დადგენის შესახებ. ამასთან დაკავშირებით, ისინი სთავაზობდნენ გრ. ორბელიანს, დ. ყიფიანს, გაბრიელ ეპისკოპოსს, ი. ქავჭავაძეს, ა. წერეთელს, ვ. ორბელიანს, გ. წერეთელს, ს. მესხს, პ. უშიკაშვილს, ნ. დადიანს, დ. ერისთავს მონაწილეობა მიეღოთ ვეფხისტყაოსნის ახალი რედაქციის მუშაობაში, ხოლო საზოგადოებისგან ითხოვდნენ, რომ „ვისაც აქვს, დროებით გამოგზავნოს „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ კანცელარიაში (საცა უნდა მოხდეს ვეფხისტყაოსნის რედაქცია) ხელთნაწერი ვეფხისტყაოსანი, რომელიც შემდეგ შესწორებისა, დაუბრუნდება პატრონს უკლებლათ და ყოვლის მიზეზის გარეშე“².

მეორე დღესვე, „დროების“ რედაქციამ მხარი დაუჭირა ამ მოწოდებას: „ალტაცებული მიზეზებებით ჩვენ ვეფხისტყაოსნის რედაქციის დაარსებას და სრული იმედი გვაქვს, რომ ყველა ქართველი, რომელსაც კი რითიმე დახმარება შეეძლება ამ რედაქციას დაეხმარება, ხელს მოუწყობს იმას და ამნაირად მძიმე ტვირთს შეუმუშებებს. ეს საზოგადო საქმეა და საზოგადო საქმეში ყველა ვალდებულია დაეხმაროს იმას, ვისაც ამ გვარი საქმე უყისრნია“³.

მაგრამ, ეტყობა, ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერი ქართველისთვის მეტისმეტად დიდი განძი უნდა ყოფილიყო, რომ მიუხედავად ასეთი მოწოდებისა, ახალი რედაქციის პირველი სხდომის განკარგულებაში, იმავე წლის 24 ნოემბერს, მხოლოდ შვიდი თუ რვა ხელნაწერი აღმოჩენილა, დანარჩენის მესპატრონენი მას დროებით სათხოვნელადაც კი ვერ ელუოდნენ. პ. უშიკაშვილის წინადადებით, კომისიამ ჩათვალა, რომ მის ხელთ არსებული ხელნაწერები ოდნავადაც არ იყო საკმარისი პო-

წლის გამოცემა, რომელიც ვახტანგისეული რედაქციის სახელით არის ცნობილი“ (ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის წყაროები, საიუბილეო კრებული: „შოთა რუსთაველი“, თბ., 1966, გვ. 172).

¹ გამოცემა განხორციელდა 1888 წელს (ივლისისებზეა გ. ქართველისეული) — რ. ერისთავის გამოცემის სახელით ცნობილი ვეფხისტყაოსნის მე-9 გამოცემა, მ. ზიჩის ილუსტრაციებით).

² დროება, 1880, № 241, გვ. 1—2.

³ დროება, 1880, 16 ნოემბერი, № 242.

ემის ტექსტზე მუშაობის დასაწყებად და დასახელებული იქნა ის ცხრამეტი კაცი, რომლებთანაც ეგულებოდათ ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერები¹. ამიტომ სხდომის მონაწილეებმა მთავარ მიზნად დაისახეს მათი მოგროვება, რისთვისაც გამოიყენეს გრ. ორბელიანის ავტორიტეტი და მისი სახელით დაუწერიათ შემდეგი შინაარსის საპეტიციო წერილი: „ქართულის გაზეთით მოხსენებული გეგნებით, რომ არის სურვილი შეთანხმდეს დაბეჭდილი ვეფხისტყაოსანი სხვადასხვა ხელნაწერ ვეფხისტყაოსნებთან. ამისთვის მოწვეულნი არიან ქართულის მცოდნე პირნი და აგრეთვე ყოველივე, ვისაც ექნება ხელნაწერი ვეფხისტყაოსანი, ათხოვოს წიგნი ამ კეთილის საქმის მოსურნეთ.“

მე თვით მივიღე მონაწილეობა ამ სასარგებლო საქმეში და უმორჩილესად გთხოვთ, თუ გქონდესთ, ან თუ შოვნა შეგეძლოსთ, დროებით გამოგვიგზავნოთ ქვემოთ მოყვანილი ადრესით ხელთნაწერი ვეფხისტყაოსანი.

დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, რომ შემდეგ შესწორებისა, თქვენი წიგნი უნაკლოთ მოგერთმევათ.

თქვენი გულთაღ პატივისცემელი თავადი გ რ ი გ ო ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი. 30 ნოემბრის, 1880 წ.

ადრესი: «Тифлис, в канцелярию Общества распространения грамотности на Соперной ул. № 41».²

აბალმა ღონისძიებამ შედეგიც ახალი გამოიღო: 1880 წლის 9 დეკემბერს, გაზეთი „დროება“ იუწყებოდა: „ჩვენ მივიღეთ თ. გრ. დ. გურიელისაგან შემდეგი შენიშვნა: „მე როგორც მახსოვს, ბიძაჩემს ქაოხოსრო გურაელს ჰქონდა დანაშთი მამიდგან ერთი კარგი „ვეფხისტყაოსანი“ რუსთაველისა ხელნაწერი და შიგ გამოხატული მოქმედი პირებით, რომელნიც უნდა იყოს, ჩემის აზრით, პირველი ან სისწორით გადმოწერილი.

აღლეს ის, როგორც ვატი, აქვს ჩემს ბიძაშვილს პელაგიას, ნესტორ წერეთლის მეუღლეს.

ამისათვის არ იქნება ურიგო, რომ ვეფხისტყაოსნის რედაქციამ იმას მიმართოს თხოვნით, რომ გამოგზავნოს და იმეღა, უარს არ იტყვის“³.

გ. დ. გურიელის ამ ბარათს „დროების“ რედაქცია ურთავდა ასეთს შენიშვნას: „ამავე საგნის შესახებ ჩვენ მივიღეთ კიდევ შემდეგი წერილი თ. დ. წ.-საგან:

¹ დ რ ო ე ბ ა, 1880, 27 ნოემბერი, № 250. 1881, № 31.

² ს ო ლ. ც ა ი შ ვ ი ლ ი, ზოგიერთი ცნობა „ვეფხისტყაოსნის“ მეორე რედაქციის მუშაობიდან, ჟურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1937, № 11—12, გვ. 126; დროება, 1880, № 266, 17 დეკემბერი.

³ დ რ ო ე ბ ა, 1880, 9 დეკემბერი, № 259.

„... იყვნენ ისეთი ხელნაწერა ვეფხვისტყაოსნები ჰარულის მხატვროვნებით, რომელნიც ძრიელ გამოირჩევიდნენ და ოქროს წონათ ფასდებოდნენ. ერთი ამისთანა ვეფხვისტყაოსანი ჰქონდა დიდ მეფე სოლომონს, რომელიც (ვეფხვისტყაოსანი) შემდეგ მეფის უძეოთ გარდაცვალებისა, დარჩა მეფის ასულს დარეჯან ბატონიშვილს, რომელიც იყო დედა თ. ივანე აბაშიძისა.

1820 წელს, როდესაც ქუთათელი და გენათელი განდევნეს, დარეჯან ბატონიშვილი რუსეთში წაიყვანეს და ივანე აბაშიძე დაარბიეს, ის წიგნიც დაიკარგა ისე, როგორც სხვა ძვირფასი სამკაული ოჯახისა და ყოველივე ჩსენებულას აბაშიძისა. დღეს ეს ჩსენებული ვეფხვისტყაოსანი უშოვია როგორღაც კნეინა პელაგია წერეთლისას და დარწმუნებული ვართ, რომ კნეინა დიდის ცმაყოფილებით გათხოვებლად დასაბეჭდათ ამ თავის ვეფხვისტყაოსანს¹. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ჯერ კიდევ 1879 წლის 21 თებერვალს, გაზ. „დროებაში“ (№ 38) დაბეჭდილი იყო ამ ხელნაწერის შესახებ ქუთაისიდან, კოტოჩის ფსევდონიმით, მიღებული ცნობა: „... თბლა მე გავიგე ნამდვილად, რომ კნეინა პელაგია წერეთლისას აქვს ეს ძველი წიგნები. სხვათა შორის, ამ წიგნებში ურევია ერთი შესანიშნავი ეგზემპლარი „ვეფხვის ტყაოსნისა“. ეს უკვდავი პოემა არის ხელნაწერი, სქელ პერგამენტზე, მრავალი სურათებით შეკაზმული: ხელნაწერი ძველის ძველია. ამბობენ რომ ახალ გამოცემულ „ვეფხვის ტყაოსანზე“ მომატებულიაო. ეს დასაჯერებელი არის, რადგან ყოველი მხრიდან გვესმის, რომ ესე შემოკლებათ რათ ბეჭდავთ ვეფხვის ტყაოსანსაო. სურათები კი სუსტათ არის ნახატი, მაგრამ ჩანაირიც უნდა იყოს, ჩვენთვის ძვირფასი იქნება ეს სურათები; პირველად როგორც გამმაცნობელი იმ ეპოქის ტანსაცმელისა და მეორედ, ნათლად დაგვანახებს თუ რა მდგომარეობაში იყო იმ დროინდელი ჩვენი ხელოვნება (მხატვრობა).

მე მსურს თქვენა გაზეთის საშუალებით; შევატყობინო კნეინა პელაგია წერეთლისას, თუ რა დიდ სიკეთეს იქმს, ის, რომ გადასცემდეს ამ წიგნს დასაბეჭდათ, მსურველები ბევრნი გამოჩნდებიან.

ეს წიგნი იქნება მგონია, პირველი სრული გამოცემა „ვეფხვის ტყაოსნისა“, მერმეთ სურათებით. სურათებს შეაკეთებს და გაამშვენიერებს მხატვარი უ. როინოვი, რომელიც დღისით სანთლით ეძებს ჩვენ ძველთაგან დანაშთენ სურათებს და მხატვრობას.

ამ წიგნის გამოცემით ცნ. პელაგია მიიღებს უგულისხმად მადლობას ქართული ლიტერატურის მოყვარულთაგან და ამ ლიტერატურის მოღვაწეთაგან...

არ ვასულა დიდი ხანი, რომ მართლაც, „დროებაში“ ქუთაისიდან მიიღო ცნობა „... თ. პელაგია წერეთლისას თავისი ვეფხვისტყაოსანი

¹ დროება, 1880, 9 დეკემბერი, № 259.

ბატ. დ. ი. ყიფიანისათვის მიუყვამ პოემის რედაქციისათვის გარდასაცემად“, ხოლო 1881 წლის 28 იანვრისათვის ხელნაწერი უკვე თბილისშია¹.

უფრო დაწვრილებით, 1881 წლის 11 თებერვალს, „დროებაში“ დაბეჭდილი იონა მეუნარგიას ანგარიშიდან ვგებულობთ, რომ ვეფხისტყაოსნის წერეთლისეული ხელნაწერი თბილისში ჩამოუტანათ და პოემის ტექსტის დამდგენი კომისიისათვის გადაუციათ. იონა მეუნარგია წერს: „დღეს ხელთა გვაქვს 22 ხელნაწერი: ელ. ქავთარაძის, დ. თუმანოვის, ალ. თუმანოვის, კონსტ. შაჰაცაშვილის, გ. მუხრანსკის, ზ. კიკინაძის (3 ცალი), ალ. მელიქოვის, დ. ბაქრაძის, ევრემ მაჩხანაძის, ბეჟან წერეთლის მემკვიდრეთა, ნესტორ წერეთლის (იგულისხმება ჩვენთვის ამჟამად საინტერესო ხელნაწერი გ. შ.), ი. მერკვილაძის, ნ. კორინთელის, რ. ერისთავის, გ. თუმანოვის, ა. თუთაევის, პ. უმიკაშვილის, კეზელის და იონა მეუნარგიას (ნაბეჭდი ვეფხისტყაოსანი)“².

აქვე არ შეიძლება უყუარდლებოდ დავტოვოთ ამ ხელნაწერთა იონა მეუნარგიასეული მეტად საინტერესო აღწერილობანი: „ამ წიგნთაგან უძველესი ეკზემპლარი არის ნ. კორინთელისა; ის ეკუთვნის 1646 წელს. შემდეგ მოდის თ. ბეჟან წერეთლის მემკვიდრეთა ეკზემპლარი 1671 წლისა; ამ დროისვე უნდა იყოს ბატ. კეზელის ვეფხისტყაოსანი. თ. ნესტორ წერეთლის ეკზემპლარი და მერკვილაძისა არიან მეტვრამეტე საუკუნის დასაწყისში დაწერილი, როგორცა ჩანს ნაწერის ხასიათიდან (ხაზი ჩვენია გ. შ.). სხვა წიგნები არიან დაწერილნი იმ საუკუნის ბოლოს ან ამ საუკუნეში“³.

ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ახალ რედაქციაზე მუშაობა ხელნაწერების გამოყენებით კომისიას 1882 წლის დასაწყისისათვის დაუმთავრებია⁴. პირობის თანახმად, პოემის ხელნაწერები და მათ შორის, წერეთლისეულიც⁵, ალბათ, ამავე ხანებში დაუბრუნდებოდა კიდეც მფლობელებს.

¹ დროება, 1880, 21 დეკემბერი, № 270, დროება, 1881 წლის 28 იანვარი, № 20.

² ი. მეუნარგია, ვეფხისტყაოსანი (პირველი სხდომა რედაქციისა, 6 თებერვალს), დროება, 1881, 11 თებერვალი, № 31, გვ. 3.

³ იქვე.

⁴ შტრ. „დროება“, 1882, № 12, პოემის ტექსტზე კომისიის მუშაობის შესახებ სოლ. ცაიშვილის ზემოთ დასახელებული შრომის გარდა იხ. ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან, თბ., 1966, გვ. 88—115.

⁵ წერეთლისეულს, ჩვენ ვუწოდებთ დღ. S 5006 ხელნაწერს (ნესტორ და პელაგია წერეთლებისას), რადგან ბეჟან წერეთლისეულ ხელნაწერს (H 757) დღეს ჩვეულებრივ, აღმურანთ გასპარასეულს უწოდებენ (გაღამწერის მიხედვით).

ამის შემდეგ, კარგა ხანს, „ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენთვის საინტერესო ხელნაწერი ისევ იმერეთში, საჩხერეში ნესტორ წერეთლის მემკვიდრეთა ოჯახში ინახებოდა.

დაახლოებით 1907 წელს¹ ეს ხელნაწერი კვლავ გამოჩენილა თბილისში. ე. თაყაიშვილის „მოგონებების“ მოხედვით ჩვენ საშუალება ჰქვია წარმოვადგინოთ ამ ხელნაწერის მოპოვების ისტორია:

„ერთი ნესტორ წერეთელი იყო, საჩხერელი დიდი თავადი და მძას ცოლად ჰყავდა გურიელის ქალი, სახელად პელაგია. ნესტორი ჯარდაიცვალა და მისი ქონება მათ შორის ერთი „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი — მის ცოლ-შვალს და ნათესავებს დაჩაჩა. ხელნაწერს თურმე ყდა ჰქონია გაფუჭებული და დედას უთხოვნია ვაჟიშვილები-სათვის, გააკეთებინეთო. იმათაც წამოუღიათ თბილისში, ყდა მართლაც და კარგი გაუკეთებიათ. ხავერდასა. მაგრამ მერე — ჩვენებური, თაყაიშვილიური დაუდევრობით — ეტლში დაჩაჩენიათ და დაუკარგათ. მათ შემდეგ ის ეტლი უქირავებია ცნობილი ქართველი ვაჭრის ფორაქიშვალის ერთ ნოქარს, რომელსაც უპოვნია ეტლში ხელნაწერი და ძალზე გახარებია, „ახლა კი გავკეთდი კაციო!“ ფორაქიშვილს ეს ამბავი რომ გაუგია, ჩემთან გამოუგზავნია ნოქარი, წერაკითხვის საზოგადოებისათვის შეიძენსო. მაგრამ მე შინ არ დაუხვდი. ის ნოქარიც ამდგარა და მიუტანია მეწაჩემ დავით სარაჯიშვილისათვის, რომელსაც სამი, თუშანი მიუცია ხელნაწერში. — ეს მაშინ, როდესაც ამ ხელნაწერში რამდენიმე ათეული საუცხოო მინიატურა იყო და თითო მათგანი გვიღირდა ას მანეთად! ცოტა ხანს შემდეგ დავით სარაჯიშვილმა მიმიწვია სადილად — კვირა დღე იყო, სტუმრები ჰყავდა. შევედი თუ არა, მომაგება ეს ხელნაწერი: „აი, საშენო, საშენოო!“ დაეხედე, მოვკიდე ხელი და ვუთხარა: „ამას თან წავიღებ და გულმოდგინედ შევისწავლი მეთქი!“².

ე. თაყაიშვილს ხელნაწერი წ. კ. გ. საზოგადოების ბიბლიოთეკა-მუზეუმის საინვენტარო დავთარში გაუტარებია № 4758-ით, ხოლო თავისი „Описание“-ს მეორე ტომში, რომელიც მალე, 1908 წელს გამოსცა, იგი საზოგადოებისათვის დავით სარაჯიშვილის შემოწირულობად გამოაცხადა³, რადგან მაშინ მისთვის უცნობი დაჩაჩენილა ხელნაწერის ნამდვილი მფლობელას ვინაობა.

¹ დაახლოებით, ვამბობთ, რადგან ამ ხელნაწერის აღწერილობა ე. თაყაიშვილმა 1908 წელს უკვე გამოაქვეყნა (Описание, т. II, вып. III, Тифлис, 1908, გვ. 566—568): მაშასადამე, 1907 წელზე გვიან ყოველ შემთხვევაში, ეს ხელნაწერი მის ხელში ვერ მოხვდებოდა.

² ე. თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, I, თბ., 1968, გვ. 312—313.

³ Е. Такашвили, Описание, II, 1908, გვ. 566; იხ. ა. სტეფანიშვილი, დავით სარაჯიშვილი, თბ., 1968 გვ. 31—32.

ე. თაყაიშვილი განაცხადობს: „ერთ დღეს მოვიდა ჩემთან ორი ტოლი, შესანიშნავი თვალტანადი, ჩოხა-ახალუხში გამოწყობილი ახალგაზრდა ვაჟი. „ჩვენაო, ბატონო, ძმები წერეთლები ვართო — მეუბნება ერთი — და თქვენთან საქმე გვაქვსო“... პელაგია წერეთლის გარდაცვალების შემდეგ მისი ქმრის ნესტორის ქონება რომ გავიყავით, „ვეფხისტყაოსანი“ ჩვენ გვერგოო; დედამ გამოგვატანა თბილისში ყლას ფასაქეთებლად, გავუკეთეთ, მაგრამ ეტლში დაგვრჩა და მას აქეთ დედაჩვენი აღარაა ჯავრით, დაკარგული ჰგონიაო... თუ თქვენთანაა, გვათხოვეთ და გაძლევთ პატიოსან სიტყვას, ისევ დაგიბრუნებთ, ოღონდ დედას ვაჩვენოთ და დავარწმუნოთ, რომ არ დაკარგულაო“.

წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობისა და ე. თაყაიშვილის ნებართვით, წერეთლებს ზელნაწერი დროებით საჩხერეში წაუღიათ. ეს უნდა მომხდარიყო 1909—10 წლებში. მაგრამ უკან დაბრუნება დაუგვიანებიათ. ამასობაში 1910 წელს ე. თაყაიშვილი თვითონ წასულა საჩხერეში არქეოლოგიურ გათხრებზე. აქ, ერთ საზოგადოებაში (ელისაბედ წერეთლის ოჯახში) იგი შემთხვევით შეხვედრია ზელნაწერის წამლებ ერთ-ერთ ძმათაგანს, რომლისთვისაც პირობა ჩამოუერთმევია, რომ უახლოეს დროში ზელნაწერს თბილისში დააბრუნებდა.

მართლაც, 1911 წლის 7 მაისს „სახალხო გაზეთი“ (№ 297) იუწყებოდა: „დასურათებული ვეფხისტყაოსანი წერეთლებმა შესწირეს ქართველთა შორის წერაკითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებასო (სულ 77 სურათია)“. ამჟამად წერეთლების სახელით ზელნაწერი ხელახლა გაატარეს წ. კ. გ. საზოგადოების ბიბლიოთეკა-მუზეუმის დავთარში № 5006-ით.

მაგრამ საქმე ამით არ დამთავრებულა. გამოირკვა, რომ 1909—11 წლებში, წერეთლების ოჯახში ზელნაწერას ქონებისას, მეპატრონეს 10 მინიატურა ამოეჭრა და ვილაც ვაჭრებისათვის 500 მანეთად მიეყიდნა, ამათ ხელიდან ისინი პარიზში, სომეხ ანტიკვართან მოხვედრილა, რომელსაც ოლივერ და მარჯორ უორდროპებისათვის ოქსფორდში მათი შეძენა შეუთავაზებია.

უორდროპებს ეს ამბავი მაშინვე (დაახლ. 1911 წლის ოქტომბერში) თბილისში, ექვთიმე თაყაიშვილისთვის უცნობებიათ. ამ უკანასკნელს ენერგიული ზომების წყალობით, ზელნაწერას ნაკლები 10 მინიატურა იმ ხელზე მოვაჭრეებს ისევ თბილისში ჩამოუტანიათ და 250 მანეთად ისევ წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობას შეუძენია.

ამის შესახებ დაწვრილებით ცნობებს ვპოულობთ ე. თაყაიშვილის „მოგონებებში“¹ და აგრეთვე, მის მიერ 1912 წლის 28 იანვარს წ. კ. გ.

¹ ე. თაყაიშვილი, ჩრეული ნაშრომები, 1, 1968, გვ. 315—318.

საზოგადოების მაშინდელ თავმჯდომარის გ. ყაზბეგის სახელზე დაწერილ მოხსენებით ბარათში, რომელსაც აქვე ვაქვეყნებთ¹:

„ქართველთა შორის წერაკითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების თავმჯდომარეს ბ-ს გიორგი ნიკოლოზის ძეს ყაზბეგს ექვთიმე სიმონის ძის თაყაშვილისაგან

როგორც მოგეხსენებათ, ერთი საუცხოო სურათებიანი ხელთნაწერი ვეფხისტყაოსანისა შემთხვევით შეიძინა განსვენებულმა დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილმა. მე ეს ხელთნაწერი შეძენის დღესვე გამოვართვი განსვენებულ სარაჯიშვილს, მოვიტანე წერაკითხვის საზოგადოების წიგნთსაცავში და გ. ზ. სარაჯიშვილის შემოწირულად ჩავსწერე კატალოგში. შემდეგ როდესაც ხელთნაწერს სხვა პატრონი აღმოუჩნდა, ფრიდონ წერეთელი, გამგეობამ ხელთნაწერი დაუბრუნა ფრიდონ წერეთელს დროებით და პატიოსანი სიტყვა ჩამოართვა, რომ ხელთნაწერს წერეთელი ცოტა ხნის შემდეგ დაუბრუნებდა საზოგადოებას იმ პირობით, რომ შემოწირულება მისი სახელით მიეღო გამგეობას. გამგეობის მდივანი თქვენის მონღოზილობით მე შემეკითხა, როგორ მოქცეულიყო გამგეობა, დაებრუნებია თუ არა ხელთნაწერი წერეთლისათვის. მაშინ მეც თანხმობა გამოვაცხადე ხელთნაწერის დაბრუნებაზედ, რადგან თავადმა წერეთელმა მეც მომცა პატიოსანი სიტყვა, რომ წიგნს მალე დაუბრუნებდა საზოგადოებას. როდესაც ეს დაბრუნება დაგვიანდა, მე გავემგზავრე საჩხერეში, თავადი წერეთელი ენახე და მან კვლავ (!) მომცა სიტყვა დიდ შეკრებულებაში საჩხერის საზოგადოებისა, რომ ხელთნაწერს ახლო ხანში წარმოუდგენდა საზოგადოებას. მართლაც თავადმა წერეთელმა ხელთნაწერი დაუბრუნა წერაკითხვის საზოგადოებას და მიიღო ჭეშოვანი მადლობა გამგეობისაგან. მაგრამ წარმოიდგინეთ ჩემი განცვიფრება, როდესაც მე ამ სამიოდე თვის წინათ მივიღე წერილი ანგლისიდან ოლივერ ვარდროპისა, რომლითაც ის მატყობინებდა, რომ ერთი სომხის ანტიკვარი პარიჟიდან მას წინადადებდა აძლევდა ეყიდა ვეფხისტყაოსნის სურათები. სურათები გასაშინჯავათ მოითხოვა პარიჟიდან ვარდროპმა და ჩემის თხოვნით გადააღებია ფოტოგრაფიული სურათები და მე გამომიგზავნა. როდესაც ფოტოგრაფიული სურათები მივიღე, დაერწმუნდი, რომ სურათები ამოღებულია იმ ხელნაწერიდან, რომელიც წერეთელმა დაუბრუნა საზოგადოებას. სულ ამ ხელნაწერიდან ამო-

¹ ამ დოკუმენტის შესახებ იხ.: საქ. ცენტრალური სახელმწ. საისტ. არქივი, ქართველთა შორის წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, ფონდის აღწერილობა, შ. ჩხეტიასა და ა. იოვძის რედაქციით, თბ., 1953, გვ. 137; ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის სტროფული შედგენილობა, თბ., 1959, გვ. 310—311.

უჭრიათ ათი სურათი, მათ შორის ცხრა საუკეთესო. ვარდრობმა ანტრეკარს აცნობა, რომ სურათები ამოღებულია წერეთლის ხელთნაწერადან, რომელიც წერაკითხვის საზოგადოებას ეკუთვნის და თუ ის იყიდის სურათებს მხოლოდ იმისათვის, რომ საზოგადოებას დაუბრუნოს. მაგრამ ფასში ვერ მოუხრიდა გამყიდველს და სურათები ოქსფორდიდან უკან გაუგზავნა პარიჟში პატრონს. მე ჩემის მხრით მივიღე ზომა, გავმართე მიწერა-მოწერა, რომ სურათები მოიტანონ (!) ტფილისში ჩვენთან, და ამ ერთი კვირის წინ მოვიდა ჩემთან შუა კაცი და მიიხრა, სურათები და სურათის პატრონები ტფილისში არიანო. მთელი ერთი კვირა მოლაპარაკება გვქონდა, პატრონები ჯერ დიდ ფასს თხოულობდნენ, შემდეგ ხუთასი მანათი (!) მოითხოვეს, რომელიც მათ მიუტიათ წერეთლისათვის. მე გადაჭრით შეუთვალე, რომ 250 მანათის მეტი არც ღირს და არც საზოგადოებას შეუძლია მოგცეთ მეტი. როგორც იყო მოვრიგდით 250 მანეთზე (!), შუა კაცი კიდევ თავის გასამრჯელოს თხოულობს 10%/-ს. ეხლა გთხოვთ მოახდინოთ განკარგულება და ეს სურათები დაუყოვნებლივ შეიძინოთ, რომ სამუდამოთ არ დაგვეკარგოს. ამასთანავე უნდა მოგახსენოთ, რომ წერეთლისეული ვეფხისტყაოსანი დიდად შესანიშნავია. ასეთი ღირსების სურათები არც ერთი სწვ ვეფხისტყაოსნის ხელთნაწერში არ მოიპოვება. ერთი სურათიც რომ აკლდეს ხელთნაწერს, ისიც დიდი დასაკლბი (!) იქნება და ათი საუკეთესო სურათის დაკარგვა სულ მნიშვნელობას დაუკარგავს ხელთნაწერს. წიგნი ამ სურათებით რამოდენიმე ათასი მანეთი ღირს. თვით წერეთელს, როგორც გამოირკვა, ამოჭრილი სურათების პატრონებმა მთელს წიგნსში ორი ათასი მანეთი შეაძლავს. მხატვრები თითო სურათს ას ას მანეთს აფასებენ. სულ 80 სურათია ხელთნაწერში, მაგრამ მეორე ნახევარში წიგნისა მხატვრობა უფრო მდარე ხელობის არის და მერმე უნდა იყო მიმატებული. როდესაც მე იმედი დავკარგე. სურათების დათმობას შესახებ, განვიზრახე მომეხერხებია, რომ კოპიები მაინც გადმომეღო და გამოირკვა, რომ მართო ათი სურათის კოპიო, თუ კარგ მხატვარს მივანდობდით, ორასი მანეთი დაჯდება. ეხლა შემთხვევა გვაქვს თვით ორიგინალები დავიბრუნოთ 250 მანეთით. ამიტომ ყოველად შეუძლებელია ამ სურათების ხელიდან გაშვება. მე ჩემას მხრით ყოველი საშვალება ვიხმარე, რომ სურათები მოეტანათ ტფილისში და ხუთასი მანეთის მაგიერ 250 მანეთს დაგვქერებოდნენ და ეხლა საქმის დაბოლოება თქვენზეა დამოკიდებული. ყოველი დაგვიანება ამ საქმეში გვავნებს, პატრონები გაპარვას აპირებენ ტფილისიდან, თუ მალე არ გათავდა საქმე, და შეიძლება ეს ჩვენთვის ფრიად შესანიშნავი მინიატურები ვეფხისტყაოსნისა (!) სამუდამოთ დაგვეკარგება.

ბოლოს გთხოვთ, ამ ჩემ მოხსენებას ჯერ ჯერობით კონფიდენციალური ხასიათი მისცეთ.

თქვენი მარადის ერთგული წერაქითხვის გამავერცელებელ საზოგადოების წევრი ე. თაყაიშვილი.

28 იანვარს 1912 წელს¹.

დოკუმენტს ახლავს გ. ნ. ყაზბეგის რეზოლუცია:

„1/11—912.

მოხსენდეს განგეობას.

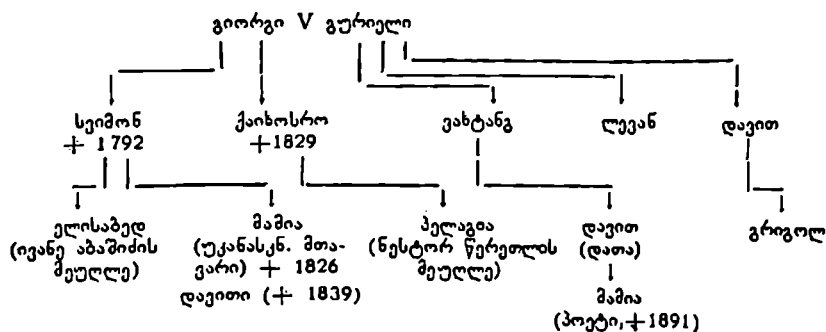
ჩემის აზრით ფრიად საჭირო არის ამ სურათების შეძენა და შეიძლება მივცეთ 275 მანათი იმ თანხიდან, რომელიც არის მოხსენებული ხარჯთაღრიცხვაში 1911 წლისა (1000 მან.).

გ. ყაზბეგი¹.

როგორც ამ დოკუმენტიდან ჩანს, ხელნაწერის უკანასკნელი მფლობელი ფრიდონ წერეთელი ყოფილა, ახლა საინტერესოა ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, გამორკვეულ იქნას ხელნაწერის მფლობელთა ისტორია.

ამაში პირველ ყოვლისა, გვშევლის გაზ. „დროებაში“ 1880 წლას 9 დეკემბერს გამოქვეყნებული გრიგოლ დავითის ძე გურიელისა და თ. დ. წ-ს ცნობები, რომლებიც ჩვენ უკვე ზემოთ მთლიანად მოვიტანეთ.

გრ. გურიელის ცნობით, პელაგია წერეთლისა „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი მამამისის — ქაიხოსრო გურიელისაგან ჰქონდა მიღებული. გრიგოლ გურიელის ცნობა მით უფრო სარწმუნოა, რადგან იგი პელაგიას ღვიძლ ბიძაშვილად ეკუთვნოდა. საქმე ისაა, რომ გრიგოლის მამა — დავით გიორგის ძე გურიელი უმცროსი ძმა იყო ქაიხოსრო გიორგის ძე გურიელისა:

¹ საქ. ცენტრარქივი, ფ. 481, № 1229 (№ 3072), ფ. 17—18.

თ. დ. წ. გავკვირვებით კითხულობს: ეს ხელნაწერი იმერეთის მეფის სოლომონ I დიდის კუთვნილებას უფიქრია. მისი გარდაცვალების შემდეგ ხელნაწერს დაპატრონებია სოლომონ I-ის ასული დარეჯანი, დედა ივანე აბაშიძისა. 1820 წელს, როდესაც ქუთათელი და გენათელი განდევნეს. დარეჯან ბატონიშვილი რუსეთში წაიყვანეს და ივანე აბაშიძე დაარბიეს, ის წიგნიც დაიკარგაო. დღეს კი, ეს ვეფხისტყაოსანი როგორღაც კნეინა პელაგია წერეთლისას უპოვნიოა.

ჩვენ ახლა საშუალება გვაქვს გავარკვიოთ, თუ როგორ მოხვდა პელაგია წერეთლისას ხელში ერთ დროს სოლომონ დიდის ნაქონი „ვეფხისტყაოსანი“.

როგორც ცნობილია, 1819 წელს იმერეთში და უფრო გვიან 1820 წელს გურიაში და სამეგრელოშიაც, მოხდა დიდი მღელვარებანი. მღელვარების მიზეზი გახდა საქართველოს მაშინდელი ეგზარხოსის თეოფილაქტეს (რუსანოვი, ადრე რიანანის ეპისკოპოსი) მიერ იმერეთის საეკლესიო ქონების აღწერა, როგორც პირველი ნაბიჯი აქაც ისეთივე საეკლესიო წესების დასამკვიდრებლად, როგორიც მისმა წინამორბედმა ეგზარხოსმა ვარლამმა (ქსნის ერისთავმა) შემოიღო ქართლსა და კახეთში.¹

1820 წლის 4 მარტს იმერეთის მმართველმა პუზირევსკიმ ქუთაისში შეიპყრო დოსითეოს ქუთათელი, ეფთვიმე გენათელი, ს. წულუკიძე, დ. მიქელაძე. დარეჯან ბატონიშვილი და რუსეთში გაგზავნა, ხოლო ივანე აბაშიძე (ქაიხოსრო აბაშიძისა და დარეჯან ბატონიშვილის ძე) აჯანყების ერთი მთავარი მეთაურთაგანი, ხელიდან გაუსხლტა.²

ლტოლვილმა ივანე აბაშიძემ თავი შეაფარა გურიაში — ქაიხოსრო გურიელის ოჯახს, ს. შემოქმედში³, რადგან ეს უკანასკნელი, მას ცოლის ბიძად ერგებოდა (იხ. ჩვენს მიერ შედგენილი გურიელთა გენეალოგია, გვ. 13). საფიქრებელია, რომ ივანე აბაშიძემ სწორედ მაშინ მოიტანა ქაიხოსრო გურიელის ოჯახში პაპის — სოლომონ პირველისეული „ვეფხისტყაოსნის“ ძვირფასი ხელნაწერი.

როგორც საქართველოს ცენტრარქივის ერთი საბუთით ირკვევა,

¹ Акты. VI, ч. I. Тиф. 1874. стр. III. М. А. Поліневков. Архивное дело о восстании в Имеретии, Гурии и Мингрелии в 1819—1829 годах, საისტორიო მოამბე, წ. 11, 1924, გვ. 199.

² ამ საკითხის შესახებ ამოწმურადი ბიბლიოგრაფია იხ. დ. გორდეჯიძის შრომაში: Материалы к обследованию хонских древностей, საისტორიო მოამბე, წ. 1, 1924, გვ. 193. იხ. აგრეთვე: ი. კეიკელიძე, დარეჯან ბატონიშვილის სახლი ქუთაისში, საისტ. მოამბე, წ. 1, გვ. 227. И. Джавахов, Полит. и соц. движение в Грузии в XIX в. СПб, 1906; ს. კაკაბაძე, საქართველოს მოკლე ისტორია, ტფ. 1920, გვ. 183 და შემდ.

³ ს. კაკაბაძე, დას. შრომა, გვ. 184; ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე), თბ., 1964, გვ. 112—113;

რუსეთის მმართველობას ეინმე Чилაев-ის საშუალებით უცდია ქაი-
ხოსრო გურიელთან მოლაპარაკება, რათა ივანე აბაშიძე მათთვის გა-
დაეცა, რაც უშედეგოდ დამთავრებულა.¹ რუსეთის ხელისუფლების
თვალში ესეც უკვე საკმარისი იყო ქაიხოსრო გურიელი რომ მოლა-
ტედ ჩაეთვალათ. ქაიხოსროს ერთმა თანამებრძოლმა გურულმა იმე-
რეთის მმართველი პუზირევსკი მოჰკლა ს. შემოქმედის მისადგომეზ-
თან (1820 წ. 17 აპრ.) ხოლო თვითონ ქაიხოსრო სათავეში ჩაუდგა
აჯანყებულებს. ივანე აბაშიძე კი ფარულად ისევ იმერეთში გადავიდა
და ხანისწყლის ხეობაში გამაგვრდა.

მაგრამ საბოლოოდ, ველიამინოვის ჯარმა ქაიხოსრო გურიელი და-
აპარცხა (1820 წლის ივლისში). ხოლო გორჩაკოვმა კი — ივანე აბა-
შიძე. ამის გამო, ქაიხოსრო გურიელი და ივანე აბაშიძე ოსმალეთში
გადაეპარდნენ².

ასე, რომ ივანე აბაშიძე ალბათ, ქაიხოსრო გურიელის ოჯახში, ს.
შემოქმედში დატოვებდა თავის უძვირფასეს რელიქვიას — „ვეფხის-
ტყაოსნის“ პაპისეულ ხელნაწერს. აქედან კი, ქაიხოსრო გურიელის
ასული პელაგია მზითვად წაიღებდა მას თავისა მეუღლის — ნესტორ
წერეთლის ოჯახში, საჩხერეში.

ს. ყუბანეიშვილი წერს: „...ეს ხელნაწერი ქაიხოსრო გურიელმა
მზითვად გაატანა თავის ქალს პელაგიას, რომელიც გათხოვდა საჩხე-
რეში ნესტორ წერეთელზე“.³

მაგრამ ქაიხოსრო გურიელი ამ ხელნაწერს თვითონ ვერ გაატანდა
მზითვად თავის ასულს ორი მიზეზის გამო: როგორც ეს ჩვენ ქვევით
გვექნება გამოკვლეული, პელაგია გურიელი ნესტორ წერეთელზე 1845
წლის შემდეგ გათხოვდა. მამამისი ქაიხოსრო კი — 1820 წლიდან ოს-
მალეთში იყო გადახვეწილი და რაც მთავარია, 1829 წელს უკვე გარ-
დაცვლილა: ქაიხოსრო გურიელი ოსმალეთში გარდაცვლილა 1829
წლის 25 სექტემბერს და დაუსაფლავებიათ ჩარჩამბაში (საზაქუნოდან
აღმ. 40 ვერსის სიშორეზე), ფერისცვალების ბერძნული ეკლესიის
გზოში⁴.

მოყვანალი საბუთების მიხედვით, ამ ხელნაწერის მფლობელთა გე-
ნეალოგია შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

¹ М. А. Полневков, დასახ. შრომა, გვ. 208.

² ს. კაკაბაძე, დასახ. შრომა, გვ. 184; ა. კიკელიძე, დასახ. შრომა, გვ. 113.

³ ს. ყუბანეიშვილი. ვეფხისტყაოსნის სტროფული შედგენილება. თბ., 1959, გვ. 307.

⁴ ძურნალი „კვალ“, 1896, № 15, გვ. 248—249.

სოლომონ 1 დიდი

↓
დარეჯან სოლომონის ასული + ქაიხოსრო აბაშიძე

↓
ივანე აბაშიძე

↓
ქაიხოსრო გურიელი

↓
პელაგია ქაიხოსროს ასული გურიელი + ნესტორ წერეთელი

↓
გიგო წერეთელი¹

↓
ფრიდონ წერეთელი

↓
დავით სარაჯიშვილი

აქ წამოიჭრება ასეთი კითხვა: სოლომონ I დიდი იმერთა მეფე (1751—1784) ხელნაწერის მომგები, პირველი მფლობელი თუ მასზე ადრინდელ მფლობელზე. ცნობას ჩვენამდე აღარ მოუღწევია?

ამ კითხვაზე რაიმე კონკრეტული პასუხის გაცემა ახლა ძნელია, მაგრამ ზოგადად თუ გავითვალისწინებთ უკანასკნელ დროს, ხელნაწერის გადაწერის თარიღად მე-18 ს. I ნახევრის მიჩნევის შესაძლებლობას, როგორც ამას ს. ცაიშვილი გვთავაზობს (ამის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ), ადვილი შესაძლებელია, მის პირველ მფლობელად სოლომონ პირველის გამოცხადება და ამგვარად, „ვეფხისტყაოსნის“ წერეთელასული ხელნაწერის სამეფო კარის ხელნაწერთა რიგში მოქცევა.

2. „ვეფხისტყაოსნის“ გრიგოლ წერეთლისეული ხელნაწერის გამო

1870 წლის 30 იანვარს, გაზ. „Кавказ“-ში დაიბეჭდა პლატონ იოსელიანის წერილი: „Шота Руставели“, რომელიც მის ავტორს, როგორც ბოლოში დართული შენიშვნებიდან ვიგებთ, დაუწერია დღემდე, იმავე წლის 7 იანვარს. ამ თარიღებზე ასე საგანგებოდ იმითომ ეჩერდებით, რომ გავამახვილოთ მკითხველის ყურადღება წერილში მოწოდებული ცნობებზე დროის შესახებ.

¹ ს. ყუბანეიშვილი, დასახ. შრომა, გვ. 307. ოლონდ, რა წყაროს საფუძველზე იძლევა შეკლევარი ასეთ სახელდებით ცნობას, რომ ხელნაწერის უკანასკნელი მფლობელის — ფრიდონ წერეთლის მამა გიგო წერეთელი იყო, ჩვენთვის უცნობია.

„ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებზე მსჯელობისას პლ. იოსელიანი შენიშნავდა: «Я видел три древних списка, писанные лучшими каллиграфами. Самый древний на пергаменте, но неполный, в полулист, был в руках имеретинского князя полковника Григория Церетели. Он был писан крупными круглыми буквами гражданского письма. Рамки страниц были разрисованы красными чернилами. Четыре оконечности этой рамки красовались фигурами, фризанными в восточном затейливом вкусе. Полагаю, что рукопись эта писана для царя или царственной особы». ამის შემდეგ, პლ. იოსელიანი ლაპარაკობს ნ. ელიოზიშვილისა და თეკლა ბატონიშვილის კუთვნილ ხელნაწერებზე¹.

მაშასადამე, პლ. იოსელიანის ცნობების მიხედვით, მის მიერ დასახელებული „ვეფხისტყაოსნის“ სამ ხელნაწერს შორის ყველაზე ძველი, ნაკლულა ხელნაწერი, რომლის მფლობელი იმერელი თავადი პოლკოვნიკი გრიგოლ წერეთელი ყოფილა, ნაწერია ნახევარი ფურცლის ზომის ეტრატზე, მსხვილი მრგვალი მხედრული ასოებით. გვერდების ჩარჩოები მოხატულია სინგურით. ჩარჩოს ოთხივე კუთხეს ამშვენებს აღმოსავლური გემოვნებით შესრულებული რთულორნამენტური ფიგურები. ხელნაწერის ასეთი მდიდრული მორთულობა პლ. იოსელიანს აფიქრებინებდა, რომ იგი დამზადებულია მეფისათვის ან ვინმე მეფის გვარეულობის პირისათვის.

ვინც ოდნავ მაინც ჩახედულია უკვდავი პოემის ხელნაწერთა საკითხის ისტორიაში, ყველამ კარგად იცის, თუ შედარებით რა გვიანდელი (მე-17—18 სს.) ხანის ხელნაწერებს მოუღწევიათ ჩვენამდე. ამიტომ განუზომლად დიდი იყო ინტერესი პლ. იოსელიანის აღნიშნული ცნობისადმი „ვეფხისტყაოსნის“ ეტრატოვანი ნუსხის შესახებ, მით უმეტეს, რომ დღემდე ცნობილი პოემის ყველა ხელნაწერი ქაღალდზეა გადაწერილი.

უკანასკნელ ხანს, ექვთიმე თაყაიშვილმა, პოემის გრიგოლ წერეთლისეული ეტრატოვანი ხელნაწერი (პლ. იოსელიანის დასახელებული), გააგიჟა ნუსხორ წერეთლისეულ (S—5006) ნუსხასთან: „ჩემი აზრით, ეს ის ხელნაწერია, რომელსაც პლ. იოსელიანი აღნიშნავს, როგორც წერეთლის კუთვნილებას და შეცდომით აწვდის, ეტრატზეა ნაწერიო, — ... ნამდვილად კი ბოშბიძინაზე იყო დაწერილი, მაგრამ ისე ჰგავდა ტყავს, რომ თავის დროზე, როგორც ვთქვი, პლ. იოსელიანმაც კი ეტრატად მიიჩნია“².

¹ П. Иоселиани, Шота Руставели, Кавказ, 1870; 30 января, № 13 (ხაზი ჩვენია. გ. შ.).

² ე. თაყაიშვილი, მოგონებები, „მნათობი“, 1958, № 7, გვ. 164; მისივე, რჩეული ნაშრომები, 1, 1968, გვ. 312, 314.

ე. თაყაიშვილის ეს მოსაზრება პირველად 1958 წელს დაიბეჭდა. მაგრამ აქაი შანიძეს ოცი წლით ადრე, 1937 წელს, აღნიშნული ჰქონდა შემდეგი: „ჩერ კიდეც გასულ საუკუნეში ყოფილა, ცნობილი ისტორიკოსის პლატონ იოსელიანის სიტყვით (Кавказ, 1870, №13) ორი მეტად მნიშვნელოვანი ხელნაწერი თავისი სიძველის შტრით. ერთი მე-15 საუკუნისა, ქალღმრთე, მეორე კი იმაზე უძველესი, თანაც ეტრატზე, თუმცა კი უთარილო და ნაკლული, მაგრამ აღნიშნული ხელნაწერების კვალი ამჟამად არსად ჩანს“¹.

ამის შემდეგ გამოქვეყნდა ა. შანიძის კიდევ რამდენიმე ახალი ნარკვევი², რომლებშიაც ავტორი ე. თაყაიშვილს მართალია, პირდაპირ არ ეყამათება, მაგრამ მაინც ჩანს, რომ მკვლევარი პლ. იოსელიანის ცნობას სწორად მიიჩნევს.

ა. შანიძე წერს: „ძველ ხელნაწერთაგან ბევრია ჩვენამდე მოღწეული, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ არის XVII საუკუნეზე ადრინდელი. ამიტომ დიდი მწუხარებით უნდა აღინიშნოს, რომ დღესდღეობით არ ჩანს ორი უძველესი ხელნაწერი, რომელთა შესახებ ცნობება მოეპოვება ცნობილ ისტორიკოსს პლატონ იოსელიანს, რომელმაც 1870 წლის გაზეთ „კავკაზში“ (№ 13) მშვენიერი წერილი დაბეჭდა შოთა რუსთაველის შესახებ და შიგ სხვათა შორის სამი ძველი „ვეფხისტყაოსანი“ ნიშანდობლივ დააჯახლა... „ვეფხისტყაოსნის“ იმ სამი ხელნაწერიდან, რომელთაც პლატონ იოსელიანი ასახელებს და ნიშანდობლივ ავეიწერს, ერთი კარგად ცნობილია დღესაც. ეს არის მესამე ხელნაწერი, რომელიც მისთვის გადაუციათ მ. ს. ვორონცოვის მისართმევად. ეს ხელნაწერი მართლაც აღმოჩნდა ვორონცოვის არქივში (... ამჟამად აღანიშნება Д. ლიტერით Q1082). ამიტომ არ შეიძლება არ ვენდოთ ფრიად განათლებულსა და ცნობილ მეცნიერს, რომელმაც თანამედროვენი ფილოსოფოსს ეძახდნენ, როცა ის ორ სხვა ძველ ხელნაწერს ასახელებს და ავეიწერს კიდევ. ეს ხელნაწერები მის დროს ყოფილა. მაგრამ ამჟამად არ ჩანს. საკითხავია: რა მოუვიდათ მათ? თუ დაიღუპა, როდის და რა ვითარებაში? მე იმედი მაქვს, რომ ეს ორი ხელნაწერი არ არის დაღუპული, სადღაც არის და

¹ ვახტანგის დედანი ვეფხისტყაოსნისა (შ. რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი, ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა, აღდგენილი აქაი შანიძის მიერ, 1937, გვ. 388).

² ა. შანიძე, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, „ლიტ გაზეთი“, 1962 წლის 4 მაისი (№ 19); მისივე, დღევანდელი ვითარება ვეფხისტყაოსნის ტექსტის აღდგენის საქმეში. „მნათობი“, 1965, № 10. (გვ. 116—126), № 11. (გვ. 131—145); Ег о ж е, Первопечатное издание поэмы Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре». ეს უკანასკნელი, წინა ორ შრომასთან ერთად, დაბეჭდილია წიგნში: ა. შანიძე, ვეფხისტყაოსნის საკითხები, I, (თხზულებანი, II), თბ. 1966, გვ. 58—65; 214—246; 269—273;

მიკვლევა უნდა. შეიძლება პატრონებმა გაყიდეს და ხელნაწერებმა სადმე ევროპაში ან ამერიკაში ამოყვეს თავი. საჭიროა მათი მოძებნა, მათი ტექსტის შესწავლა და გამოქვეყნება. ეს აუცალებელია უკუდავი პოემის ტექსტის დასადგენად, რომელიც ეგოტონ შერყვნილია უვიცი გადამწერლებისაგან. ამას მოითხოვს ქართული კულტურის ინტერესები“.¹

ახ კიდევ: «С тех пор, как писал П. Иоселиани вышеприведенные строки, прошло менее 100 лет. Ужели надо думать, что эти ценнейшие рукописи (одна XV века, а другая еще древнее) погибли, так сказать, на наших глазах? Нет, не может быть! Я все же лелею надежду, что они где-то есть. Возможно, они были проданы владельцами за границу и красуются где-то без дела в коллекции частного лица, либо даже какого-нибудь музея или архива, не подозревая, как они нужны специалистам».²

როგორც ვხედავთ, ა. შანიძისათვის გრიგოლ წერეთლისეული ხელნაწერისა და ამჟამად ჩვენს ხელთ არსებული S—5006 ზუსტის ერთი-დავივიცრობის საკითხი საერთოდ გამოირიცხებულია. უკანასკნელ ხელნაწერს სპეციალისტები 1881 წლიდან აცნობენ.

გრიგოლ და ნესტორ წერეთლისეულ „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერთა გაიგივებას რომ მყარი საფუძველი არა აქვს, შენაშნული ჰქონდა სარკის ცაიშვალს შემდეგი საბუთების მიხედვით: „პირველი — ხელნაწერი გასანთლულ ქაღალდზეა ნაწერი, ხოლო პლ. იოსელიანი მასალად პერგამენტს ასახელებს (თუმცა ირკვევა, რომ მე-19 საუკუნის ზოგი მოღვაწე სწორად ვერ ირკვევა პერგამენტისა და გასანთლული ქაღალდის სხვადასხვაობაში, მაგალითად, ალ. ხაბანაშვილი პარიზის ხელნაწერს პერგამენტის მასალაზე ნაწერად მიიჩნევს. ასევე S—5006 ხელნაწერს პერგამენტზე ნაწერად მიიჩნევს კოტონი თავის წერალში 1879 წ.)³. მეორე — მკვლევარი აღნიშნავს, რომ პოლკოვნიკ წერეთლის ხელნაწერი მსხვილი, მრგვალი მხედრულით ყოფილა შესრულებული. მესამე — S—5006 ხელნაწერს არ გააჩნია არშიების მოხატულობა, ხოლო პლ. იოსელიანის აღწერილ ხელნაწერს კი არშიები აღმოსავლური გემოვნებით ჰქონია მოხატული. მეოთხე და ყველაზე უმთავრესი საბუთი კი ის არის, რომ S-5006 ხელნაწერში არის მოთავსებული 90-მდე სრულიად უნიკალური მინიატურა, რომელიც საერთოდ გამოირჩევა „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერთა შორის. უეჭველია, ასეთ თავისებურებებს პლ. იოსელიანი არ გამოტოვებდა. ყოველივე ამის გამო უნდა ვიფიქროთ, რომ პლ. იოსელიანის მიერ და-

¹ თხზულებანი, 11, გვ. 64—65; იხ. ავრთევე, გვ. 214.

² იქვე, გვ. 272—273.

³ იხ. გაზ. „დროება“, 1879 წ. № 38.

სახელმწიფო პოლიტიკა გრ. წერეთლის ხელნაწერი და პელაგია წერეთლის კუთვნილი S—5006 სხვადასხვა ნუსხებია. ამდენად, კვლავ საძიებელია პლ. აოსელიანის მიერ დასაჩვენებელი ნუსხა¹. ჩვენის მხრით, ამ საბუთიანობას დაეუმატებდით მესხეთე საბუთსაც: პლ. იოსელიანის ცნობით, გრიგოლ წერეთლისეული ხელნაწერი ნაკლები ყოფილა, ხოლო S—5006-ს არა თუ პოემის ტექსტი, არამედ მისი გვიანდელი გაგრძელებანიც უნაკლოდ შემოუნახავს.

მიუხედავად ამისა, ე. თაყაიშვილის ავტორიტეტულმა აზრმა მაინც თავისი გავლენა იქონია გაცხელებულ სამეცნიერო წრეებზე და არ აქნება გადაჭარბებული თუ ვიტყვით, რომ ერთგვარად შენელდა კიდევ ინტერესი ამ თითქოსდა ძველი, მეტად საინტერესო ხელნაწერის ბედისადმი.

ამიტომ ჩვენ მოგვიხდება პლ. აოსელიანის ცნობის ერთხელ კიდევ შემოწმება.

•

პლ. იოსელიანის ცნობა გრიგოლ წერეთლისეული „ვეფხისტყაოსნის“ უძველესი ეტრატზე დაწერილი ნუსხის შესახებ დღეს უკვე ზუსტად ერთი საუკუნეა (1870—1970), რომ იპყრობს ყოველი განათლებული ქართველის გულსა და გონებას, მაგრამ ამთავითვე უნდა ითქვას, რომ ჯეროდ არ ყოფილა შესწავლილი აღნიშნული ცნობა, იმ ზომამდე, რომ გრიგოლ წერეთლის პიროვნება მაინც ყოფილიყო გამოკვლეული. გამოურკვეველია, აგრეთვე, რა ნათესაური კავშირი არსებობდა ეტრატოვანი „ვეფხისტყაოსნის“ მფლობელ გრიგოლ წერეთელსა და S—5006 ხელნაწერის უწინდელ მფლობელს ნესტორ წერეთელს შორის. კაცმა რომ თქვას, არც ნესტორ წერეთელი და მისი ოჯახი მაინცდამაინც ჩვენთვის გრიგოლ წერეთელზე უფრო ცნობილი.

ამის გამო, ჩვენ, პირველ რიგში, უნდა შევჩერდეთ იმერელ თავად პოლიტიკა გრიგოლ წერეთელზე და შევეცადოთ გამოვარკვიოთ, ვინ იყო იგი.

ჩვენ გვგონია, რომ იგი უნდა იყოს საჩხერელი დიდი თავადის სახლთბუცის (შემდეგში — გენერალ მაიორ) ზურაბ ქაიხოსროს ძე წერეთლის ვაჟი — გრიგოლ ზურაბის ძე წერეთელი.

ზურაბ ქაიხოსროს ძე წერეთელი საცმოდ კარგადაა ცნობილი ქარ-

¹ ს. ცაიშვილი, ცნობები „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებზე (მე-19 საუკუნე), წიგნში: ლიტერატურული წერილები, თბ., 1966, გვ. 109.

თულ საისტორიო ლიტერატურაში და წყაროებში. მისი ერთი ქალი — ქეთევანი იოანე ბატონიშვილის (გიორგის ძის, „ქალმასობის“ ავტორის) მეუღლე გახლდათ, მეორე — მართა სამეგრელოს მთავრის ლევან V-ის დადიანისა, ხოლო მესამე — სალომე — პატა აბაშიძის მეუღლე. ზურაბს ჰყავდა ვაჟებიც — სიმონი და გრიგოლი. ამ უკანასკნელმა განსაკუთრებით გამოიჩინა თავი რუსეთის სამსახურში.¹

კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული მასალებიდან² ჩვენ საშუალება ვცეპლევთ საქმოდ დეტალურად აღვადგინოთ გრიგოლ წერეთლის ბიოგრაფია.

გრიგოლ ზურაბის ძე წერეთელი დაბადებულია 1789 წელს იმერეთის ცნობილი თავადის ოჯახში, საფიჭრებელია, ქუთაისში ან საჩხერეში, რომელიც მათ მამულს წარმოადგენდა.

1810 წელს გრიგოლს მონაწილეობა მიუღია რუსეთის მიერ იმერეთის სოლომონ II-ის ქუთაისიდან ახალციხეს განდევნაში, რისთვისაც მალე მათორაჟს ჩინი მიუღია. მას ასევე უსახელებია თავი იმერეთის 1819 წლის ცნობილი აჯანყების ჩახშობაში (ამ აჯანყებას, როგორც ვიცით, მეთაურობდნენ დარეჯან ბატონიშვილი, სოლომონ I-ის ასული და მისი ვაჟი — ივანე ქაიხოსროს ძე აბაშიძე³). რუსეთის მთავრობამ არც ამისთვის დააკლო წყალობა და გრიგოლს პოლკოვნიკობა უბოძა⁴.

უცნაურია, მაგრამ ფაქტია, რომ ამ დროს საქართველოში მომხდარი თითქმის ყველა მღელვარების — აფხაზეთისა — 1824 წ. გურიასა — 1841 წ. ჩახშობის აქტიურ მონაწილედ სწორედ გრიგოლ წერეთელი ჩანს. ამისთვის იგი სხვადასხვა დროს დაჯილდოებულიც ყოფილა წმ. ანას მეორე და მეოთხე ხარისხის ორდენებით (1811, 1820 წწ.), აგრეთვე, წმ. ელადიმერის მეოთხე ხარისხის ორდენით, ხოლო უკანასკნელად, 1838 წლის 26 თებერვალს, იგი უკვე პოლკოვნიკიც გამხდარა⁵.

¹ Акты, IV, 1870, გვ. 218, 232, 241, 243 და სხვ. Акты, V, 1873, გვ. 89—515.

² წერეთლების ფონდი (№ 36), გრიგოლ ზურაბის ძე წერეთელი. №№ 5, 7, 13, 42, 43, 44, 46, 48, 152, 154

³ М. А. Полневктов, Архивное дело о восстании в Имеретии..., საისტ. მოამბე, წ. 11, 1924. გვ. 199—220; Ап-е, История бедствий одной семьи, Ист. вестник, т. XCIV, 1903, СПб, стр. 865—884.

⁴ კ. მარქის სახელობის საქართველოს სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილება: 240 (S—40/121). აღწერილი აქვს ც. ჩიკვაშვილს: კატალოგი, თბ., 1964, გვ. 120.

⁵ იხ. გრიგოლ წერეთლის ავტოგრაფული მინაწერი S—361 ხელნაწერზე: „ჩელჷ წელს. თებერვლის კვ-სა მებოძა ჩინი პოლკოვნიკობისა, კნიაზ გრიგოლ წერეთელი“. 1 გვ.

გრიგოლ წერეთელი გარდაიცვალა 1843 წლის 20 დეკემბერს, ახალქალაქს¹.

გრიგოლ წერეთლის სწავლა-აღზრდისა და მისი ბიბლიოთეკის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ჩვენი დიდა პოეტი აკაკი წერეთელი: „გამოჩენილის თავადის გრიგოლ წერეთლის ბედმა ისე იმუშავა, რომ ბევრის შეგროვებული წიგნები იმას ჩაუგდო ხელში. თვითონ გრიგოლ წერეთელი გაზრდილი იყო ზაქარია არხიმანდრიტის და ანტონ ქათოლიკოზისა და მათი დანაზრჩენა წიგნები მან შეიძინა. ერთი და გრიგოლისა ცოლათ ჰყავდა მეფე გიორგის ძეს იოვანეს, მეორე სამეგრელოს მთავარს დადიანს. მკვიდრი მამის და გრიგოლისა დედა იყო გურიის მთავრის მამია გურიელისა და ამ ქალების შემწეობით გრიგოლმა ჩაიგდო ხელში იმათ შეკრებილი ქართული წიგნები. აგრეთვე როდესაც თ. ივანე აბაშიძე გადაეარდა ახალციხეს, გრიგოლმა დაირჩინა მისი წიგნები და შეადგინა ძვირფასი ბიბლიოთეკა“².

ახლა საინტერესოა გამოვარკვეოთ გრიგოლ წერეთლის მემკვიდრეები, რომელთაც დარჩებოდათ ასეთი ძვირფასი და მდიდარი ბიბლიოთეკა, რომელშიც, აკაკის ცნობების მიხედვით, ყოფილა გარდა საგვარეულო წიგნებისა, იოანე ბატონიშვილის, დადიანების, გურიელების. ზაქარია არქიმანდრიტისა და ივანე აბაშიძის კოლექციების და სხვათა ნაქონი წიგნებიც.

გრიგოლ წერეთელს ცოლად ჰყოლია ელისაბედ დადიანის ასული, რომელთანაც შესძენია ვაჟები — დიმიტრი, ოსებ და ალექსანდრე. აგრეთვე ასულიც. ამათგან სამწუხარო ბედი სწვევია დიმიტრი გრიგოლის ძეს: 1829 წელს, გამოურკვეველი მიზეზის გამო, იგი მოუკლავთ. მას დარჩენია მცირეწლოვანი ვაჟი — ნესტორ დიმიტრის ძე³, ხოლო ქვრივი — მაკრინა ნიჟარაძის ასული მალე ერისთავს მოუტაცნია. პატარა ნესტორს ბებია და პაპა ზრდიდნენ.

არ ვიცით, რა მოუვიდა გრიგოლის ვაჟს — ოსებს. ყოველ შემთხვევაში, მამის გარდაცვალების (1843 წ.) შემდეგ, 1848 წლის დოკუმენტში, გრიგოლ წერეთლის მემკვიდრეებად შვილი ალექსანდრე და შვილიშვილი ნესტორი მოჩანან⁴.

¹ იხ. ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერ № 291-ის მინაწერი.

² დროება, 1871, № 28; გრიგოლ წერეთლის ბიბლიოთეკის მრავალრიცხოვანი ხელნაწერი წიგნების ნაწილი დღეს დაცულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის A, H. S და Q კოლექციებში და ქუთაისის მუზეუმში. აგრეთვე, ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტშიაც (შდრ აღნიშნულ ფონდთა შესაბამის აღწერილობებს).

³ Q 911, მინაწერი მოქედულობის ყუაზე. შდრ. ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერ № 197-ის მინაწ. 4.

⁴ Q 766, მინაწ. 4.

⁵ ხელნ. ინსტ. წერეთლების ფონდი (№ 36). ზურაბ და გრიგოლ წერეთლები.

ალექსანდრე გრიგოლის ძე წერეთლის პიროვნებაზე მცირე რაოდენობის დოკუმენტებია შემონახული, სამაგიეროდ, ცნობები მისი ბიბლიოთეკის (მამამისის — გრაფოლ წერეთლის წიგნთსაცავის ერთი ნაწილის) შესახებ საკმაოდ აღმოჩნდა გასული საუკუნის 70-იანი წლების ქართულ პრესაში, ცერძოდ, გაზეთ „დროების“ ფურცლებზე.

1871 წელს (№ 19) „დროება“ აუწყებდა თავის მკითხველებს: „ვინ არ იცის, რომ თ. ალექსანდრე წერეთელს, საჩხერეში, აუარებელი ძველი ქართული წიგნები უწყვია თურმე ზანდუკებში“ (გვ. 1).

ამ ცნობას, ეტყობა, გაუანაწყენებია ალექსანდრე გრიგოლის ძე და მის გავრცელებაში ბრალი აკაკისთვის დაუდგია, რამაც გამოიწვია აკაკი წერეთლის წერილი „დროების“ რედაქტორთან (1871 წ. № 28). წერილში აკაკი უარყოფს, ალექსანდრე წერეთლის ბიბლიოთეკის შესახებ მის მიერ ამ ცნობების გავრცელებას, თუმცა მისი ორაზროვანი წერის სტილით მკითხველისთვის იმთავითვე აშკარა ხდება ალექსანდრე წერეთლის ხელში მოხვედრილი გრიგოლ წერეთლის ბიბლიოთეკის ერთი ნაწილის დაღუპვის საფრთხე.

ალექსანდრე გრიგოლის ძე წერეთელი 1873 წლის დასაწყისში გარდაცვლილა. „დროება“ 1873 წლის 25 მაისს (№ 20) იტყობინებოდა: „ჩვენ შევიტყვეთ, რომ მიცვალებულის თ. ალექსანდრე წერეთლის მემკვიდრეებს შუა რადაც უთანხმოება ატეხილა. მისი მემკვიდრე, იმედია, არ დამალავს ძველ ქართულ წიგნებს და არ დაღუპავს იმათ“.

„დროება“ არც ორი წლის შემდეგ ივიწყებს ამ ბიბლიოთეკის ბედს: „იმერეთიდან გვაცნობებენ, რომ მიცვალებულ ალექსანდრე წერეთლის მდიდარი ქართული ბიბლიოთეკა, რომელშიც, როგორც ამბობენ, ძალიან ბევრი ძველი ძვირფასი ხელნაწერებია თურმე, მემკვიდრეს ნ. წერეთელს წაუღია. „დროების“ რედაქცია სთხოვს თ. ალექსანდრე წერეთლის ბიბლიოთეკის პატრონს, რომ კატალოგი (სია) მაინც გამოგვიგზავნოს ამ წიგნებისა; ეიცოდეთ მაინც რა წიგნებია და რა ხელნაწერები ამ ბიბლიოთეკაში“ (1875, № 79).

ალექსანდრე წერეთლის ბიბლიოთეკა რომ მართო ნ. წერეთელს არ წაუღია, ამასი გვარწმუნებს ილია ჭყონიას მიერ 1879 წლის 17 ივლისს ქუთაისიდან „დროებაში“ გამოგზავნილი კორესპონდენცია: „კნეინა ნ. ა. ერისთავისა — აღრიხდელი მეუღლე თ. ალექსანდრე წერეთელსა, შემპირდა, რომ ამ დღეებში გადასცემს მას (საჩხერეში) მთელს ხელნაწერებს მდიდარი ქართული ბიბლიოთეკისა, რომელიც მას დარჩა განსვენებულის ქმრისაგან. თ. ალექსანდრე წერეთლის ბიბლიოთეკის ერთი ნაწილი ხელში ჩაუგდია თ. ნ. წერეთელს, რომელიც იმედია, აგრეთვე გადმოგვცემს, თუმცა ყველა ამის წინააღმდეგში გვარწმუნებს. მით უფრო ვიღებთ ჩვენ თავს, რომ თ. ნ. წერეთელი, რო-

გორც თავადზნაურთა წინამძღოლი და როგორც ქართველი, ორმაგად მოვალება ასე მოიქცესო“ (დროება, 1879, № 151).

ალექსანდრე წერეთლის ქვრივის — ნ. ა. ერისთავს პირობა რომ შეესრულებინა, ამას ილია ჭყონია „დროების“ მკითხველს არ დაუშალავდა. ეტყობა, პირობა პირობად დარჩა, რადგან ი. ჭყონიას იმდროინდელ მრავალ კორესპონდენციაში „დროების“ ფურცლებზე არაფერი აქვს ნათქვამი ამის შესახებ.

რაც შეეხება ნ. წერეთელს, რომელსაც ალექსანდრე წერეთლის ბიბლიოთეკის ერთი ნაწილი რგებია, ყველა ნიშნის მიხედვით, იგი უნდა იყოს ალ. წერეთლის ძმისწული — ნესტორ დიმიტრის ძე წერეთელი.

ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული დოკუმენტების მიხედვით შეგვიძლია საკმარისი სისრულით წარმოვიდგინოთ ნესტორ წერეთლის ბიოგრაფია¹.

როგორც უკვე ზემოთ ვთქვით, ნესტორის მამა დიმიტრი ადრე მოკლეს (1829 წ.). დაობლებულის დედაც (ნიჟარაძის ქალი მაკრინა) მალე მოიტაცეს ერისთავებმა. ბავშვს ზრდიდნენ პაპა — გრიგოლ წერეთელი და ბებია — ელასაბედ დადიანი.

1850-იან წლებში ნესტორ წერეთელი ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის განსაკუთრებულ დავალებათა ჩინოვნიკია: 1850 წლის 10 ივნისს მას ნიშნავენ იმერეთის მილიციის სარდლის სიმონ წულუყიძის ადიუტანტად. 1856 წლის აგვისტოში, იმერეთ-გურიის სახელით, ნესტორს მონაწილეობა მიუღია მოსკოვში, იმპერატორ ალექსანდრე II-ის კურთხევაში. ამას გარდა, იგი მონაწილეობს რუსეთის ომებში თურქეთისა და დაღესტნის წინააღმდეგ. ბოლოს ქუთაისის გუბერნიის მარშალი გამხდარა. ნესტორ დიმიტრის ძე წერეთელი გარდაიცვალა ზაჩხერეში. 1883 წლის ნოემბერში². გარდაცვალებამდე ერთი წლით ადრე, „1882 წლის 24 დეკემბერს, გაუძარცვავთ მისი კარის ეკლესია, საიდანაც ბევრი ძველი ხელოვნების სამკაული წაუღიათ“³.

ნესტორ წერეთელს ცოლად ჰყოლია პელაგია ქაიხოსრო გურიელის ასული. მათი ქორწინება გრიგოლ წერეთლის სიკვდილის (1843 წ.) შემდეგ უნდა მომხდარიყო, რადგანაც ერთ რუსულ დოკუმენტში 1845 წლის 18 ივნისს პელაგია ქაიხოსროს ასული გურიელი ჯერ კიდევ княжна-დ იწოდება და არა კნეინად, თავადის ცოლად

¹ ხელნ. ინსტ. წერეთლების ფონდი (№ 32). ნესტორ დიმიტრის ძე წერეთელი, №№ 1 — 5, 20 — 22, 24.

² დროება, 1883, № 230.

³ დროება, 1883, № 10.

(книжница-д)¹. 1852 წლის 21 ოქტომბრის დოკუმენტით, პელაგია გურიელი უკვე ნესტორ წერეთლის მეუღლეა².

აი, ამ ნესტორ და პელაგია წერეთლებს რგებიათ გრიგოლ წერეთლის მდადარი წიგნთსაცავის ნაწილი აღექსანდრე გრიგოლის ძე წერეთლის გარდაცვალების (1873 წ.) შემდეგ.

ახლა დავუბრუნდეთ პლ. იოსელიანის ცნობას.

გამოირკვა, რომ პლ. იოსელიანის მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ უძველესი ეტრატოვანი ხელნაწერის მფლობელად დასაზღვრებული იმერელი თავადი პოლკოვნიკი გრიგოლ წერეთელი ყოფილა საჩხერელი დიდი თავადი გრიგოლ ზურაბის ძე წერეთელი (1789—1843 წწ.). გრიგოლ წერეთელს რომ პლ. იოსელიანი კარგად იცნობდა ცხადად მოწმობს პლ. იოსელიანის არქივში (თბილისას საჯარო ბიბლიოთეკაშია დაცული) გამოვლენილი მაიორ გრიგოლ წერეთლის 1821 წელს პოდ-პოლკოვნიკად გახდომის ოფიციალური, მთავარმართებელ ერმოლოვის ხელმოწერილი დედან-დოკუმენტი. ასე, რომ გრიგოლ წერეთელი სხვა ვინმეში პლ. იოსელიანს არ აერეოდა. პლ. იოსელიანს მის ხელში „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი შეიძლება ენახა არაუადრეს 1838 წლისა (სანამ გრიგოლ წერეთელი პოლკოვნიკი გახდებოდა) და არაუგვიანეს 1843 წლისა (როდესაც გრიგოლი გარდაიცვალა). ე. ი. 1838—1843 წლებში.

მაშასადამე, 1870 წლის იანვარში, როცა პლ. იოსელიანის წერილი დაიწერა და დაიბეჭდა კიდეცაც, ეს ხელნაწერი პლატონს 30 წლის წინათ ექნებოდა ნანახი და შეიძლება ეს აღწერილობაც ზეპირი ხასიათისაა, თუ ამ სახის ჩანაწერი მას ადრე არ ჰქონდა გაკეთებული.

გრიგოლ წერეთლის პირდაპირი შთაშობავალი (შვილიშვილი) ყოფილა ნესტორ წერეთელი, რომელსაც მეშვიდრეობად მიუღია თავისი პაპის უმდიდრესი ბიბლიოთეკის ნაწილი. სწორედ ამ ნესტორ წერეთლის ოჯახში აღმოჩნდა ჭერ კიდეც გასული საუკუნის 80-იან წლებში „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ყველაზე მდიდრულად დასურათებული ხელნაწერი³ (დღევანდელი — S—5006) იქნებ სწორედ ის, რომელიც პლ. იოსელიანს აქვს გრიგოლ წერეთლისეულად მოხსენიებული. ხოლო ის განსხვავებანი, რაც დაძეხნილი აქვს ს. ცაიშვილს „ვეფხისტყაოსნის“ გრიგოლ წერეთლისეული ნუსხის პლ. იოსელიანის აღწერილობასა და S—5006-ის მონაცემებს შორის, იქნებ უბრალოდ, როგორც ახლა გამოირკვა, პლ. იოსელიანის ზეპირი მსჯელობის ბრალი იყოს

¹ ხელნ. ინსტ. ნესტორ წერეთლის ფონდი, № 22.

² იქვე, № 24.

³ „დროება“, 1880, № 270; 1881, № 20; შდრ. „დროება“, 1879, № 38.

და სინამდვილეში ერთიდაიგივე ხელნაწერთან გვქონდეს საქმე, როგორც ამას ე. თაყაიშვილი ფიქრობს.

მაგრამ ჩვენ მაინც გვგონია, რომ აქ საქმე უნდა გვქონდეს ორ სხვადასხვა ხელნაწერთან.

საქმე ისაა, რომ 1880 წლის 9 დეკემბერს „დროებაში“ გამოქვეყნდა ძველი ქართული ხელნაწერების მცოდნისა და ცნობილი მოამბის გრიგოლ დავითის ძე გურიელის ასეთი შინაარსის ცნობა: „მე როგორც მახსოვს, ბიძაჩემს ქაიხოსრო გურიელს ჰქონდა დანაშთი, მამიდაგან ერთი კარგი „ვეფხვის ტყაოსანი“ რუსთაველასა ხელნაწერი და შიგ გამოხატული მოქმედი პირებით, რომელნიც უნდა იყოს, ჩემის აზრით, პირველი ან სისწორით გადმოწერილი. დღეს ეს, როგორც ვიცი, აქვს ჩემს ბიძამეილს პელაგიას, ნესტორ წერეთლის მეუღლეს. ამისთვის არ იქნება ურიგო, რომ ვეფხვის ტყაოსნის რედაქციამ იმას მიმართოს თხოვნით, რომ გამოგზავნოს და იმედი, უარს არ იტყვის...“

მართლაც, ეს ხელნაწერი მალე მოხვდა იონა მეუნარგიას ინიციატივით შექმნილ პოემის ახალი გამოცემის ტექსტის დამდგენი კომისიის ხელში (1881 წლას იანვარში ხელნაწერი უკვე თბილისში იყო ჩამოტანილი დროებით სარგებლობისათვის). მაგრამ ახლა ჩვენთვის მთავარია ის, რომ დღევანდელი S—5006 ხელნაწერი, გრიგოლ გურიელის ცნობით, ქაიხოსრო გურიელის საკუთრება იყო, ხოლო შემდეგ მზითვად გაჰყვა პელაგია ქაიხოსროს ასულს ზემო იმერეთში და მოხვდა მისი ქმრის ნესტორ წერეთლის (გრიგოლ წერეთლის შვილიშვილის) ოჯახში. ეს ხელნაწერი რომ თავიდან გრაგოლ წერეთლის კუთვნილება ყოფილიყო, გრიგოლ გურიელი არ იკადრებდა, იგი გურიელების საკუთრებად გამოეცხადებინა; უბრალოდ ამას „დროების“ ფურცლებზე ვერც იტყოდა, რადგან ნესტორ წერეთელი, მისა სიძე, ხომ ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო (იგი 1883 წელს გარდაიცვალა). შეიძლება ვინმემ იფიქროს, პლატონ იოსელიანმა გრიგოლ წერეთლის ხელში სწორედ მისი რძლას — პელაგია გურიელის ნამზიოთი „ვეფხისტყაოსანი“ ნახა და ამიტომ მოიხსენა იგი გრიგოლ წერეთელ-სეულადო. მაგრამ ასეთი რამ გამორიცხებულია, რადგან გრიგოლ წერეთელს თავის ოჯახში არც პელაგია გურიელი უნახავს თვალთ და არც მასი ნამზიოთი „ვეფხისტყაოსანი“, რადგან, როგორც უკვე ზემოთ იყო გამოკვეული, ნესტორ წერეთელმა გურიელის ქალი პელაგია ცოლად შეირთო გრიგოლ წერეთლის გარდაცვალების (1843 წ.) შემდეგ. მაშასადამე, ვერც პლატონ იოსელიანი ნახავდა გრიგოლ წერეთლის ხელში პელაგია გურიელისეულ „ვეფხისტყაოსანს“ (დღევანდელ S—5006-ს).

ამას გარდა, მოვიყვანთ ერთ საგულისხმო ფაქტსაც: 1881 წლის ზაფხულში, როდესაც „ვეფხისტყაოსნის“ ახალი გამოცემის ტექსტის დამდგენ კომისიას ხელნაწერებზე (და მათ შორის, ნესტორ და პელაგია წერეთლისეულ ხელნაწერებზედაც) მუშაობა შეუწყვეტია ღრეობათ, სექტემბრამდე, იონა მეუნარგიამ 1881 წლის 16 ივნისის კომისიის საბელით „ღრეობაში“ ასეთი თხოვნა გამოაქვეყნა: „...რედაქცია სთხოვს აზნაურის ნიკოლოზ ელიოზოვისა და პოლკოვნიკის გრიგოლ წერეთლის მემკვიდრეთა აცნობონ „ღრეობის“ რედაქციას, რა იქნა ის ძვირფასი ხელნაწერი ეგზემპლარება ვეფხისტყაოსნისა, რომლებიც განსვენებულს პლატონ იოსელიანს უნახავს იმას ხელში. ერთი ამ წიგნთაგანი (ელიოზოვისა) პლატონის სიტყვებით, ყოფილა საკუთრება მეფე ალექსანდრესი (1443) და მეორე ამაზე უძველესი. ორივე ხელნაწერი რედაქციისათვის ძვირფასი შეძენილება იქნება და უმორჩილესად ვთხოვთ ყველას, ნაცნობს თუ მემკვიდრეებს, შეგვატყობინონ თუ სად არის ეს წიგნები“.

აქ უნებლიეთ ასეთი კითხვა იბადება: რაკი იონა მეუნარგიამ კარგად იცოდა, რომ გრიგოლ წერეთლის ერთ-ერთი მემკვიდრის — ნესტორ წერეთლის კუთვნილი „ვეფხისტყაოსანი“ (S—5006) მას ხელთ ჰქონდა¹, რადღა ჩათვალა მან საჭიროდ კვლავ გრიგოლ წერეთლის მემკვიდრეებისათვის მიემართა თხოვნით, რომ პლატონ იოსელიანის მიერ დასახელებული უძველესი ეტრატოვანი ხელნაწერი თქვენი პაპისა ღრეობით სარგებლობასათვის მაინც გადმოგვეცითო, თუკი ეს ხელნაწერი იგივე იყო, რაც S—5006?

ვთქვათ, იონა მეუნარგიამ არ იცოდა ამ ხელნაწერების იგივეობის ამბავი. ამ თხოვნის პასუხად გრიგოლ წერეთლის მემკვიდრეები იმას მაინც აცნობებდნენ, თქვენ რომ ხელნაწერს ეძებთ, იგი ზომ თქვენვე გიჭირავთ ხელშიო! ასეთი რამ კი არ მომხდარა. მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ თვითონ გრიგოლ წერეთლის მემკვიდრეები გასული საუკუნის 80-იან წლებში შეუძლებელია იმ აზრისა ყოფ-ლაყვენენ, რომ გრიგოლ წერეთლისეული ეტრატზე ნაწერი „ვეფხისტყაოსანი“ და გურიელის ქალის ნაშრომთი „ვეფხისტყაოსანი“ ერთიდაიგივე ყოფალიყო (ზურაბ და გრიგოლ წერეთლების ოჯახში ერთზე მეტი „ვეფხისტყაოსნის“ არსებობა, არავითარი მოულოდნელობა არ არის, რადგან პოემის საკმაოდ ძველი და მნიშვნელოვანი 1688 წელს გადაწერილი ნუსხაც S—2829 ხომ ერთ ღრეს ზურაბ წერეთლის ასულის სალომეს კუთვნილება იყო)².

¹ იხ. იონა მეუნარგიას ცნობები ამ ხელნაწერის შესახებ: „ღრეობა“, 1881, № 20, № 31.

² გ. მ. ქ. ა. ქ., ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერების შესახებ, ლიტ. ძიებანი, XII, 1959, გვ. 238.

მაგრამ შეიძლება გვითხრან თუ კი მათ ჰქონდათ და ასეთი ხელნაწერი მართლაც არსებობდა, მაშინ რატომღა არ გადასცესო? ამ კანონიერ კითხვას ორნაირად შეიძლება ვუპასუხოთ. შეიძლება ეს ხელნაწერი მემკვიდრეებს უკვე გაყიდული ჰქონდათ და ასეთი სამარცხვინო ამბავი აღარ გაამჟღავნეს. ან კიდევ, ეგებ, დაუდევრობის გამო, იონა მეუნარგიას თხოვნას ყური არ ათხოვეს.

ყოველ შემთხვევაში, ფაქტია, რომ იმ დროს საჩხერეში, წერეთლების ოჯახში, პელაგია და ნესტორ წერეთლების ჩვენამდე მოღწეულ „ვეფხისტყაოსნის“ გარდა, მეორე ხელნაწერიც იყო. 1880 წლის „დროების“ № 270-ში ასეთს ცნობას ვპოულობთ: „ჩვენ გვითხრეს სანდო კაცებმა, რომ საჩხერის მცხოვრებელს თ. ა. დავითის ძე წერეთელს აქვს ხელნაწერი „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც ღირსებით და სიძველით თურმე სჯობია თ. პელაგია წერეთლის „ვეფხისტყაოსანს“. შიგვიქცევია ამაზე პოემას რედაქციის ყურადღება“.

მიუხედავად ამისა, ეს ხელნაწერი მაინც ვერ მოხვედრილა იონა მეუნარგიას ხელში, ხოლო ჩვენთვის მისი კვალიც კი დაიკარგა.¹

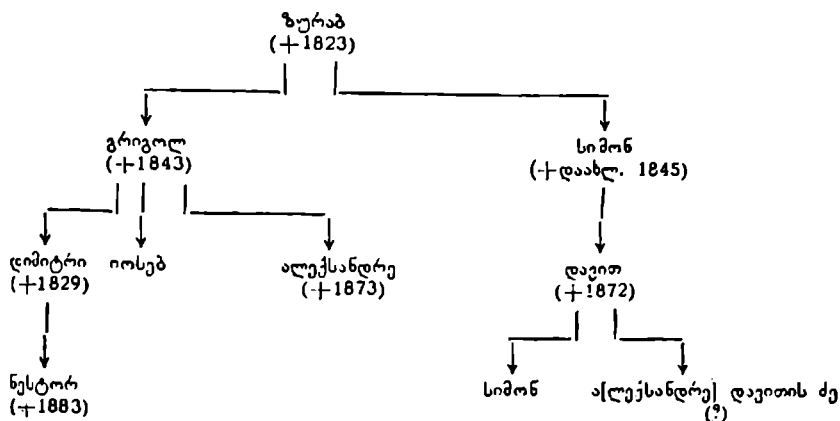
ამიტომ, ჩვენი პირველა რიგის ამოცანაა: გამოვარკვიოთ გრიგოლ წერეთლის მემკვიდრეთა გვიანდელი პირდაპირი შთამომავლობა (უფრო, ალექსანდრე გრიგოლის ძე წერეთლის ხაზით და აგრეთვე, ნესტორ წერეთლის ხაზითაც); დავადგინოთ, ვინ იყო ეს თ. ა. დავითის ძე წერეთელი (რომელსაც ამ 90 წლის წინათ „ვეფხისტყაოსნის“ S—5006 ნუსხაზე ძველი და მეტი ღირსების მქონე ხელნაწერი ჰქონია) და რა ნათესაური კავშირი ჰქონდა გრიგოლ წერეთლის ოჯახთან. ხომ არ არის იგი გრიგოლ წერეთლის ძმისშვილის დავით სიმონის ძე წერეთლის (გარდ. 1772 წ.) ვაჟი?

ჩადგან ჩვენს ხელთ არსებული ისტორიული დოკუმენტება და ქართული პრესის მასალები ამის საშუალებას არ იძლევა, იქნებ დაგვეხმაროს ცოცხალი შთამომავლობა, მივაგნოთ ძვირფასი ხელნაწერის კვალს.

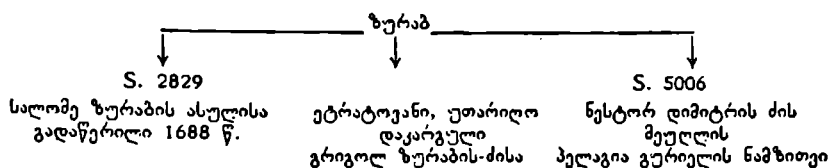
აქვე ვიძლევიტ ჩვენს მიერ შედგენილ ზურაბ წერეთლის გენეალოგიას:

¹ შლრ. ს. ც ა ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. შრომა, გვ. 110.

ზურაბ ქაიხოსროს ძე წერეთლის გენეალოგია
(პირდაპირი შტო ვაჟების ხაზით)

ზურაბ წერეთლის ოჯახისეული „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები

3. ხელნაწერის დათარიღება და რედაქციული თავისებურება

ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა და ამ შემთხვევაში წერეთლისეული (S—5006) ხელნაწერის რედაქციული თავისებურების საკითხი არსებობდა უკავშირდება პოემის ვახტანგისეულ გამოცემისა (1712 წ.) და მისი რაობის პრობლემას.

ამ საკითხთა მეცნიერულ კვლევას, როგორც ცნობილია, საფუძველი ე. თაყაიშვილმა ჩაუყარა. ამ საუკუნის პირველ ათეულ წლებში მან შეისწავლა და აღწერა „ვეფხისტყაოსნის“ 22 ხელნაწერი (ამათგან S ფონდისა 17: №№ 4732, 1586, 2636, 2781, 1515, 3442, 305, 3430, 3441, 2315, 1727, 4527, 1418, 3077, 4499. 2829, 4758-5006; A ფონდისა — 2: №№ 363, 530; H ფონდისა — 3: №№ 599, 54).¹

¹ Е. Такайшвили, Описание, II, Тифлис, 1908. გვ. 554—582.

აღ. ბარამიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ხელნაწერებისა და ვახტანგისეული გამოცემის შეპირისპირებამ ე. თაყაიშვილი დაარწმუნა, რომ ვახტანგს გაუცხარილავს პოემა მე-17 საუკუნის დანართები-საგან და ისე დაუბეჭდავსო“¹. ე. თაყაიშვილი წერდა: «Этот замечательный деятель на поприще грузинской науки и литературы (Вахтанг VI) сумел очистить Вепхис-ткаосани от тех наслоений, которые образовались в нем в XVII в.»² მაშასადამე ე. თაყაიშვილის მტკიცებით, პოემის პირველნაბეჭდ, ვახტანგისეულ გამოცემას კრიტიკული ხასიათი ჰქონია. ამ მიმართებით, საყურადღებოა ჩვენთვის ამჟამად საინტერესო ხელნაწერის (S—5006) თაყაიშვილისეული დათარიღება და შიგ დაცული პოემის ტექსტის რაობა: «...Писец не указан, даты нет, но судя по бумаге, рисункам и тексту, рукопись несомненно XVII века и скорее второй половины, чем первой. Текст обычный для рукописей XVII века, т. е. испещрен вставками и добавлениями Нанучи Цицишвили. Добавления начинаются с 417 страницы. На 477 странице приведено четверостишие указывающее, что продолжение Вепхис-ткаосани не принадлежит ни Шота Руставели ни Саргису Тmogвели:

ეს ამბავი დარჩომოდა სარგის ლექსთა შეუწყობლად,
აგრეთ თმოგვი თმოგველთაგან შესავლითურთ დარჩა ობლად,
ესე სიტყვა მოახსენეს, ვინ ჩანს გმირთა რაზმთა მწყობლად,
და მიბრძანაო ლექსად თქვიო, მკვერ ქართულად, დაუშრობლად.

...В добавлениях мы встречаем лишние две главы, которых нет в других списках, а именно второе завешание Тарнеля и второе завешание Автандила, В первом 34 строфы, во втором 27³. ე. თ. თაყაიშვილის აღწერილობის მიხედვით, S—5006 გადაწერილი ყოფილა ყველა ნიშნის (ქაღალდი, ხელი, სურათები, ტექსტი) მიხედვით, უეჭველად მე-17 საუკუნეში და უფრო ზუსტად, მის II ნახევარში. შიგ დაცული ტექსტი ჩვეულებრივია მე-17 ს. ხელნაწერებისთვის, რაც იმას ნიშნავს, რომ იგი აჭრელებულია ჩანართებითა და დანართებით. ხოლო დანართებში თურმე გვხვდება ორი ისეთი ზედმეტი თავიც, კერძოდ, ტარიელისა და ავთანდილის მეორე ანდერძები, რომლებიც არაა სხვა ნუსხებში.

ასე, რომ თაყაიშვილისეული დათარიღებით (მე-17 ს.) ხელნაწერი მოექცა ვახტანგამდელ ნუსხათა შორის; ამიტომ რედაქციული თავი-

¹ ა. ლ. ბ. ბ. ბ. ბ. ე. ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, ნაკვეთები, IV, თბ., 1964, გვ. 7.

² Е. Т а к а и ш в и л и, დასახ. ნაშრ., გვ. 581.

³ იქვე, გვ. 566-69.

სეზურებების მიხედვითაც, იგი, ბუნებრივია ვახტანგის გამოცემის მოკლე, კრიტიკული რედაქციისაგან გამსხვავებით, ვრცელი რედაქციის ტიპად იქნა დახასიათებული.

ამის შემდეგ, (1913 წ.) გამოქვეყნდა დავით კარიჭაშვილის ნარკვევი: „ვეფხისტყაოსნის შედგენილობა“¹, რომელშიაც მან ორი ასეთი კითხვა დასვა: „1. როგორი უნდა ყოფილიყო ის დედანი, რომელიც ვახტანგ მეფემ დააბეჭდინა თვისსა სტამბაში 1712 წელს და 2. შეიტანა თუ არა მან რაიმე შესწორება და ცვლილება დედანთან შედარებით თავის გამოცემაში“. პირველი კითხვის პასუხად დ. კარიჭაშვილი ფიქრობდა, რომ ვახტანგი თავისი გამოცემის დედანად ისეთ ხელნაწერს აირჩევდა, რომელიც საუკეთესოდ იქნებოდა მიჩნეული, ხოლო „მეორე კითხვაზე უნდა გადაჭრით უარყოფითი პასუხი მივსცეთ“. დ. კარიჭაშვილი წერდა: „თუ რაიმე აკლია ვახტანგის გამოცემას მეჩვიდმეტე საუკუნის ხელნაწერთან შედარებით. ეს იმის ბრალია, რომ ეს შეტი რამ არ იყო ვახტანგის დედანში და მისი აზრით, არც შეადგენდა ვეფხისტყაოსნის ნაწილს“.

როგორც ვხედავთ, დ. კარიჭაშვილი აქ დაუპირისპირდა ე. თაყაიშვილის თვალსაზრისს: ვახტანგის გამოცემა თურმე პოემის ტექსტის მოკლე ტიპის კრიტიკული რედაქცია კი არ ყოფილა, როგორც ამას ე. თაყაიშვილი ფიქრობდა, არამედ ვეფხისტყაოსნის რომელიღაც საუკეთესო ხელნაწერ-დედნის უცვლელი გამეორება.

ამ დებულების საილუსტრაციოდ დ. კარიჭაშვილი იმოწმებდა სწორედ წერეთლისეულ S—5006 ნუსხას: „...რომ ვახტანგის დედნისთანა ხელნაწერები მეჩვიდმეტე საუკუნეში სხვებიც ყოფილა, ამისი დამამტკიცებელი საბუთი ჩვენ მოგვეპოვება“.

ქართველთა შორის წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავის ხელნაწერი № 5006, რომელიც ყოველის ნიშნებით მეჩვიდმეტე საუკუნისა და ვახტანგის გამოცემის ტექსტიდან თავიდან ბოლომდე განსხვავებულის ტექსტის მქონებელია, როგორც ეტყობა, გადაწერილია იმნაირის შედგენილობის დედნითგან, როგორიც ყოფილა ვახტანგის დედანი, ისე რომ ბოლოში, რაც ამ დედანს ჰქვია სხვა ხელნაწერებთან შედარებით, სჭეა შედგენილობის დედნითგან გადაუწერიათ.

იმ ტაეპისათვის, რომელიც წ. კ. გ. ს. ხელნაწერში 1554-ეა. გადაწერის მიუყოლებია 1555-ე ტაეპი. ამ ტაეპისა დაუწერია სტრიქონ-ნახევარი და უცებ ნახევარს სიტყვაზე გაჩერებულა. შეუწყვეტია რა ეს ტაეპი, გადაამწერს დაუწყია და განუგრძოვა წერა იმ ტაეპისა, რომლებიც ვახტანგის გამოცემებში არ მოიპოვებიან და შეადგენენ მეჩვიდ-

¹ ქურდ. „განათლება“, 1913, VI, გვ. 412—424.

მეტე საუკუნის ხელნაწერებში 1554 ტაეპის შემდეგ მოთავსებულს დამატებებს“ (გვ. 416).

მასადაამე, დ. კარიკაშვილმაც ე. თაყაიშვილის კვალბაზე ხელნაწერი მე-17 საუკუნით დათარიღა. ოღონდ ე. თაყაიშვილისაგან განსხვავებით, ვახტანგის გამოცემა რომელიღაც ძველი ხელნაწერ-დედნის უცვლელ გამოცემაზე გაზოცხადა, რის საილუსტრაციოდ მოიხმო ჩვენი ხელნაწერი (S—5006), რომლის გარკვეულ მონაკვეთში ასახული ყოფილა ვახტანგის გამოცემის დედნის ტექსტი.

დ. კარიკაშვილის ამ დებულების უკიდურეს განვითარებას ვპოულობთ ჩვენ პ. ინგოროყვასთან (მანამდე ი. აბულაძესთანაც)¹.

პ. ინგოროყვას კატეგორიული მტკიცებით, „ტექსტის შესწავლიდან უცალობლად მტკიცდება, რომ ვახტანგს არავითარი შესწორება არ შეუტანია ვეფხისტყაოსნის დედანში და მას უცვლელად დაუბეჭდავს რომელიღაც ძველი ხელნაწერი“, რომ „ვახტანგისეული დედანი დღევანდელის სახით უკვე ჩამოყალიბებული ყოფილა მე-XIV საუკუნის ნახევარში“². დ. კარიკაშვილის მსგავსად, პ. ინგოროყვაც ამ თვალსაზრისის სასარგებლოდ დიდ ანგარიშს უწევს S—5006-ის იმ მონაკვეთს³, რაზედაც ზემოთ გვქონდა საუბარი.

1937 წელს აკაკი შანიძემ განახორციელა ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული რედაქციის აღდგენილი გამოცემა⁴, სადაც გამოარკვია, რომ ვახტანგს „თარგმანში“ განუმარტავს რიგი ისეთი სიტყვა და სტროფი, რომელთაც მისი სახელით გამოცემულ ტექსტში ვერ ვპოულობთ და რომლებიც შემონახულია ვრცელი რედაქციის ხელნაწერებში, რის გამოც იგი დაასკვნია: „ვახტანგის მონოგრაფიის გულდასმით შესწავლა ეჭვს არ სტოვებს, რომ მას ხელთ ჰქონია ვრცელი რედაქციის ხელნაწერი და ამ ვრცელ ვეფხისტყაოსნას უწერდა იგი თარგმანს ანუ ახსნა-განმარტებას. ისიც ირკვევა, რომ ვახტანგს (ან მის კომისიას) საბოლოოდ სხვა რედაქცია შეუმუშავებია და დაუბეჭდავს“ (გვ. 391).

ა. შანიძის გამოკვლევის შემდეგ, უკვე საექვო აღარ ხდებოდა ვახტანგის გამოცემის ხასიათის გათვალისწინება. მაგრამ ალ. ბარამიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „დიდ დამბკოლებად რჩებოდა U(S—5006

¹ ი. აბულაძე, ვეფხისტყაოსნის 1914 წლის გამოცემისათვის დართული გამოკლევა, გვ. VI, XIII; მისივე, ვახტანგ VI გამოცემული ვეფხისტყაოსნის რედაქცია, „განათლება“. 1917, № 4—5, გვ. 262—278. ცალკე წიგნად დაიბეჭდა 1920 წელს. უკანასკნელად შევიდა ი. მეგრელიძის მიერ შედგენილ კრებულში: იუსტანე აბულაძე, რუსთველოლოგიური ნაშრომები, თბ., 1967, გვ. 70—89.

² პ. ინგოროყვა, რუსთველიანა, 1926, გვ. 13, 42.

³ იქვე, გვ. 13.

⁴ შოთა რუსთველი, ვეფხისტყაოსანი, ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა აღდგენილი აკაკი შანიძის მიერ, ტფილისი, 1937.

გ. შ.) ხელნაწერის მონაცემი, გამოდიოდა, რომ ამ ხელნაწერის გადამწერს ხელთ უნდა ჰქონოდა ვახტანგისეული გამოცემის მსგავსი დედაწილი. ამავე დროს ყველა მკვლევარი ხელნაწერს მე-17 საუკუნით ათარიღებდა. მაშასადამე, თითქოს დასტურდებოდა მე-17 საუკუნეში ვახტანგის გამოცემის მსგავსი ვეფხისტყაოსნის მოკლე რედაქციული ტექსტის არსებობა.¹

მიუხედავად იმისა, რომ კ. კეკელიძემ საბოლოოდ გარკვეულად ჩათვალა „ვახტანგისეული გამოცემა არის თავისებური კრიტიკული რედაქცია, ესე იგი — შეგნებული შემოკლება ხელნაწერებში დაცული ვრცელი დამატებიანი და ჩამატებიანი ტექსტისა; და თუ დღესაც ვინმე სხვაფრივ ფიქრობს, ის, ...„უცილობლობს ვითა ჯოჯო“² მაგრამ იძულებულია ანგარიში გაუწიოს S—5006 ხელნაწერს და აცხადებს: ვეფხისტყაოსნის მოკლე რედაქციის „ტრადიცია რომ არსებობდა ჯერ კიდევ 1712 წლის რედაქციის შექმნამდე. დასაბუთებს ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების ხელნაწერი № 5006, რომელიც მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარს ეკუთვნის. ამ ხელნაწერში „ავთანდილისა და თინათინის ქორწილს“ უშუალოდ მიხედვს ის სტროფი, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ ამ ამბის შემდეგ 1712 წლის გამოცემაში... ეს მოვლენა აიხსნება იმით, რომ მასაც (ე. ი. გადამწერს) თავდაპირველად პოემის დაბოლოება იმავე ტრადიციის მიხედვით უნდოდა, რომლითაც ხელმძღვანელობდა 1712 წლის გამოცემის რედაქტორი, მაგრამ მერე გადაუფიქრია და მოუცია ვრცელი, დამატებიანი რედაქცია“³.

ამიტომ იყო, რომ პ. ინგოროყვამ კვლავ S—5006 ხელნაწერის მოშველიებით, სცადა თავისი ძველი შეხედულების განმტკიცება. ვეფხისტყაოსნის 1953 წლის გამოცემაში იგი წერდა: „საბოლოოდ უკუხედავდება ის ყოვლად უსაბუთო, უცნაური მტკიცება, ვითომც ვახტანგის ნებისმიერად, ხელოვნურად შემოკლებიან ვეფხისტყაოსნის ტექსტი, ისე რომ მას არ ჰქონოდა დოკუმენტური საფუძველი, ხელნაწერი დედნის სახით“⁴. ამის საბუთად ადრე ასეთი მსჯელობაა გაშლილი: „აღენიშნავთ აქ მხოლოდ ერთს დოკუმენტალური ხასიათის ჩვენებას, საიდანაც დასტურდება, რომ XVII საუკუნეში (ე. ი. ვახტანგის გამოცემის უწინარეს) არსებული ისეთი ტიპის მოკლე რედაქცია ვეფხის-

¹ ა. ლ. ბ ა რ ა შ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 13.

² კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, რუსთველოლოგიის საკითხები, თბ., უნივერსიტეტის შრომები, ტ. X, 1939; გადაბეჭდილია მისივე „გტიუდებში“, ტ. IV, 1957, გვ. 16.

³ კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, რუსთველოლოგიის საკითხები, თბ.: ვეფხისტყაოსნის დაბოლოებისათვის, თბ., უნივ. შრომები, ტ. X, 1939, გვ. 111.

⁴ შ. თ. ა. რ. უ. ს. თ. ა. ე. ლ. ი., ვეფხისტყაოსანი, პავლე ინგოროყვას რედაქციითა და შენიშვნებით, თბილისი, 1953, გვ. 509.

ტყაოსნისა, რომელსაც წარმოგვიდგენს ვახტანგისეული გამოცემა, და რომელშიაც არ ყოფილა შეტანილი ვეფხისტყაოსნის ის ვრცელი დამატებანი, „ბოლოს შეთავება“ (ე. ი. ინდო-ხატაელთა ამბავი და მისი მომდევნო ტექსტები), რომლებიც წარმოდგენილია XVI—XVII საუკუნეთა ხელნაწერების განვრცობილს რედაქციაში. ამ ჩვენებას იძლევა ვეფხისტყაოსნის XVII საუკუნის ხელნაწერი S—5006.

ამ ხელნაწერის გადამწერს სახელმძღვანელოდ ორი დედანი ჰქონია: ერთი მოკლე რედაქციისა (—ვახტანგისეული ტიპისა) და მეორე ვრცელი რედაქციისა (XVI—XVII საუკუნეთა ხელნაწერების ტიპისა)“, (გვ. 508). ხელნაწერის ტექსტუალური ანალიზის საფუძველზე მკვლევარი დაასკვნა, რომ ამის მიხედვით „დასტურდება ვახტანგისეული დედნის მსგავსი მოკლე რედაქციის ხელნაწერის არსებობა“ (გვ. 509).

გადაქარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ ა. შანიძის გამოკვლევის დამაჯერებელ და სარწმუნო შედეგებს ასეთ, ერთგვარად უხერხულ მდგომარეობას უქმნიდა S—5006 ხელნაწერი, რომელიც „ბოლოდრომდის არ ყოფილა შესწავლილი საჭირო სიღრმითა და სისრულით. ამ მხრივ დიდი სამუშაო შესარტყლა და U ხელნაწერი დაწვრილებით შეისწავლა საკრგის ცაიშვილმა“.¹

S—5006 ხელნაწერის შესახებ ს. ცაიშვილმა თავისი დასკვნები პირველად 1955 წელს გამოაქვეყნა.² ს. ცაიშვილს დაკვირვებით, „ვახტანგისეულ გამოცემასთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით ეს ხელნაწერი ორ ნაწილად წარმოგვიდგება: პირველი ნაწილია პოემის დასაწყისი იმ თავამდე, სადაც გადმოცემულია ავთანდილის ფრიდონთან მისვლა და ბოლო თავები (ინდო-ხატაელთა ამბიდან ვრცელ დამატებათა ჩათვლით); მეორე ნაწილი — პოემის შუა წელიწადი, დაახლოებით 600-მდე სტროფი (ავთანდილის ფრიდონთან წასვლიდან მოკიდებული ვახტანგისეულის ჩამტ—1568 სტროფამდე, ე. ი. სადაც გადმოცემულია გმირთა ინდოეთში გამგზავრება“ (გვ. 321). „ამ ხელნაწერის შუა ნაწილი ზუსტად ემთხვევა ვახტანგისეულ ტექსტს ცნობილია, რომ მე-17 საუკუნის არც ერთი ხელნაწერი ამ მომენტებში არ ემთხვევა ვახტანგის გამოცემას. 5006 ხელნაწერი კი მოცულობის მხრივ გამოცემის იგივეობას წარმოადგენს. მაგალითად, ცნობილი სტროფი:

1. ა. ლ. ბარამიძე, დასახ. შრომა, გვ. 15.

2. ს. ცაიშვილი, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის საკითხისათვის, ლიტ. ძიებანი, IX, 1955, გვ. 320—324. იხ. ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული რედაქცია, თბ., 1957; ვეფხისტყაოსნის რედაქციები და პოემის ზოგიერთი ტექსტუალური საკითხი, ე. კეკელიძის დაბადების 80 წლისთავის საიუბილეო კრებული, 1959, გვ. 379—87; ვეფხისტყაოსნის ვრცელი რედაქციები — ლიტ. ძიებანი, XIII, გვ. 239—71; ვეფხისტყაოსნის ძველი რედაქციები, თბ., 1963.

.ფრიდონ წაპყვა, განალამცა გავლეს ველი დიდსა ხანსა“ (1514 საიუბ.), რომლის ამოვარდნა ვახტანგთან ხარვეზს აჩენს, ამ ხელნაწერშიც არ არის. არ არსებობს მე-17 საუკუნის ისეთი ხელნაწერი, რომელიც მიჰყვებოდეს ვახტანგისეული გამოცემის დასათაურებას, რაც საფიქრებელია, თვით რედაქტორის მიერ უნდა იყოს გაკეთებული. ამ შემთხვევაშიაც ზუსტი თანხვედრაა ამ ხელნაწერის მონაცემთა და 1712 წლის გამოცემას შორის.

ასეთივე მდგომარეობაა წაყითხვებში; ვახტანგისეული გამოცემის ყველა სწორი თუ არასწორი წაკითხვიდან ყველა ასევე მეორდება ამ ნაწილში. ვახტანგის გამოცემის კორექტურული შეცდომებიც გამეორებულია S—5006-შიაც... ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ S—5006 ხელნაწერის ეს მონაცემთა წარმოდგენს ვახტანგისეული გამოცემის პირს“ (გვ. 322). „მე-17 ს. ყველა ხელნაწერი იცავს სიტყვათა გამყოფ ორწერტილის ტრადიციას. მაგრამ ვახტანგის გამოცემის რედაქცია მხოლოდ ცეზურაზე და სტრიქონის ბოლოში სვამს ორწერტილს. 5006 — ხელნაწერის პირველ ნაწილშიც ყველა სიტყვას — ორწერტილი უზის, ხოლო იმ ადგილიდან კი, საიდანაც ვახტანგის გამოცემის ტექსტის გადაწერაა დაწყებული, ორწერტილი მხოლოდ ცეზურებზეა დასმული“.

ჩამოთვლილ საბუთთა საფუძველზე ს. ცაიშვილი დაასკვნია: „S—5006 ხელნაწერის ჩამოყალიბება ასე წარმოგვიდგება: გადაწერის პოემის გადმოღება დაუწყია რომელიღაც მე-17 საუკუნის ხელნაწერიდან, შემდეგ კი ხელში ჩავარდნია ვახტანგის გამოცემა და ამ გამოცემის მიხედვით გაუგრძელებია გადაწერა (შპდ სტროფიდან). მაგრამ როცა გადაწერას ბოლო თავებში ვახტანგის გამოცემის ხარვეზიანობა შეიქცნო, მიუტოვებია (ჩფმ) ბეჭდური გამოცემა (რის კვალიც კარგად ჩანს ხელნაწერში) და კვლავ ვრცელი ტიპის ხელნაწერით გაუგრძელებია მუშაობა“ (გვ. 323). „S ფონდის 5006 ხელნაწერი წარმოადგენს ვახტანგ VI გამოცემისა და მე-17 საუკუნის რომელიღაც ხელნაწერის პირს და გადაწერილია მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში და არა მე-17 საუკუნეში, კერძოდ ვახტანგის გამოცემის უწინ, როგორც ეს ზემოთდასახელებულ მკვლევართ მიაჩნიათ. აქედან კი ბუნებრივად გამომდინარეობს მეორე დასკვნაც: რომ ის ერთადერთი მოსაზრებაა, რომელიც ეჭვს ქვეშ აყენებდა ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეულ გამოცემის კრიტიკულობას, უარყოფილ უნდა იქნეს“ (გვ. 324).

მართლაც, S—5006 ხელნაწერის შუა ნაწილი რომ უსათუოდ ვახტანგისგანაა გადაწერილი, ხოლო გაგრძელება მე-17 საუკუნის ვრცელი რედაქციული ტიპის ხელნაწერიდან, ამას ამტკიცებს კიდევ შემდეგი გარემოება:

სტროფი „ტარიელს და ცოლსა მისსა...“ (ჩფმ ვახტ.) ორჯერაა ხელნაწერში: პირველად ნაყლულად და მეორედ სრულად:

I. „...და ცოლსა მისსა მიხედა მათი საწადელი
შვიდი ტახტი სა...“ (ფ. 243 r)

II. „ტარიელ და ცოლსა მისსა მიხედა მათი საწადელი
შვიდი ტახტი საკელმწიფო საშეებელი გაუდელი
მათ პატიეთა დაავიწყებს ღვინი ესე აწინდელი
უოლა ღვინთა ვერ იამებს კაცი კირთა გარდუხდელი“
(ფ. 250 v).

აქ საინტერესო ისაა, რომ ნაყლულ ტექსტში „მიხედა“ ფორმა გვაქვს (ისევე როგორც ვახტანგთან იხ. ჩფმ), ხოლო სრულში „მიხუდა“, (ისე როგორც მე-17ს. ხელნაწერებში). ამას გარდა ნაყლულ ტექსტში „ტარიელ“ არ წერია (არც წაშლილია!). ეს იმით აიხსნება, რომ ხელნაწერში დასაწყის სიტყვებს, ჩვეულებრივ სინგულოზით ჩაწერდნენ ხოლმე ტექსტის მთლიანად შავი მელნით გადაწერის შემდეგ. ხოლო რაზან გადაწერმა უკვე იცოდა, რომ ეს სტროფი მას გაგრძელებაში ჰქონდა სრულად გადაწერილი ვრცელი ტიპის ხელნაწერიდან, ამიტომ ვახტანგისგან გადმოწერილ ვარიანტში იგი აღარ შეაქსო.

ახლა იზადება ასეთი კითხვა: რამ გამოიწვია 5006 ხელნაწერის მაინცდამაინც შუა წელის ვახტანგისეული გამოცემის მიხედვით შევსება, თუ დასაწყისი და ბოლო ნაწილი მე-17 საუკუნის ვრცელი რედაქციული ტიპის ხელნაწერიდანაა გადმოწერილი: თუ მაინცდამაინც, თავიდან ბოლომდე გადმოწერათ ვახტანგის ტექსტი და იგი ბოლოში შეევსოთ იმ ახალი სიუჟეტური გაგრძელებებით, რაც ვახტანგის გამოცემაში არ იყო წარმოდგენილი. რაღა ალაგალაგ სარგებლობს ვახტანგის გამოცემით S—5006-ის გადაწერა?

ამ კითხვისათვის დამსკმაყოფილებელი პასუხი ჯერჯერობით არავის გაუცია. ფიქრობთ, ამაში ჩვენ უნდა დავგვეზაროს ხელნაწერში ჩართული მინიატურები და საერთოდ, ხელნაწერის დასურათების საკითხის გამორკვევა.

4. ხელნაწერის დასურათების საკითხისათვის

ხელნაწერის პირველი მეცნიერული აღმწერი ი. მეუნარგია დასურათებით არ დაინტერესებულა: მან მხოლოდ პალეოგრაფიული ანალიზით (რადგან გადაწერის თარიღი მას არ უზის) ხელნაწერის დათარიღების ცდა მოგვცა: „თ. ნესტორ წერეთლის ეკზემპლარი... არის

მეტყვამეტე საუკუნის დასაწყისში დაწერილი, როგორც სჩანს ნაწე-
რის სასიათიდან¹. როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, ხელნაწერის მე-
ყენაჲვასეულ დათარიღებას პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭება, მისი
დასურათების ისტორიის გასათვალისწინებლად.

ხელნაწერის დასურათებას პირველად (1908 წ.) საგანგებო აღგი-
ლი დაუთმო თავის აღწერილობაში ე. თაყაიშვილმა: «Рукопись
снабжена 87 рисунками на отдельных цельных листах. Рисунки
весьма характерны; они исполнены в красках и персидском
стиле, но замечательны по своим мотивам и по тщательности
выполнения. В этом отношении рисунки разбираемой рукописи
выше всех подобных рисунков, виденных мною в других спис-
ках Вепхис-ткаосани. Тарнелъ и Автандил в рисунках пред-
ставлены очень молодыми. Содержание рисунков обозначено
записями внизу по-персидски и по-грузински. Имена Тарнелъ и
Парсadaan в записях приведены в форме Тарнал и Парсдан. В
добавлениях в тексте оставлены места для новых иллюстраций...
Благодаря прекрасным рисункам, разбираемый список Вепхис-
ткаосани является самым ценным из всех рассмотренных спис-
ков этого произведения, принадлежащих Обществу грамотности».
აქვე ე. თაყაიშვილი იძლეოდა ხელნაწერის ი. მეუწარგისაგან გან-
სხვავებულ დათარიღებას: «Писец не указан, даты нет, но судя по
бумаге, почерку, рисункам и тексту, рукопись несомненно XVII
века и скорее второй половины, чем первой».²⁻³

¹ ი. მეუწარგია, ვეფხისტყაოსანი (პირველი სხდომა რედაქციისა, 6. თე-
ბერვალს), „დროება“, 1881, 11 თებერვალი, № 31. გვ. 3. აქვე შევნიშნავთ, რომ
ხელნაწერის მეუწარგისაგან აღწერილობაზე დღემდე საგანგებოდ არავის მიუქცე-
ვია ყურადღება.

² Е. Такашвили, Описание, т. II, вып. III. Тифлис 1903. გვ.
566—68. აქედან გადაბეჭდილია ალ. ბარამიძის მიერ წიგნში: ექვთიმე
თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, ტომი 1, ნაწილი პირველი, მასალები ძველი
ქართული მწერლობის ისტორიიდან, თბ., 1968. გვ. 27—28.

³ ე. თაყაიშვილის თავის „მოგონებებში“, ეტყობა ზეპირად მსჯელობის
გამო, ზოგიერთი უზუსტობა გაჰყვია: „ქინიატურებს სპარსულად აწერია
მხატვართა ვინაობა. იგი აღწერილი მაქვს ჩემი „Описание“-ს II ტომში
(გვ. 566—568), ან კიდევ, ცოტა ქვევით: „იმ ხელნაწერში თავის დროზე
ჩართული იყო 36 ფერადი სურათი, სპარსულ ყაიდაზე ნახატი, საუკეთესო
ხელობისა, თან მხატვართა სახელებიც ეწერა ზედ, როგორც უკვე ვთქვა“
(„წინათბი“, 1958, № 7. გადაბეჭდილია გ. ლომთათიძის მიერ წიგნში:
ექვთიმე თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, ტომი 1, ნაწილი მეორე: ე. თაყაი-
შვილის ავტოგრაფიული ჩანაწერები და მოგონებანი, თბ., 1968, გვ. 312—315—315).
სინამდვილე კი, ხელნაწერში (და ე. თაყაიშვილის „Описание“-ს მხედველად)
36-ის ნაცვლად 87 სურათია („Рукопись снабжена 87 рисунками...“) და მინია-
ტურებს სპარსულად აწერია არა მხატვართა ვინაობა, არამედ სურათის შინაარსი
(„Содержание рисунков“).

მეშასადამე, პალეოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, ი. მეუნარ-გამ ხელნაწერი XVIII საუკუნის დასაწყისით დაათარიღა, ე. თაყა-იშვილმა კი, XVII საუკუნის მეორე ნახევრით. ამის შემდეგ, ე. თაყა-იშვილის ავტორიტეტით, ხელნაწერი სულ უკანასკნელ დრომდე, XVII საუკუნეში გადაწერილად მიაჩნდათ.

1910 წელს, სალიტერატურო სამხატვრო ჟურნალ „ფასკუნჯის“ პირველ ნომერში¹, დაიბეჭდა ხელნაწერის ერთი ილუსტრაციის (იგუ-ლისხმება რიგით მესამე: „აქა როსტევან მეფემ თავისი ქალი ტახტს დასვა და სოგრატ ვეზირმან: და მოლაშქრეთა მიულოცავს: კელმწი-ფობა“: (მაღალხარისხოვანი ნატურალური ფერადი ფოტოსურათი, რომელიც დამზადებული ყოფილა კ. მესხიშვილის ლითოგრაფიაში: „თინათინის დაგვირგვინება. ფერადი სურათი მე-17 ს. ხელნაწერი ვეფ-ხისტყაოსნიდან“².

სარგოს კაცბაძემ „ვეფხისტყაოსნის“ მისეულ პირველ გამოცემას 1913 წელს³, ჩაუერთა ამ ხელნაწერიდან ამოღებული 11 ილუსტრაცია⁴.

1. აქა როსტევან მეფემ თავისი ქალი თინათინი ტახტს დასვა და სოგრატ ვეზირმან და მოლაშქრეთ მიულოცეს კელმწიფობა⁵.

2. აქა როსტევან მეფე მოწყენით ზის და სოგრატ ვეზირი და ავ-თანდილ ფალას აძლევენ.

3. აქა როსტევან მეფეს და მის ვეზირს სოგრატს საძქო საუბარი აქუთს.

4. აქა როსტევან და ავთანდილ ნადირობენ.

5. აქა როსტევან მეფე თინათინთან ტარიელის საძებნელად კა-ცების გაგზავნას არჩევს.

6. ქ. ტარიელ და ასმათ ისხდენ პირველ რომ ნახა.

7. აქა ტარიელ წიგნის პასუხი მიუწერა ხატაელთ მეფეს.

8. აქა ტარიელ ლაშქარს იყრის ხატაელზედ.

9. ქ. ტარიელის ვეზირობაში მიყუანა ნესტან-დარეჯანს გავათხო-ვებთო.

¹ ფასკუნჯი, 1910, № 1, რედაქტ. გამომცემელი სამსონ ფირცხა-ლაძე (შანაძე, როგორც ცნობილია, ამ ჟურნალს 1908—1909 წლებში რედაქ-ტორობდა გ. ტატიშვილი).

² ეტყობა, ლითოგრაფია მანამდე დამზადდა, სანამ წერეთლები ხელნაწერს დროებით თავისთვის წაიღებდნენ, რადგან მათ ეს ხელნაწერი მინიატურებითურთ 1911 წელს დააბრუნეს უკან (იხ. „სახალხო გაზეთი“, 1911, 7 მაისი, № 297).

³ ამ დროისათვის ხელნაწერი უკვე საბოლოოდ წ. კ. გ. საზოგადოების საკუთ-რების შეადგენდა და № 4758-ის ნაცვლად სინენეტარო წიგნში ხელახალი რეგის-ტრაციის გამო გატარებული იყო № 5006-ად.

⁴ გამოცემაში ილუსტრაციები დაუნომრავია და ჩვენ მოგვყავს გამოცემის თან-მიმდევრობის მიხედვით.

⁵ მინიატურების მინაწერები ამჟერად მოგვყავს, ისე, როგორც გამოცემაშია.

10. ქ. ვნახე სამნი დიდებულნი მეფისაგან მოგზავნილად.

11. ქ. როსტევენ მეფე, ფრილონ და ტარიელ სხედან.

ამ მინიატურების გარშემო, ს. კაკაბაძე მაშინ მხოლოდ უბრალო მითითებით დაკმაყოფილდა: „სურათები ამ გამოცემისა გადმოღებულია წერა-კითხვის საზოგადოების წიგნთ საცავის მე-XVII საუკუნის ხელნაწერის № 5006 მინიატურებიდან“¹.

1918 წელს გამოქვეყნდა ვეფხისტყაოსნის ილუსტრაციათა შესახებ პირველი სერიოზული მეცნიერული გამოკვლევა დ. გორდევეისა,² რომელშიც განხილული იყო ჩვენთვის საინტერესო ხელნაწერის მინიატურებიც. მიუთითებდა რა, „ფანასკუნჩისა“ და ს. კაკაბაძის პუბლიკაციებს, დ. გორდევეი შენიშნავდა: «Как уже указывалось «Сараджевский список»,³ хотя и в незначительной из лишь частей своих иллюстраций все же привлекал внимание издателей. Это объясняется краснотой и чрезвычайной тонкостью выполнения некоторых из украшающих его изображений. Но именно только некоторых. Этот список сохранил миниатюры трех весьма различных пошибов из общего числа украшавших и украшающих его иллюстраций, которых в книге раньше было 87, а теперь в тексте осталось 77; остальные же 10 хранятся особо. Из этих 77 миниатюр только одна (помещенная как стр. 240) по формату листа аналогично страницам с текстом. Но это изображение наиболее позднее и в художественном отношении, наиболее слабое из всех. Остальные вначале почти сплошь идет серия картинок типичного персидского письма, часто персидскими приписками или персидскими же цифровыми пометками*, а конец иллюстрирован другим, более слабым, но работавшим все же в духе персидских миниатюристов, мастером, кисти которого принадлежат и три миниатюры местами входящие между рисунками первой группы.** Всего миниатюр этой группы 24. Хранящиеся особо выпавшие листы числом 10 принадлежат: 8 к группе персидского письма и 2 к группе миниатюр иллюстрирующих конец поэмы. Листы миниатюр и первой и второй группы подклеены сверху и снизу, чтобы подогнать их под формат рукописи. Это указывает с несомненностью не только на то, что миниатюры изготовлены особо от текста иными

¹ ვეფხისტყაოსანი, გამოცემული სარგის კაკაბაძის რედაქტორობით, პირველი გამოცემა, ტფილისი, 1913, გვ. 4.

² Дмитрий Гордеев, Иллюстрации к поэме Шоты Руставели, журн. «Фаникс», 1918, октябрь, № 1. ცალკე ამონაბეჭდი.

³ ამ ხელნაწერს დ. გორდევეი „სარაჯიველის ნუსხას“ ეძახის ე. თაყაიშვილის აღწერილობის მიხედვით.

чем переписчик мастерами, но и на то, что они делались вовсе не для этой книги и, возможно, просто как тетрадка иллюстраций самодовлеюще исполненных. Персидский мастер исполнил основную начальную часть. Потом она была пополнена отчасти и доведена до конца другим художником, но в формате листов типичных для первой группы». უპირისპირებდა რა, აღნიშნულ მინიატურებს მ. თავაქარაშვილისეულ ილუსტრაციათა სტალს, დ. გორდევი დასკვნით: «... основная масса миниатюр «Сараджевского списка» относится безусловно к кругу собственно персидского искусства».¹

მაშასადამე, დ. გორდევის დაკვირვებით, ხელნაწერის ეკუთვნის 87 მინიატურიდან ერთი — 240 გვერდზე მოთავსებული, შესრულებულია გვიან და მხატვრული თვალსაზრისით ყველაზე სუსტია. დანარჩენი 86 მინიატურა² თურმე იყოფა ორ ძლიერ მკვეთრად განსხვავებულ ჯგუფად: თავდაპირველად მიღის ტიპიური სპარსული ყაიდის სურათთა სერია, სწორად თავისი სპარსული მინაწერებით ან კიდევ, სპარსული ციფრული აღნიშვნებით (ასეთი სულ ხელნაწერში 52 ყოფილა), ხოლო პოემის დაბოლოება დაუსურათებია შედარებით სუსტ, მაგრამ მაინც სპარსულ ყაიდაზე მომუშავე მინიატურისტს³, რომლის ფუნჯს თურმე ჰკუთვნებია აგრეთვე სამი მინიატურა, რომელიც მოქცეულია პირველი ჯგუფის სურათებს შორის (ასეთია სულ 24). ამ თვალსაზრისით, ცალკე დაცულ 10 მინიატურიდან 8 ეკუთვნის პირველ ჯგუფს (ე. ი. უფრო კარგ ოსტატს, რომელსაც პოემის დასაწყისი დაუსურათებია სულ ეკუთვნის $52 + 8 = 60$ მინიატურა), ხოლო 2 დანარჩენი კი, მეორე ჯგუფს (ე. ი. უფრო სუსტ, მდარე ოსტატს, რომელსაც პოემის დასასრული დაუსურათებია ეკუთვნის $24 + 2 = 26$ მინიატურა). როგორც პირველი ისე, მეორე ჯგუფის მინიატურათა ფურცლებს ზემოთ და ქვემოთ შემოწებებული ჰქონია არშია ხელნაწერის ფურცლებისათვის გასატოლებლად, რაც დ. გორდევის აზრით, უეჭველად თურმე

* Миниатюр этой группы в книге 52— с первой и последней помеченной как рис. 62 на стр. 214; из них около одной трети имеют персидские надписи и около другой трети — цифровые пометки.

** а) помеченный как рис. 15 на стр. 43; 6) помеч. как рис. 60 на стр. 197 и в) помеч. как рис. 61 на стр. 204.

¹ Дм. Гордеев, акад. Шрома, журн. „Феникс“, 1918, № 1, ცალკე ამონაბეჭდი, გვ. 1-2, 3-4.

² 76 ხელნაწერში და 10 ცალკე.

³ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ე. თავაქარაშვილისაც 1912 წელს ერთი შეხედვით ისეთი შთაბეჭდილება დარჩენია, თითქოს „...მეორე ნახევარში წიგნისა მხატვრობა უფრო მდარე ხელობის არის და მეორე უნდა იყოს მიმატებული“ (საქ. ცენტრარქივი, ფ. 481, № 3072, ფ. 18).

ომზე მიუთითებს, რომ მინიატურები დამზადებული ყოფილა ტექსტიდან ცალკე, დამოუკიდებლად და აგრეთვე, სულაც არა ამ ხელნაწერის წიგნისთვის, არამედ შესაძლოა, როგორც ილუსტრაციათა დამოუკიდებელი რეეული თუ ალბომი. დ. გორდევეი დაასკვნის: სპარსელმა ოსტატმა შეასრულა ძირითადი დასაწყისი ნაწილი (სულ 60 მინიატურა), შემდეგ იგი ნაწილობრივ შეავსო (3 მინიატურის ჩართვით) და ბოლომდე მიიყვანა (23 მინიატურით) მეორე, შედარებით სუსტმა, ოლონდ, მაინც სპარსულ ყაიდაზე მომუშავე მხატვარმა (სულ 26 მინიატურა), რომელიც პირველი ჯგუფის მინიატურათა ზომის ქაღალდზე ყოფილა შესრულებული. დ. გორდევეის საერთო შეფასებით, ეს მინიატურები ექცევიან საკუთრივ სპარსული ხელოვნების წრეში.

პროფესიული ოსტატობითა და სიღრმით დაწერილი დ. გორდევეის ამ ნარკვევში ბევრ შეუსაბამობას აქვს ადგილი, რაც ხელნაწერის ისტორიის ზოგიერთი მომენტის გაუთვალისწინებლობის შედეგია. მაგრამ ამის შესახებ ჩვენ ქვემოთ გვექნება საუბარი.

1926 წელს, სარგის კაკაბაძემ განახორციელა „ვეფხისტყაოსნის“ მეორე მისეული გამოცემა.¹ პოემის ტექსტს, მან გამოკვლევისა და ლექსიკონის გარდა, დაურთო 79 სურათი: 1 სურათი ფურადებით (რუსთაველის პორტრეტული მინიატურა XVII ს. ე. წ. ზაზასეული ხელნაწერიდან), 28 სურათი ტექსტში, 6 ფაქსიმილე, 43 სურათი ცალკე 38 ფურცელზე, 1 გეგმა. ამ 79 სურათიდან ცალკე ფურცელზე დაბეჭდილი 14 მინიატურა ჩვენი ხელნაწერიდანაა გადმოღებული:

1. [40]² „აქა როსტევან მეფეს და მის ვეზირს სოგრატს საჰკო საუბარი აქუსთ“;
2. [41] „აქა როსტევან მეფემ თავისი ქალი თინათინ ტახტს დასვა და სოგრატ ვეზირმან და მოლაშქრეთ მიულოცეს ჯემწიფობა“.
3. [42] „აქა როსტევან მეფე მოწყენით ზის და სოგრატ ვეზირი და ავთანდილ ფიალას აძლევენ“.
4. [43] „აქა როსტევან და ავთანდილ ნადირობენ“.
5. [44] „აქა როსტევან მეფე თინათინთან ტარიელის საქებნელად კაცების გაგზავნას არჩევს“.
6. [46] „ქ. ტარიელ და ასმათ ისხდენ, პირველ რომ ნახა“.

¹ ვეფხისტყაოსანი, ს. კაკაბაძის რედაქტორობით: გამოკლევა. ტექსტი, ლექსიკონი, 79 სურათით, თბ., 1926.

² ამ გამოცემაში, ისე როგორც წინა გამოცემაში (1913), ილუსტრაციები დაუნომარაოა. მაგრამ თუ პირველ გამოცემაში მხოლოდ ჩვენი ხელნაწერის მინიატურები იყო წარმოდგენილი, 1926 წლისაში — სხვაც ბევრია. ამიტომ ჩვენს მითითებაში პირველი ციფრი რაოდენობის აღმნიშვნელია, კვადრატულ ფრჩხილებში ჩასმული ციფრი კი, გამოცემის თანმიმდევრობისა. მინაწერებიც გამოცემის მიხედვით მოგვყავს.

7. [49] „აქა ტარიელ წიგნის პასუხი მიუწერია ხატაელთ მეფეს“.
8. [50] „აქა ტარიელ ლაშქარს იყრის ხატაელზედ“.
9. [52] „ტარიელის მიერ ტყვედ შეპყრობილი რამაზ ხატაელთ მეფე“.
10. [53] „ქ. ტარიელის ეგზირობაში მიყუანა. ნესტან დარეჯანს გავათხოვებთო“.
11. [54] „აქა ფარსადან მეფემ და დედოფალმან ტარიელს დაპატიეს“.
12. [55] „ქ. ფარსადან და ტარიელ სხედან, შათირი. მოუვიდათ“.
13. [57] „ქ. ენახე სამნი დიდებულნი მეფისაგან მოგზავნილად“.
14. [65] „ქ. როსტევან მეფე, ფრიდონ და ტარიელ სხედან“.

მაგრამ რაც ყველაზე მეტად საინტერესოა, თითოეულ მინიატურას ახლდა გამომცემლის ასეთი ახსნა-განმარტება: „შესრულებული უცნობ ქართველ მხატვრის მიერ სპარს. სტილზე XVII ს. მე-2 ნახ. მე-17 ს-ნის მეორე ნახევრის ხელნაწერი, წ.-კ.-გამავრც. საზ.-ბის კოლექციიდან № 5006“. გამოკვლევის ტექსტში კი ს. კაკაბაძე სპეციალურად ჩერდება ვეფხისტყაოსნის ილუსტრაციებზე და კერძოდ, ჩვენთვის საინტერესო ხელნაწერის დასურათების გარშემო შენიშნავს: „ფრიად მდიდრულად არის მინიატურებით დასურათებული მე-17 ს-ნის მეორე ნახევრის ხელნაწერი (წ. კ. საზ.-ბის კოლ. № 5006). სულ ამ ხელნაწერს ჰქონია 90-ზე მეტი მინიატურა სპარსულ სტილზე შესრულებული, როგორც სჩანს ო რ ი ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ქ ა რ თ ე ე ლ ი ხ ე ლ ო ვ ა ნ ი ს მ ი ე რ (ე რ თ ი პ ი რ ვ ე ლ ზ ა რ ი ს ხ ო ვ ა ნ ი ხ ე ლ ო ვ ა ნ ი ა , მ ე ო რ ე მ ა ს ჩ ა მ ო უ ვ ა რ დ ე ბ ა)“.¹

თუმცა თეზისის სახით, მაგრამ ეს მაინც უკვე დ. გორდევისაგან პრინციპულად განსხვავებულ, ახალ თვალსაზრისს წარმოადგენდა. მისი დაწვრილებითი მტკიცება კი, ს. კაკაბაძეს არსად არ უცდია.

საყოველთაოდ წერილი მიუძღვნა ვეფხისტყაოსნის ილუსტრაციებს ბ. გორდეზიანმა,² რომელშიაც სხვებთან ერთად განხილულია ჩვენი მინიატურებიც; მისი აზრით, S—5006 ვეფხისტყაოსნის ერთ-ერთი სანიმუშო ხელნაწერია, დასურათებული მე-17 საუკუნეში“, მისი მხატვრობა ორ მხატვარს ეკუთვნის“, „ამ ხელნაწერის მხატვარი ხაზის უბადლო ოსტატად მოსჩანს. არსად არ ღალატობს იგი ირანული მხატვრობის ტრადიციას“.

პირველად 1938 წელს გამოქვეყნდა შ. ამირანაშვილის გამოკვლე-

¹ ვეფხისტყაოსანი, ს. კაკაბაძის რედაქტორობით, თბ., 1926. გვ. CXLl.—CXLlI.

² ბ. გორდეზიანი, ვეფხისტყაოსნის დასურათებანი, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 26 დეკემბერი 1937, № 32.

ვა: „შოთა რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ ძველ ქართულ ხელოვნებაში“¹. ამ წერილის ძირითადი დებულებანი გამოვარებულია: მკვლევრის მომდევნო წლების არაერთ და ორ შრომაში².

შ. ამირანაშვილი წერს: „მინიატურების ყველაზე უფრო დიდი რაოდენობა № 5006 ხელნაწერშია. იგი სულ ოთხმოცდაშვიდ მინიატურას შეიცავს. ამათგან ათი ცალკე ინახება. ამ ხელნაწერის ერთი მინიატურა (ფ. 148) შესრულების ტექნიკის მიხედვით XVII ს. ეკუთვნის. მინიატურები ტექსტისაგან დამოუკიდებლად იყო შესრულებული, შემდეგ მათ კიდეებზე შემოაწებეს არშია — ტექსტიანი ფურცლების ფორმისათვის შესაბამებლად. მინიატურების შესრულების სტილისა და ტექნიკის ანალიზი გვიჩვენებს ორ ძირითად ჯგუფად გაყოფით ისინი. პირველ ჯგუფს მიეკუთვნება პირველი ოცდაოთხი მინიატურა, რომლებიც მეტად ფაქიზად, გულმოდგინედ, დიდი ტექნიკური ოსტატობითაა შესრულებული. მეორე ჯგუფი ტექნიკურად ბევრად უფრო სუსტი მინიატურისტიკის მიერაა შესრულებული“³.

ჩვენის მხრივ უნდა შევნიშნოთ, რომ 1968 წლისათვის, როცა ეს შრომა გამოქვეყნდა, შ. ამირანაშვილის მიერ აღნიშნული ათი მინიატურა ხელნაწერში უცვლელად ინახება ხნის ჩაყვრებული იყო (ესენია: ახლანდელი №№ 5, 14, 24, 33, 37, 49, 60, 62, 79, 83) და ცალკე აღარ ინახება⁴. ეტყობა, მკვლევარს უკანასკნელად იგი არ შეუმოწმებია. ეს ჩანს თუნდაც მისი სხვა განცხადებიდანაც: „როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ხელნაწერში არის 77 მინიატურა; ათი მინიატურა ამოჭრილია ხელნაწერიდან და ცალკე ინახება“ (იქვე, გვ. 25; აგრეთვე მისივე: Грыз. Миниатюра, М., 1966, стр. 41) მაშასადამე, — დღეს, ოთხმოცდაშვიდივე მინიატურა ხელნაწერშია ჩაყინებული. ამის გარდა, ამ ერთ გაუგებრობასაც აქვს ადგილი: შ. ამირანაშვილი მინიატურათა პირველ ჯგუფს, არ ვიცით საიდან, 24 მინიატურას აკუთვნებს, მაშინ როდესაც, სინამდვილეში, მას 60 მინიატურა მიეკუთვნება⁵. პატივცემული მკვლევარი დაყინებით სხვაგანაც იმეორებს ან შეხედულებას: „პირველ ჯგუფს მიეკუთვნება 24 მინიატურა, რომლებიც დიდი ტექ-

¹ ენიშის მოამბე, III, 1938, გვ. 135—155.

² Ш. Я. Амiranashvili, История грузинского искусства, М., 1950, გვ. 282—284; იგივე, М., 1963, გვ. 316—318; Грузинская миниатюра, М., 1966, გვ. 41—43; შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1961, გვ. 411—413; ვეფხისტყაოსანი ძველ ქართულ ხელოვნებაში, თბ., 1968, გვ. 21—29.

³ შ. ამირანაშვილი, ვეფხისტყაოსანი ძველ ქართულ ხელოვნებაში, თბ., 1968, გვ. 21. ჩვენ ვარჩიეთ მიგვეითებინა მკვლევრის მიერ ამ საკითხზე გამოქვეყნებული უკანასკნელი შრომა.

⁴ იხ. ხელნაწერის (S—5006) სარესტავაციო პასპორტი, შედგენ. 1962 წლის ოქტომბერში.

⁵ შდრ. დ. გორდევის დას. შრომას.

ნიკური სრულქმნილებით და ირანული მინიატურის ყველა ტექნიკური ხერხის შეთვისებით ხასიათდება (გვ. 27, აგრეთვე, Грыз. Миниатюра, стр. 41). მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ დ. გორდევებისაგან განსხვავებით, შ. ამირანაშვილი ამ მინიატურების ავტორად სპარსელი ოსტატის ნაცვლად, ქართველ მინიატურისტს აცხადებს: „თითქმის ყველა მინიატურაში ტიპური სრულიად სცილდება შაბლონურ, ტრადიციულ „მონღოლურ“ ტიპს, მეტად საფუძვლიანად დამყვდრებულია ირანულ ხელოვნებაში. პირობითი „მონღოლური“ ტიპის ნაცვლად თითქმის ყველა მინიატურაში ქართული ტიპი სპარსობს... აღნიშნული მინიატურები, უეჭველია, ქართველი მინიატურისტის მიერაა შესრულებული, რასაც ბრწყინვალედ ამტკიცებს კიდევ ერთი დამახასიათებელი ფაქტი: მე-40 ფურცლის მინიატურაზე ავთანდილი ზის და წერს გრაგნილზე მარცხნიდან მარჯვნივ. მინიატურისტმა გრაგნილზე ზიგზაგისებური ხაზით გამოსახა ტექსტის სტრიქონები. ტექსტი ქვემო სტრიქონის შუაზე წყდება იმგვარად, რომ ჩანს სტრიქონის ზიგზაგისებური ხაზი, მოყვანილი მარცხნიდან მარჯვნივ გრაგნილის შუამდე. ფსიქოლოგიურად სრულიად წარმოუდგენელია, რომ ირანელ მინიატურისტს, რომელიც შეჩვეული იყო მარჯვნიდან მარცხნივ წერას, ზიგზაგისებური ხაზით წერის პროცესი მარცხნიდან მარჯვნივ აღენიშნა.

პირველი ჯგუფის მინიატურათა შემსრულებელი ქართველი იყო, მან შეინარჩუნა ძველი საერო სამინიატურო მხატვრობის ტრადიციები და დაუფლებული იყო ირანული მინიატურების ყველა მხატვრულ და ტექნიკურ ხერხსაც. მთლიანად მინიატურები მიეკუთვნება ქართული სამინიატურო მხატვრობის იმ მიმდინარეობას, რომელიც სეფევიდთა პერიოდის ირანული ხელოვნების ფორმებით იყო გამსჭვალული... მინიატურების მეორე ჯგუფი შესრულებულია ნაკლებად დახელოვნებული ოსტატის მიერ, რომლის ქართველობაშიც ეჭვი არავის ეპარება“ (იქვე, გვ. 27—29).

უკანასკნელ დროს, ორჯერ (1960, 1967 წწ.) გამოქვეყნდა შ. ქელივიძის წიგნი: „ვეფხისტყაოსნის დასურათების ისტორიისათვის“, რომელშიაც ავტორმა არ გაიზიარა შ. ამირანაშვილის მტკიცება მინიატურათა პირველი ჯგუფის ავტორის ქართველობაზე. შ. ქელივიძის სამიზნო საბუთებს ჩვენ აღარ გამოვუდგებით, ოღონდ ვიტყვი, რომ ზოგიერთი მისი დაკვირვება ამ ჯგუფის ზოგი მინიატურის (მაგ. 23,

1 სხვათა შორის, პირველად, ასეთი შეხედულება, თუმცა გაკვირვებით აღენიშნეთ, გამოთქმული ჰქონია ს. კაკაბაძეს „ვეფხისტყაოსნის“ თავის 1926 წლის გამოცემაში. გვ. CXL — CXLI.

31, 32, 34, 44) დეტალების პოემის ტექსტთან შეუსაბამობაზე აშკარად ანგარიშგასაწევეია.¹

რაც შეეხება მინიატურათა შესრულების დროს, არც შ. ამირანაშვილი და არც მ. ქვლივიძე ანგარიშს არ უწევენ ხელნაწერის უკანასკნელ დათარიღებას (მე-18 ს.-ის I ნახევარი)², და ხელნაწერსაც და მინიატურებსაც მე-17 საუკუნეს აკუთვნებენ. მაშასადამე, მათი აზრით, ხელნაწერი დასურათების თანადროულია და მე-17 საუკუნეში ყოფილა შესრულებული.

მაშინ რა გამოდის: ან უნდა უარყოთ ს. ცაიშვილის მიერ ხელნაწერის მე-18 ს. I ნახევრით დათარიღება და ხელნაწერი ისევ მე-17 საუკუნეში გადავიტანოთ (რისთვისაც ს. ცაიშვილის მიერ მოტანილი საბუთიანობის მიხედვით არავითარი საფუძველი არ გავჯანჩია), ან არა და, უნდა ვალიაოთ, რომ S—5006 ხელნაწერში ჩართული მინიატურები „ვეფხისტყაოსნის“ ადრინდელი დასურათებული ხელნაწერიდან არის ამოღებული. ამისი სხვა შემთხვევის მაგალითია პოემის H—2074 ხელნაწერი.

მართლაც, საამისოდ, ჩვენ საკმარისი საფუძველი უნდა გვქონდეს. ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია მინიატურათა დაწვრილებით აღწერა და ზოგერთი მომენტის ხელშალი გათვალისწინება.

პირველ რიგში, უნდა შევჩერდეთ ქალაღზე. ე. თაყაიშვილის აღწერილობით: „Бумага перендская. пощениная, без флипогрании“³. უნდა გარკვევით ითქვას, როგორც საკუთრივ პოემის ტექსტი, ასევე მინიატურები შესრულებულია სულ სხვადასხვა ქალაღზე. მაგალითად, ხელნაწერის ტექსტის დასაწყისი ნაწილი დაწერალია განსხვავებულ სპარსულ ქალაღზე. ვიდრე ხელნაწერის მეორე ნაწილი. ასევე, პირველი ჯგუფის მინიატურები შესრულებულია ერთნაირ მდარე ხარისხის გასანთლულ სპარსულ ქალაღზე, ხოლო მეორე ჯგუფის მინიატურათა ერთი ნაწილი შესრულებულია კიდევ უფრო მდარე სპარსულ ქალაღზე, ნაწილი კი — არა სპარსულ, არამედ ევროპულ (გენეციურ) მალაღზარისზოვან ქალაღზე. ე. თაყაიშვილი კი როგორც ვთქვით, ხელნაწერის ქალაღს მთლიანად უქვირნიშნო გასანთლულ სპარსულ ქალაღად მიიჩნევდა. მინიატურათა მეორე ჯგუფის ერთ ფურცელზე ჩვენ შევნიშნეთ შედარებით სრულიად გადარჩენილი

¹ მ. ქვლივიძე, ვეფხისტყაოსნის დასურათების ისტორიისათვის, თბ., 1960, გვ. 20—24; შდრ. მეორე გამოცემას: ვეფხისტყაოსნის დასურათებანი, თბ., 1967, გვ. 65—92.

² იხ. ცაიშვილის ზემოთ დასახელებული შრომები. გარდა ამისა, როგორც უკვე ვთქვით, პალეოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, ხელნაწერი მე-18 ს. დასაწყისით დათარიღებული ჰქონია ი. მეუნარგიასაც.

³ „Описание“ II. გვ. 566.

კვირნიშნის ემბლემატური ნაწილი (ორხაზოვანი გვირგვინი ვარსკვლავ-
მთავართ). რ. პატარიძის აზრით, ეს კვირნიშანი ვენეციური წარმო-
შობისაა. ქართულ თარიღიან დოკუმენტებში — Hd — 9466 (1660 წ.),
Sd — 49 (1661 წ.), საისტ. არქ. ფ. 1448, № 534 (1674 წ.) და ხელნა-
წერებშიაც იგი გვხვდება 1660—1674 წლების ქრონოლოგიურ პერი-
ოდში. რ. პატარიძის ცნობით, იგივე კვირნიშანი დასტურდება „ვეფ-
ხისტყაოსნის“ ერთ ხელნაწერშიც — L(A—363), რომელიც მისივე
დათარიღებით 1669—1670 წლებში უნდა იყოს გადაწერილი.

მამასადამე, გამოდის, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ 5006 ხელნაწე-
რის მინიატურათა მეორე ჯგუფი შესრულებული ყოფილა მე-17 საუ-
კუნის 60—70-იან წლებში, უფრო ზუსტად, 1660-74 წწ., რადგან ჩვენ
მოგვეცა შემთხვევა მინიატურათა მეორე ჯგუფის ასე ზუსტად დათა-
რილებისა, უკვე ძნელი აღარაა დავათარიღოთ მინიატურათა პირვე-
ლი ჯგუფიც, რომელიც ყველა ნიშნით უფრო ადრე უნდა იყოს შეს-
რულებული, ყოველ შემთხვევაში, არაუგვიანეს მე-17 საუკუნის 50-
იანი წლებისა.

თუკი პოემის დასტურდება მე-17 საუკუნის 50—70-იან წლებშია
შესრულებული, ბუნებრივია, იგი ამავე პერიოდში გადაწერილი
თვით პოემის ტექსტის ხელნაწერისთვის იქნებოდა განკუთვნილი. ყო-
ველ შემთხვევაში, წარმოუდგენელია, რომ მე-17 ს-ში შესრულებული
პოემის ილუსტრაციები გამოუყენებელი ყოფილიყო მე-18 ს. I ნახე-
ვარში გადაწერილ S—5006 ხელნაწერამდე.

გვაქვს თუ არა კიდევ ჩვენ რაიმე საბუთი იმისა, რომ მე-18 ს.
ხელნაწერ S—5006-ის კუთვნილი მინიატურები ერთ დროს მე-17 ს.
II ნახევარში გადაწერილ პოემის ხელნაწერიდან იყოს ამოღებული?

პირველი საბუთი ამისა ის გახლავთ, რომ 87 მინიატურიდან 86
მინიატურა, რომელიც ხელოვნებათმცოდნეთა ერთსულოვანი დათა-
რილებით მე-17 საუკუნეს განეკუთვნება, ხელნაწერისაგან განსხვავე-
ბული ერთი ფორმატის ქაღალდზეა შესრულებული და ხელნაწერის-
თვის გასატოლებლად ყველას ხელნაწერისვე ქაღალდი აქვთ ზემოდან
და ქვემოთკენ არმოდ შენოწებებული, ოღონდ მინიატურის მარჯვენა
მხარე, როგორც ამას ჩარჩო გვიჩვენებს, ჩამოჭრილია, რადგან, ეტ-
ყოზა მინიატურის ფურცელი სიგანეში ხელნაწერის ფურცელზე ფარ-
თო ყოფილა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მინიატურების ქაღალდის ზო-
მისვე იქნებოდა პოემის ის ადრინდელი ხელნაწერი, რომელშიაც თავ-
დაპირველად ყოფილან ისინი ჩაკრული. იმ პირველ ხელნაწერში ჩა-
კინძვისას მოხდა ალბათ ამ ორი ჯგუფის მინიატურათა ქაღალდების
ერთნაირად ხელნაწერის ზომისთვის შეფარდება, თორემ სხვაანაირად
წარმოუდგენელია ორ სხვადასხვა მხატვარს მაინცდამაინც ზუსტად ერ-
თი ზომის სამი სხვადასხვა წარმოშობის ქაღალდი ჰქონოდათ ხელთ.

ან შეიძლება ისიც გვევარაუდნა, რომ თუ ხელნაწერის დამსურებელი მართლაც ქართველები იყვნენ, როგორც ამას შ. ამირანაშვილი ფიქრობს, მათ ხელნაწერის ზომიდან ჰქონიათ დაპირილი ადგილობრივ მინიატურის ტიპისთვის განკუთვნილი ქაღალდები და ესეც ეგებ მინიატურების წარმომავლობას მიუთითებდეს. ყოველი ზომით, მაინც ორივე შემთხვევაში, გამოირჩეული ჩანს დ. გორდევების მტკიცება, თითქმის მინიატურები დამზადებული ყოფილა როგორც ილუსტრაციათა დამოუკიდებელი რვეული თუ ალბომი. თუმცა სამართლიანობა მოითხოვს აქვე აღინიშნოს: დ. გორდევები იყო პირველი, რომელმაც შენიშნა, რომ ეს მინიატურები „...делались вообще не для этой книги“ (იგულისხმება S—5006 გ. შ.).

აღნიშნული 86 მინიატურა რომ მართლაც აღრე სხვა ხელნაწერის კუთვნილება იყო, ამას ამტკიცებს შემდეგი გარემოებაც: ერთდერთი მინიატურა (ფ. 148)¹, რომელიც მინიატურათა საერთო რიცხვს 87-მდე ზრდის და რომელიც დ. გორდევებისა და შ. ამირანაშვილის დათარიღებით გვიანდელია (მე-18 ს.) სწორედ მე-18 ს.-ში გადაწერილი S—5006 ხელნაწერის ზომის ქაღალდზეა შესრულებული. ესეც ცხადად მიუთითებს იმაზე, რომ მინიატურის ქაღალდის ზომის შეტოლება ხელნაწერთან სწორედ ხელნაწერში ჩაყრისას ხდებოდა.

ამას გარდა, რაც ყველაზე მთავარია, მინიატურათა ქართულ მინაწერებს შემოუღნახავს იმ თავდაპირველი ხელნაწერის ეპიგრაფული ჩვენებანი, რომლებიც განსხვავდებიან S-5006-ის შესაბამის ადგილთა წაკითხვებისაგან. საქმე ისაა, რომ ამა თუ იმ მინიატურის სიუჟეტური კომპოზიციის გადმოსაცემად ქართულ მინაწერებში ალაგ-ალაგ გამოყენებულია პოემის ტექსტის ადგილები. მოვიყვანთ ზოგიერთ მაგაანს:

1. № 34 მინიატურაზე გამოხატულ გრაფიკულზე ჩაწერილია:

„წიგნი:ენახე:ვისი:ყო:ვისი მღაგავს:ალი:გულსა“

ხელნაწერის შესაბამის ადგილში:

„წიგნი:ენახე:ვისი:ყო:ვისი:მწვევდა:ალი:გულსა“:

2. № 56 მინიატურას მიწერილი აქვს:

„ნავსა:ჩაფე:ზღვასა:გაველ:ზღვასა შიგან:გაველაგდი:“

ხელნაწერში (ფ. 123v):

„ნავსა:შეფე:ზღვასა:შეველ:ზღვასა:შიგან:გაველაგდი:“

3. № 57 მინიატურის მინაწერი:

¹ ვერ დავთანხმებით შ. ამირანაშვილს თითქმის, ესაა მინიატურა „Историческая сн. Георгия“ Груз. миниатюры, М. 1966, გვ. 41). ჯერ ერთი ყოველნაირად მოულოდნელია ვეფხისტყაოსნის პერსონაჟთა გვერდით წმ. გიორგის გამოჩენა და მეორეც: ეს მინიატურა ტექსტში ჩაყრულია იმ ადგილას, სადაც გადმოცემულია ტარიელთან ხელშეკრულების წამოსული ავთანდილის ლოცვა და ჩვენის აზრით, მასზე სწორედ მლოცველი ავთანდილია გამოხატული: „...ლოცვის, იტყვის: „მალალო, ღმერთო ხმელთა და ცათაო...“

„ზახილი:ქესპა:გავკვირდი:მოყვე:ამაყად:ყოლა:“

ხელნაწერში (ფ. 126)

„ზახილი:ქესპა:შევხედენ:მოყვე:ამაყად:ყოლა:“

4. № 68 მინიატურის მინაწერი:

„ერთი:ალმა:ერთი:ღალმა:უცხო:დელიდენ:შამბთა:ეკით:“

ხელნაწერში (ფ. 165v):

„ერთი:ალმა:ერთი:ღალმა:უცხო:დელიდენ:შამბთა:ეკით“

5. № 69 მინიატურის მინაწერი:

„მათ:ლაშქართა:ყოლბსა შუა:ორბი:სითმე:ვარდმოფრინდა.“

ხელნაწერში (ფ. 172v):

„მათ ლაშქართა:ყოლბთა:შუა:ორბი:სითმე:ვარდმოფრინდა.“

6. № 72 მინიატურის მინაწერი:

„იქი:წვეს:ძილად:იცოდენ:ანუ ქვე: ჰპოვებ:მჭდომელსა:“

ხელნაწერში (ფ. 186v):

„იქი:წვეს:ძილად იცოდენ:ანუ:ქვე:ჰპოვებ:მჭდომელსა“

7. № 76 მინიატურის მინაწერი:

„გზანი:დახვდეს:შეკაზმელნი:ავიდეს:და:აძვრეს:ხერელსა:“

ხელნაწერში (ფ. 221v):

„გზანი:დამხუდეს:შეკაზმელნი:შევიდეს:და გაძვრეს:კერელსა:“

8. № 81 მინიატურის მინაწერი:

„შევიდეს:ნახეს:თინათინ:მკვრეტთა:მიმცემი:ლხინისა“.

ხელნაწერში (ფ. 237):

„შევიდეს:ნახეს:თინათინ:მკვრეტთა:მამცემი:ჭირისა:“

როგორ ვხედავთ, მინიატურის მინაწერთა და ხელნაწერის ტექსტის დამოწმებულ ადგილთა შორის საგრძნობი და ხშირად მკვეთრი ვარიანტული სხვაობანია: ვესი| მისი; მდავავს| მწვავდა; ჩავჯე| შევჯე; გაველ| შეველ; გავკვირდი| შევხედენ, ვლიდენ| მივლენ; ყოლბსა| ყოლბთა; იცოდი| იცოდე; დახვდეს| დამხუდეს; ავიდეს| შევიდეს; აძვრეს| გაძვრეს, ლხინისა| ჭირისა;.

რაც მთავარია, მინაწერებით დამოწმებულ ვარიანტებს ლიტერატურული ტრადიცია ეძებნება პოემის მე-17 საუკუნის საუკეთესო (A, F, R, Z, E და სხვ.) ხელნაწერებში¹ და არც ერთ მათგანს ზეპირი ხასიათი არა აქვს. აქედან შეიძლება ასეთი დასკვნა გამოვიტანოთ:

თუკი მინიატურები თავიდანვე S—50006 ხელნაწერს ეკუთვნოდა. მაშინ რამ გამოიწვია მინაწერების წაკითხვების ასეთი საგრძნობი დაშორება ხელნაწერის ტექსტისაგან. ცხადია, ასეთი რამ მხოლოდ მაშინ იყო მოსალოდნელი თუ მინიატურები ადრე სწორედ იმ ხელნაწერში იქნებოდნენ ჩაკრული, სადაც მათ მინაწერთა ეკვივალენტური წაკითხვები იყო დაცული.

¹ შდრ. ეფუხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტები, ოთხ ნაკვეთად, 1960—1963 წწ. ა. ლ. ბარამიძის საერთო რედაქციით; ეფუხისტყაოსანი, ტექსტი და ვარიანტები, 1, ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1966.

შეიძლება აქ ვინმე შემოგვედავოს: მინაწერის ხელი აშკარად არა-
კალიგრაფიულია და ამასთან საიდან ვიცით, რომ ის პალეოგრაფიუ-
ლად S—5006 ხელნაწერის ხელზე უფრო ძველია? მაგალითად, შ.
ამირანაშვილი ხომ ამ ხელს „ცოტა უფრო გვანდელადაც“ მიიჩნევს!¹

მაგრამ ასეთი რამ გამორიცხულია და აი რატომ: S—5006 ხელნა-
წერის გადაწერისას რომ ეს მინიატიურები უკვე მასში თანდათანობით.
ტექსტის შესაბამის ადგილას იკვრებოდა, ამას აპტიცებს შემდეგი გა-
რემოება: მინიატიურათა ზურგს არც თუ იშვიათად ჩანა ტექსტისა გა-
დაწერისას დაუმშავალი მელნის ანაბეჭდები. ზოლო თუ S—5006
ხელნაწერის გადაწერის პროცესში მინიატურები შიგ იკვრებოდა. მა-
შინ წარმოუდგენელია მინიატურათა მინაწერების ავტორს სხვა ხელ-
ნაწერით ესარგებლა, თუ არ S—5006-ით, თუკი მინაწერები მართლაც
რომლის თავდაპირველ კუთვნილებასაც ეს მინიატურები შეადგენ-
ბული“, როგორც ამას შ. ამირანაშვილი ფიქრობს.

მაგრამ ასე არ მომხდარა: მინაწერები გაცილებით უფრო ადრეა
(მე-17 ს. II ნახევარი) შესრულებული, ვიდრე S—5006 გადაწერე-
ბოდა (მე-18 ს. I ნახევარი) და სწორედ იმ ხელნაწერის მიზეზით,
რომლის თავდაპირველ კუთვნილებასაც ეს მინიატურები შეადგენ-
დნენ.

მამასაღამე, ვფიქრობთ, საკმარისი საფუძველი გვაქვს დავას-
კნათ, რომ S—5006 ხელნაწერის მინიატურები „ვეფხისტყაოსნის“
სხვა დასურათებული ხელნაწერიდანაა ამოღებული, რაც ამ უკანას-
კნელის საგრძნობი დაზიანებით უნდა იყოს გამოწვეული, რომლის მი-
ზეზი ჩვენთვის უცნობია.

ამ საკითხს ორგანულად უკავშირდება S—5006 ხელნაწერის რე-
დაქციული თავისებურებების საკითხიც: რით არის გამოწვეული, რომ
S—5006 თავში და ბოლოში მე-17 საუკუნის ვრცელი რედაქციული
ტიპის (ს. ცაიშვილის მტკიცებით — II ტიპის)² ხელნაწერს მისდევს,
ხოლო შუა ნაწილში კი ეპიტანგისეულ 1712 წლის ბეჭდური გამოცე-
მის ასლს წარმოადგენს?

ამის მიზეზი და ხელნაწერის შექმნის ისტორია ჩვენ ასე წარმო-
გვიდგება: „ვეფხისტყაოსნის“ მე-17 ს. რომელიღაც ჩვენთვის უცნობი
ვრცელი რედაქციული ტიპის დასურათებული ხელნაწერი საგრძნობ-
ლად დაზიანებულა მე-18 ს. I ნახევარში და დამდგარა ხელნაწერის
ხელახალი გადაწერის აუცილებლობა. გადაწერისას, იქ სადაც ხერ-
ხდებოდა, გამოუყენებიათ ძველი დაზიანებული ხელნაწერის დასაწყისი
და ბოლო ნაწილი, ხოლო შუა ნაწილი, ეტყობა, შეავსეს მაშინ უკ-

¹ შ. ამირანაშვილი, დას. შრომა, გვ. 26—27.

² ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ძველი რედაქციები, თბ., 1963. გვ.
70, 132.

ვე გამოსული და გავრცელებული პოემის 1712 წლის ნაბეჭდი ვახტანგისეული რედაქციით. აგრეთვე, ახალ ხელნაწერში ჩართეს ძველი ხელნაწერიდან ამოღებული მხატვრობაც, რომელიც ალაგ-ალაგ შესამჩნევად არის დაზიანებული (იხ. მაგ. №№ 16, 47, 63 მინიატურები), ხოლო ზოგჯერ როცა ამის აუცილებლობა იყო, მისი რესტავრაციაც უცდიათ (იხ. №№ 25, 26, 27, 31, 37, 55 მინიატურები) და დაუმატეს კიდევ ერთი ახალი მინიატურა (იხ. № 65 მინიატურა: „მლოცველი ავთანდილი“). ამას გარდა, ვფიქრობთ, ხელნაწერის დაზიანების გამო პირველი ჭკუფის ზოგი მინიატურა საერთოდ უნდა დაღუპულიყო და S—5006-მდე არც მოუღწევია:

საქმე ისაა, რომ ამ ჭკუფის პირველ ხუთ (№№ 1—5) მინიატურის ქვედა მარცხენა კუთხეში შემორჩენილი აქვს ყველაზე ადრინდელი პაგინაცია, შესრულებული კალიგრაფიული მხედრული ასოებით: .ა. გ. ე. ვ. ზ, მომდევნო მინიატურებს ეს ადგილი ჩვეულებრივ ჩამოხეული აქვთ და ამიტომ პაგინაციაც დაკარგული). ახლანდელი პაგინაციით 1—5 მინიატურის ნაცვლად ძველით 7 მინიატურა (ა—ზ) გამოდის. ჩაგარდნილია ბ და დ ასო. მაშასადამე, პირველი ჭკუფის ბ და დ მინიატურები მთლიანად დაიკარგა ალბათ, ხელნაწერის ტექსტის ზოგ ფურცელთან ერთად.

ყოველ შემთხვევაში, სხვანაირად არაბუნებრივი ჩანს და აუხსნელი რჩება, რაღა ალაგ-ალაგ იქნა გამოყენებული პოემის 1712 წლის ნაბეჭდი ვახტანგისეული რედაქცია, თუკი ეს ხელნაწერი მის გარკვეულ მონაკვეთში მაინც (შუა ნაწილი), ამ გამოცემის ასლს წარმოადგენს.

გიმრთე გაბაშვილისთვის გინეაილი ერთი რუსთველობიჟიკი სნობის წყარო

როგორც ვიცით, XVIII საუკუნის ცნობილი ქართველი საეკლესიო მოღვაწე, მწერალი და მოგზაური ტომოთე გაბაშვილი თავის „მიმოსვლაში“¹ ორჯერ ეხება შოთა რუსთველს — მეჭურჭლეთუხუცესს.

პირველად, ტომოთე ლაპარაკობს შოთა რუსთველის — მეჭურჭლეთუხუცესის საღმშენებლო საქმიანობაზე: „ჯვარის მონასტერი დაძველებულა და გუმბათს ქვეით სვეტნი განუახლებია და დაუხატვინებია შოთამს რუსთველს მეჭურჭლეთუხუცესს — თითონაც შიგ ხატია მოხუცებული“.² შემდეგში, ძირითადი ტექსტის ამ ადგილისათვის ტ. გაბაშვილს არშიაზე ნუსხურად მიუწერია: „მთქმელი ლექსთა ბო-

¹ S — 3244, „მიმოსვლის“ ავტოგრაფული C რედაქცია.

² ტომოთე გაბაშვილი, მიმოსვლა, ელ. მერტრეველის რედ., თბ., 1956, გვ. 80.

როტა. რომელმან ასწავა ქართველთა სიწმიდისა წილ ბილწება და განრყენა ქრისტიანობა. ხოლო უწინარეს ჩვენსა უმეცართა საღმთოდ თარგმნეს ბოროტი ლექსი მისი — აღსწერა ქალისა ვისთვისმე: თვალი მელნისა, პირი ბროლისა, ღაწვი ძოწისა, და ამის გამო დედანი საქართველოსანი ხატად ღმთისა შექმნილისა სახისა წილ ფერადთა წამალთა იცხებენ და მიცვალებულთა თმათა მოიბენ საბრტყელ სულთა³. „მიმოსვლის“ ავტოგრაფული რედაქციის ძირითადი ტექსტის ამ ადგილს და არშიაზე გატანილ ნუსხურ მინაწერს თხზულების ავტორი-ზებულ ქ ნუსხაში² სინტაქსურად გამთლიანებული სახე მიუღია: „ჯვარის მონასტერი დაძველებულა და გუმბათს ქვეით სვეტნი გაუახლებია და დაუხატვინებია მთქმელსა ლექსთა ბოროტთაჲსა, რომელმან ასწავა ქართველთა სიწმინდისა წილ ბილწება და განრყენა ქრისტიანობა. ხოლო უწინარეს ჩვენსა უმეცართა საღმთოდ ეთარგმნეს ბოროტი ლექსი მისი. აღსწერს ქალისა ვისთვისმე: თვალი მელნისა, პირი ბროლისა, ღაწვი ძოწისა, და ამის გამო დედანი საქართველოსანი ხატად ღმთისა შექმნილისა სახისა წილ ფერადთა წამალთა იცხებენ და მიცვალებულთა თმათა მოიბენ საბრტყელ სულთა-შოთამს ვიტყვი რუსთველსა. მექურქლეთუხუცესს, თითონაც შიგ ხატია მოხუცებული“³.

მეორეჯერ, ტ. გაბაშვილი თავის თხზულებაში ეხება ჯვრის მონასტრის კედლებზე გამოხატულ ქართველ მოღვაწეებს. აქ, იგი გვამცნობს, რომ სხვებთან ერთად, როგორც ჯვრის მონასტრის ღვაწლმოსილი პიროვნება, ერთ-ერთ კედელზე: „... ხატია შოთა რუსთველი მექურქლეთუხუცესი“⁴.

როგორც ვხედავთ, ტიმოთე გაბაშვილის „მიმოსვლის“ ეს ორი ცნობა გვიხატავენ ჩვენს პოეტს (დამოუკიდებლად ტ. გაბაშვილის მტრული შეხედულებებისა რუსთველზე, როგორც პოეტზე), როგორც ჯვრის მონასტრის გუმბათის განმანახლებელს და მომხატვინებელს, შემდეგში კი გაწეული ამაგისათვის მონასტრის კედელზე სხვა ქართველ დიდებულებთან ერთად გამოხატულ ღვაწლმოსილ მოამაგეს.

ტიმოთე გაბაშვილის მიერ შოთა რუსთველის — მექურქლეთუხუცესის შესახებ მოწოდებული ეს ცნობები შესაფერისად დამოუყენებია

¹ ი ქ ე ე, გვ. 80, სქ. 1.

² ხელნაწერი ლენ. E—31. შესრულებულია უცნობი გადაწერის მიერ ავტოგრაფულ C რედაქციიდან, ხოლო საბოლოოდ გაჩაღებულია ავტორის — ტ. გაბაშვილის მიერ, შემდეგ ეს ნუსხა თეიმურაზ ბაკრატიონის საკუთრება გახდარა. აქად. მ. ბროსეს ცნობით, თეიმურაზს ეს ხელნაწერი ტიმოთეს ავტოგრაფად მიჰანდა: M. Brosset, Additions., S—Pb, 1851, p. 208.

³ ტ. გაბაშვილი, მიმოსვლა, თბ., 1956, გვ. 80; სქ. 1.

⁴ ი ქ ე ე, გვ. 82.

XIX ს-ის ცნობილ რუსთველოლოგს თეიმურაზ ბაგრატიონს თავის შრომებში: 1. „აღწერა იერუსალიმის ქართველთა მონასტერთა“, 2. „გამარტება პოემა ვეფხისტყაოსანისა, 3. წერილი (1833 წლის 9 ოქტომბრის) აკად. მ. ბროსესადმი. 4. „ისტორია დაწყებული ივერიისა...“

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ტ. გაბაშვილის ზემოთმოყვანილი ცნობების ამოსაყრედად თეიმურაზის საერთოდ. უნდა ესარგებლა „მიმოსვლის“ ავტორიზებული II ნუსხით (ამჟამად ხელნაწერი E—31), რომელიც თეიმურაზის საკუთრება იყო და როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აკად. მ. ბროსეს ცნობით, თეიმურაზს იგი ტ. გაბაშვილის ავტოგრაფად მიჰქნდა¹.

მაგრამ, როგორც ირკვევა, თეიმურაზ ბაგრატიონმა ტიმოთეს მი-აწერა სხვა კიდევ ისეთი ცნობაც, რომელიც ტ. გაბაშვილის „მიმოსვლის“ არც მის საკუთრებადქცეულ და არც სხვა დღემდე ცნობილ ხელნაწერში დაცული არაა.

საქმე შეეხება შოთა რუსთველის საფლავს იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში.

რუსთველოლოგია, ჯერჯერობით მაინც, არ იცნობს არც ქართულ, არც უცხოურ რაიმე ავთენტურ წყაროს² (თუ არ ჩავთვლით ხალხურ ზეპირ გადმოცემებს), სადაც შემონახული იყოს ცნობა შოთა რუსთველის იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში უძველეს ყოფნის, გარდაცვალების და, რაც მთავარია, იქ დასაფლავებრს შესახებ. მიუხედავად ამისა, ზოგიერთი რუსთველოლოგი მაინც ცდილობს დაასაბუთოს ასეთი, წყაროებით ჯერ დაუდასტურებელი გადმოცემა. როგორც ირკვევა, რუსთველოლოგიაში ამის პირველი ცდა ეკუთვნის თეიმურაზ ბაგრატიონს, რომელმაც თავის შრომებში გაავრცელა ცნობა იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში შოთა რუსთველის საფლავის არსებობის შესახებ და, რაც მთავარია, თითქოს. ყველაფერი ეს მას ტიმოთე გაბაშვილის „მიმოსვლაში“ ამოეკითხოს.

მოვიყვანოთ თეიმურაზის შრომების შესაბამისი ადგილები:

1) „მაღალ ყოვლად სამღვდელო ტიმოთე მიტროპოლიტ მთავარ-ეპისკოპოსი სწერს თვისა წმიდათა ადგილთა მოხილვასა:

შემდგომად თამარ მეფისათა შოთას რუსთაველისა მთავარსა, თმარ მეფისა მეტურქლეთუხუცესსა, საკვირველსა მას პიტიკსა, მისრულარს წმიდასა იერუსალიმსა მოხუცებულებისა თვისისა ეჟმსა და გაუახლ-

¹ თეიმურაზ ბაგრატიონის წიგნთსაცავის კატალოგი, ს. ი. ო. რ. დ. ა. ნ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ს. რ. ე. ლ., 1948, გვ. 34.

² Additions... p. 208.

³ შტრ. Вечерний Тбилиси, 9. VI. 65 და 17. VI. 60, სადაც დაბეჭდილია ი. სტოგბენისა და ს. ლონგერის წერილები.

ბია გუმბათს ქვევით სვეტნი ჯვარის მონასტრისათვის და შეუწირავს მრავალი და თვითცა დაფლულ არს მუნ და ხატია სახეა მისი მუნ კედელსა ზედა¹.

2) „ტიმოთე მთავარეპისკოპოსის მოთხრობისაგან:

ესე უკუშ რუსთაველი შოთა მოხუცებულებისა თვისსა ეამსა მისრულ არს წმინდასა ქალაქსა იერუსალიმს, ჯვარის მონასტერსა შინა ქართველთა და უსადგურებია, მრავალი სიწმიდრე მოტანია და წმინდათა ადგილებთა და ქართველთა მონასტრისათვის შეუწირავს და ჯვარის მონასტერი ქართველთა განუახლებია გუმბათს ქვევით სვეტნი, შეუწირავს მრავალი და თვითცა ვიდრე გარდაცვალებამდე თვისსა ყოფილ არს მუნ ლოცვითა და ვედრებითა ღუთისა მიმართ აღსრულებულ არს და მუნვე ჯვარის მონასტერისა შინ დაფლულ არს, სადაცა სახეცა მისი არს მუნვე კედელსა ზედა დახატული და ჰგიეს მოდღეინდელად დღემდე².

3) „მოთხრობისაგან ტიმოთე მიტროპოლიტისა მთავარეპისკოპოსისა:

არს ჯვარის მონასტერსა შინა დახატული შოთა რუსთაველი რუსთავეს ერისთავი, დიდისა თამარ მეფისა მეჭურჭლეთუხუცესი და მოღარეთუხუცესი, რომელსაც განუახლებია ჯვარის მონასტერი, მრავალი შეუწირავს და მუნვე მრავალთა სათნოებითა აღსრულებულ არს და ჯვარის მონასტერსა შინა დაფლულ არს³.

4) „ხოლო იყოფოდა იგი [შოთა რუსთაველი] მონასტერსა შინა ჯუარისასა ვიდრე აღსრულებამდე მისსა. თუშცა სახითა ერისკაცისათა, მაგრამ ფრიადისა მოღვაწეებითა, მრავლის ქველის საქმითა, ლოცვითა, მარხვითა და ყოვლითა სათნოებითა კეთილითა აღაზრულა ცხოვრება თვისი და დაეფლა მუნვე ჯვარისა და მონასტერსა შინა დიდსა ეკლესიასა, სადაც შიგან ეკლესიისა კედელსა ზედა გამოხატულ არს სახეა მისი და ჰსჩანს ვიდრე მოდღეინდელად დღემდე⁴.

5) „შოთა რუსთაველი იმ ჯვარის მონასტერში დაეპყვიდრა, მრავალი შესწირა იმ მონასტერსა და დიდის სათნოებით მუნ აღესრულა (ერისკაცობაშივე) და მუნვე დაეფლა. იმისი სახე იქ

¹ თ. ბაგრატიონი, S—3651 აღწერა იერუსალიმის ქართველთა მონასტერთა. გვ. 22—23.

² თე — მუ რ ა ზ ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, ისტორია დაწევებითან ივერიისა... სპბ, 1818. გვ. 285.

³ ი ქ ვ ი, გვ. 292.

⁴ თე მუ რ ა ზ ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსნისა. გ. იმედაშვილის რედ. თბ., 1960, გვ. 295.

იერუსალიმსა იმ ჯვრის მონასტერში. ეკლესიაში კედელზედ არის დახატული და აქამომდე კიდევ დარჩა იმისი სახე მუნ“.¹

როგორც ვხედავთ, ტიმოთე გაბაშვილის თხზულებაში დაცული ცნობები შოთა რუსთაველის — მექუტუკლეთუხუცესის შესახებ, თეიმურაზ ბაგრატიონს გაუცრცია და რაც მთავარია, გადართქმნა და ციქვითა და მითითებითა ცნობა, თითქოს შოთა რუსთაველი-მექუტუკლეთუხუცესი იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში, იმ კედელთან სადაც მისი სახეა გამოხატული, იქვე იყო დაფლული; თანაც თეიმურაზი ამ ცნობას ტიმოთე გაბაშვილის „მიმოსვლიდან“ ამოღებულად აცხადებს.

ტიმოთე გაბაშვილის „მიმოსვლის“ არც ერთი ავტოგრაფიული რედაქცია (ასეთი კი ვიციტ სამი: A—H 842, B—Q 80, C—S 3244), არც ავტორიზებული ნუსხა (E—31) რომელიც თეიმურაზის საკუთრებას წარმოადგენდა და აზღენად, მოსალოდნელი იყო მასში მაინც იქნებოდა ეს ცნობა დაცული, არც მათგან მომდინარე ხელნაწერები (დაცულია თბილისის, ლენინგრადის, ქუთაისის ფონდებში) არ იცნობს გადმოცემას იმის შესახებ, თითქოს შოთა რუსთაველი იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში იყოს დასაფლავებული; თეიმურაზი კი გვარწმუნებს: „ჰაღალ ყოვლად სამღვდელო ტიმოთე მიტროპოლიტ მთავარეპისკოპოსი სწერს თვისა წმიდათა ადგილთა მოხილვასა“, „მოთხრობისაგან ტიმოთე მიტროპოლიტისა მთავარეპისკოპოსისა“, და ა. შ.

არსად არაფერი ამის მსგავსი ტიმოთე მიტროპოლიტ-მთავარეპისკოპოსის მოთხრობილი არა აქვს. საერთოდ, თეიმურაზი რომ ტიმოთე გაბაშვილის თხზულების თავისუფალ და ნებით გადმოცემას ახდენდა, ამას ადასტურებს მისი კომპილაციური თხზულება „აღწერა იერუსალიმის ქართველთა მონასტერთა“ (S—3651, ხელნაწერი ავტოგრაფულია). ამიტომაც, თეიმურაზ ბაგრატიონთან თითქოს რაიმე ახალი ცნობის გამოჩენაც სხვა არაფერია, თუ არა ტიმოთეს მასალის საფუძველზე მიღებული ავტორის ვარაუდი და ნებითი დასკვნები.²

ჩვენის ფიქრით, ცნობა შოთა რუსთაველის — მექუტუკლეთუხუცესის იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში გარდაცვალებისა და იქ დასაფლავების შესახებ, თეიმურაზს ზეპირ-გადმოცემით უნდა სცოდნოდა: „წერილთა შინა რომელთამე მესილვა და სიტყვიერადაც მსმენოდაო“ (განმარტება, გვ. 291); თეიმურაზ ბაგრატიონის ავტორიტეტის წყალობით კი, მის მიერ ტიმოთესთვის ზეპირად მიწერილი ეს უცხო ცნობა

¹ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, ს. ყუბანეშვილის რედ., თბ., 1964, გვ. 38.

² შტრ. ელ. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 61.

სამეცნიერო და კერძოდ, რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში შემოწმებლად, ტიმოთესავე სახელით გავრცელდა.

ასე აკად. მ. ბროსე „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემის წინასიტყვაობაში წერდა: „მოთხველი ვეფხისტყაოსნისა იყო შოთა რუსთველი, რომელიც სიტყვითა რომელთამე ქართველთა მეცნიერთა, იყო თამარ მეფის მეჭურჭლეთ თუ შოლარეთ-უზუცესი. მაგრამ ქართლის ცხოვრებაებში მისი სახელი სრულიად არსად არ მოიხსენება, მხოლოდ ვიცით, რომ რუსთველმა თავისი პოემა ამირან-დარეჯანის და ვისრამიანის შემდგომად დასწერა. მას უკან მონაზონ იქმნა ქართველთა მონასტერს ჭვარს იერუსალიმს: ტიმოთე მიტროპოლიტი ჰწერს თვისის მიმოხილვაში, რომ რუსთველი ზემოხსენებულს მონასტერში მარხია და უნახავს მისი კედელზე დახატული სახე“.¹

1851 წელს აკად. მ. ბროსემ ფრანგულად დაბეჭდა ტიმოთე გაბაშვილის „მიმოსვლის“ შერჩეული ადგილები, როგორც თვითონ გვაუწყებს, ფალავანდიშვილისეული ნუსხის (ამჟამად ლენინგრადული ბელნაწერი E—13) მიხედვით,² მაგრამ აქ უკვე არაფერი უთქვამს რუსთველის იერუსალიმის ჭვარის მონასტერში დასაფლავების თაობაზე: აკად. მ. ბროსეს ფრანგულად ზუსტად იუთარგმნია ტ. გაბაშვილის თხზულების რუსთველის შესახები ადგილები.

პროფ. დ. ჩუბინაშვილმა 1846 წელს დაბეჭდა ტ. გაბაშვილის „მიმოსვლა“³. თუმცა დ. ჩუბინაშვილის მიერ ბეჭდურად გამოქვეყნებული ტექსტი არასრულია. მაგრამ „მიმოსვლის“ ის მონაკვეთი, სადაც ლაპარაკია შოთა რუსთველის — მეჭურჭლეთუხუცესის მოღვაწეობაზე იერუსალიმის ჭვარის მონასტერში და არაფერია თქმული იქ მის დასაფლავებაზე, მასში მაინც მთლიანადაა შესული. მიუხედავად ამისა, დ. ჩუბინაშვილი დაეინებით წერდა: „По словам грузинского митрополита Тимофея, последние дни своей жизни он (Шота Руставели) провел в Иерусалиме и погребен там же в монастыре св. Креста“⁴. დ. ჩუბინაშვილი იცნობს ა. ნ. მურავიოვის „მოგზაურობის“ წიგნსაც, რომელშიც ცალკე თავად დაბეჭდილია «Выписка из путешествия ко св. местам грузинского архиепископа Тимофея». მაგრამ არც ა. ნ. მურავიოვის თარგმანშია დაშვებულ-

¹ „ვეფხისტყაოსანი“, სპბ., 1841, გვ. XI; ამასვე წერდა მ. ბროსე 1834 წელს პარიზში დაბეჭდილ შრომაში: Notice littéraire sur quelques auteurs géorgiens, Journ. As., 1834, Paris p. 157: „La est son tombeau...“

² M. Brosset, Additions..., p. 199. p. 208.

³ ქართული ქრისტომატია, I, სპბ., 1846, გვ. 149—153.

⁴ ქართული ქრისტომატია, II, სპბ., 1846, გვ. III—IV. უფრო ადრე ამასვე წერდა პროფ. დ. ჩუბინაშვილი თავის «О грузинской поэме «Вепхис-тквасани» или Барсова Кожа», ЖМНП, 1842, № 8.

ლი რაიმე უზუსტობა ან ტექსტიდან გადახვევა, რომელსაც შეეძლო შეცდომაში შეყვანა დ. ჩუბინაშვილი. ჩვენ მოკლებული ვართ ცნობას იმის შესახებ, თუ ტ. გაბაშვილის თხზულების რომელი ხელნაწერით სარგებლობდა ა. ნ. მურავიოვი, მაგრამ ერთი კია, მას სრული საზუსტით უთარგმნია „მიმოსვლის“ როგორც სხვა, ისე ჩვენთვის საინტერესო ეს ადგილი¹.

უფრო საკვირველია პლ. იოსელიანის პოზიცია ამ საკითხში. საქმე ისაა, რომ მან 1852 წელს დაბეჭდა ტ. გაბაშვილის თხზულება და გამოცემულ ტექსტს კომენტარებიც დაურთო. ეს ტ. გაბაშვილის დასახელებული თხზულების პირველი სრული ბეჭდური გამოცემა იყო. გამოცემის ძირითად ტექსტში, ან მისთვის დართულ შენიშვნებში პლ. იოსელიანს არსად არაფერი უთქვამს ჯვრის მონასტერში შოთა რუსთველის დასაფლავების თაობაზე. მაგრამ თითქმის ოცი წლის შემდეგ იგივე პლ. იოსელიანი წერდა: «Тимофей митрополит грузинский в XVIII веке видел в церкви св. Креста,строенной грузинскими царями, и могилу его (Шота Руставели) и портрет его на стене храма в власянице подвижника» და ტ. გაბაშვილის დამოწმების შემდეგ დაასკვნია: «В Иерусалиме, единственном убежище идолов, окончил он (Шота Руставели) жизнь».²

როგორც ვხედავრ, საქმე გვაქვს ერთგვარ კურიოზულ შემთხვევასთან: თ. ბაგრატიონი, მ. ბროსე, დ. ჩუბინაშვილი, პლ. იოსელიანი იცნობენ ტ. გაბაშვილის „მიმოსვლას“. ზოგიერთი მათგანი ამ თხზულების გამომცემელიცაა, მაგრამ ისინი მაინც დაუინებით მიაწერენ ტიმოთე გაბაშვილს მისთვის უცხო ცნობას იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში შოთა რუსთველის — მექურჭლეთუხუცესის დასაფლავების შესახებ.

ამ შეცდომას შეიძლება ახსნა მიეცეს, თუ გავიხსენებთ, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონი მ. ბროსეს, დ. ჩუბინაშვილის, პლ. იოსელიანის მანუალებელი, ქართველოლოგიაში მათი პირველი ფეხის აწიდგმელი და უდიდესი ავტორიტეტი იყო (თანაც მათთვის ცნობილი იქნებოდა, რომ თ. ბაგრატიონს ტ. გაბაშვილის „მიმოსვლის“ ერთერთი საუკეთესო ავტოგრაფული ხელნაწერი ჰქონდა ხელთ). ხოლო თ. ბაგრატიონის მიერ ტიმოთე გაბაშვილისთვის მიწერილი უცხო ცნობა იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში ჩვენი გენიალური პოეტის საფლავის არსებობის შესახებ შეუძომოვნებლად გაიმეორეს მისმა მოწაფეებმაც — მ. ბროსემ, დ. ჩუბინაშვილმა, პლ. იოსელიანმა.

¹ А. Н. М у р а в ь е в, Путешествие по святым местам в 1830 году, СПб. 1840, IV изд., ч. II, гл. 345.

² П л. И о с е л и а н и, Шота Руставели, Кавказ, 1870, № 13, гл. 6.

რუსთველის ბიოგრაფიის კვლევისას ეს შეცდომა უნდა გაითვალისწინონ ახალი დროის რუსთველოლოგებმაც.

„ვეფხისტყაოსნის“ იონა მეუნარგიასეული შანგაული თარგმანის შარამგანები

ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის (ზ.ს.ი.ე.მ.) იონა მეუნარგიასეულ ფონდში (№ 778) დაცულია მიხაი ზიჩის ნაკლებად ცნობილი შარავები ი. მეუნარგიასა და „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟებზე.¹

შარავების რეკულის ყდა, რომელიც წარმოადგენს სქელ, გაყვითლებულ ქაღალდს (22×17,5 სმ), გაკეთებულია შუაზე, შიგნით მოქცეულია ფურცლების ზომაზე. ყდის გარედან დაწებებულ თხელ ფურცელზე ფანქრით აწერია: „ზიჩი“. საკუთრივ ყდის პირველ გვერდზე იმავე ხელით, ფანქრითვე: „ზიჩის შარავები“. ყდის ბოლო გვერდზე, გარედან, უკვე ზიჩის ხელით, ფანქრით დახატულია პირველი შარავი ი. მეუნარგიაზე, რომელიც შავი მელნით ასეა დასათაურებული: „იონა აკადემიის კარებზე თავის თარგმანით ილიას ქვეშ“². სურათზე გამოხატულ იონა მეუნარგიას ილიას ქვეშ ამოღებულ თარგმანს ზიჩის ხელით აწერია: „Rustaveli“, ზოლო შენობის კარებს: „ACADEMIE“. ყდის შიგნით კი, ფანქრით დახატულია უკვე მეორე შარავი ი. მეუნარგიაზე: „აპოქეოზა. იონა შეპყავთ აკადემიაში“.

ყდაში 14 ფურცელია (17,5×11 სმ) მოქცეული, ამათგან ორი³

¹ მის შესახებ ცნობა პირველად გამოაქვეყნა სოლ. ცაიშვილმა: სამი მეგობარი [ი. მეუნარგია, მ. ზიჩი, გ. ქართველიშვილი]. „მუშა“, 1938, № 29. ასე. რომ ზ. ს. ი. ე. მ. უფროსი მეცნიერ-თანამშრომლების ც. ქირიას და ე. ცხაკაიას 1965 წლის 31 ივლისს ზუგდიდის გაზეთ „მებრალში“ გამოქვეყნებული წერილის სათაური „მიხაი ზიჩის უცნობი ილუსტრაციები“, სინამდვილეს არ შეეფერება, რადგან ეს „უცნობი ილუსტრაციები“ ჩერ კიდევ 1938 წლიდან იყო ცნობილი და ამ ცნობით სარგებლობდნენ კიდევ. (მდრ. ბ. გორდუზიანი, ზიჩი საქართველოში, თბ. 1960¹, გვ. 56—57, 1966²; გვ. 60—61).

² ხაზგასმით მითითებული ქართული მინაწერები თვითონ შარავების კრებული-საა. ეგრე ვიტყვით ზუსტად, ვის ეკუთვნის მინაწერები. თუმცა, როგორც ცნობილია, ზიჩიმ საკმაოდ კარგად იცოდა ქართული წერა და ანბანი. „ვეფხისტყაოსნის“ ზოგერთ მის მერპინდელ ილუსტრაციას ამშვენებს კიდევ ისინი. მაგრამ საყარადლოა, რომ შარავების ეს წარწერები ეკუთვნოდეს თვითონ ი. მეუნარგიას, რომელსაც ისინი უნდა გაეკეთებინა იმის შემდეგ. რაც მ. ზიჩიმ მას პირადად გააცნო და გადასცა ეს შარავები, ვფიქრობ ი. მეუნარგია პეტერბურგში ყოფნის დროს 1886 წელს.

³ და არა ერთი, როგორც ეს ც. ქირიას პგონია: „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი ქართველი მთარგმნელი, ზ. ს. ი. ე. მ. მეცხრე სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი

კვირნიშნიანია, რომელიც წარმოადგენს ქალაქის დამამზადებელი ევროპული ფირმის ბეჭედს. თითოეული ფურცლის პირველ გვერდზე გაკეთებულია ჩანახატი (შარჟი), სულ 14. ამათგან 13, ისევე როგორც ყდაზე შესრულებული 2 სურათი ი. მეუნარგიაზე, ფანქრითაა შესრულებული (ე. ი. ფანქრით სულ 15 შარჟია დახატული), ერთიც — მეთექვსმეტე, აკვარელით. ყოველ სურათს (შარჟს, კარიკატურას) ახლავს ქართული წარწერა, შავი მელნით — პოემის სტროფის ნომერი და შეაბამისი ადგილი ტექსტიდან, რაც შ. ზიჩის შარჟითაა გამოხატული. ესენია:

1. ავთანდილ (40)¹ შარჟი შესრულებულია აკვარელით, ფურცელი კვირნიშნიანია. 2. ნახეს უცხო მოყმე ვინმე, ჯდა მტირალი წულისა პირსა (84). ფურცელი იგივე კვირნიშნითაა. 3. ერთგან დასხდეს, ილაღობეს, საუბარი ასადაგეს (136). 4. ...ავთანდილ ცხენსა გარდახდა, მონახა დიდნი ხენია, მას ზედა ჰვრეტად გავიდა, ძირსა დაბა ცხენია (219). 5. კარვის კალთა ჩახლათული ჩავსუერ, ჩავაკარაბაკე, უმასა ფერხთა მოვეციდე, თავი სვეტსა შევუტაკე (558). 6. დადრკა, სკამნი შემოსტყორცნა, ჰკრა კედელსა შეაღეწნა (754). 7. რა ესმოლის მღერა უმისა, სმენად მხეცნი მოვიდიან (962). 8. დავშალო წვერთა ფუ მიყავ, კელი-ლა ვრბოდე მე ველად (1095). 9. ...ხედავთ ინდოთა, ტყვედ ჰყვანან შუქნი რომელნი, მოგვიდონ ფასი მიეცით, რისაცა იყონ მნდომელნი (1127). 10. გველნი მოშლით მოგეცენეს, ბაღი შეღმა შერაშენდა; მზე ვეშაპსა დაეზენლა, ზედან რამცა გაგვითენდა (1152). 11. ჰსცნო მეფემან, მოეგება, ჰკრეს ტაბლასა, გახთა ჯარი (1172). 12. ციხისა კარნი დახშულნი შევლნა მართ ვითა ღიანი, შევიდა ზანგი პირშავი, თმა გრძელი, ტანნაბდიანი (1272).²

ზოგიერთ შარჟს შემოუნახავს მ. ზიჩის ხელითვე ფანქრით მიწერილი იმ სტროფთა ნომრები, რომელთა ილუსტრაციასაც ის წარმოადგენს (ასეთებია: 40, 136, 219, 558, 754, 962, 1127, 1172). ხოლო ორ შემთხვევაში კი, რაც ყველაზე მეტად საგულისხმოა, ფრანგული თარგმანი სტროფისა — ერთი, მე-40 სტროფის მთლიანი თარგმანი, მეორე, 84-ე სტროფის მხოლოდ დასაწყისი სტრიქონი. მოგვყავს ეს თარგმანები:

შოთა რუსთველის დაბადების 800 წლისთავისადმი (მოსვენებათა თეზისები), ზუგდიდი, 1966, გვ. 9.

¹ ფრჩხილებში ნაჩვენებია პოემის სტროფის ნომრები შარჟების კრებულის მიხედვით.

² ე. ქ ი რ ი ა ს ა და ე. ც ხ ა კ ი ა ს (დასახ. წერილი) შეცდომებით წაუკითხავთ ეს მინაწერები. მაგ: კელი-ლა ვრბოდე] ეელისლა ვრთოდე. ფუ] თუ. ტაბლასა] ტაშლასა და სხვ.

40. Avthandil, spaspeli, fils de l'emir
spassallar, — élané, plus svelte que le cyprès,
semblabl au soleil et à la lune
imberbe encore, transparent comme le cristal
se mourait pour les beaux cils de Thinathine,

84. Voici qu'on vit, assis et pleurant au bord
du ruisseau, certain (i m a e n n i ? — უკეთ ვერ ამოვიცითხო).

უნდა დაბეჭდოვებული ითქვას, რომ მ. ზიჩის შარკებისათვის მხატვრის ზელით მიწერილი ეს ფრანგული ტექსტი, რომელიც უკვე ძლიერ გამქრალბულია, უნდა იყოს ფრაგმენტები მ. ზიჩისთვის 1884 წლის 11 დეკემბერს გაგზავნილი „ვეფხისტყაოსნის“ ი. მეუნარგიასეული სრული ფრანგული თარგმანის პირველი ვარიანტისა, რომელიც ისე როგორც დანარჩენი სხვა ორი ვარიანტი — ერთი მირთმეული თბილისში იმპერატორისათვის (1888 წ.) ხოლო მეორე — ქუთაისში კ. ბალმონტისათვის (1914 წ.) დღემდე დაკარგულად ითვლება.¹

ცნობილია, რომ ი. მეუნარგიამ „ვეფხისტყაოსანი“ ფრანგულად სრულად გადათარგმნა გასული საუკუნის 80-იან წლებში; კერძოდ 1884 წლის სექტემბერ-ნოემბერში, უცხოელთა — ბ. ფ. ზეტნერისა და ე. მურიეს დახმარებით². თარგმანის პირველი ვარიანტის ერთი სრული ეგზემპლარი ი. მეუნარგიამ გადაუგზავნა პეტერბურგში მ. ზიჩის, პოემის მომსავალი 1888 წლის, ე. წ. ქართველიშვილისეული გამოცემისათვის ილუსტრაციების შესაქმნელად, რომლის შესახებ 1884

¹ სოლ. ცაიშვილი, სამი მეგობარი, „მუშა“, 5. II. 1938, ვეფხისტყაოსნის ერთი ფრანგული თარგმანის ამბავი, „კომ. განათლება“, 3. II. 1938, ვეფხისტყაოსნის მეუნარგიასეული თარგმანის შესახებ, „ლიტ. და ხელოვნება“, 3. VI. 1946, ვეფხისტყაოსნის ერთი გამოუცემელი თარგმანის შესახებ, „ახ. კომუნისტი“, 29. IX. 1955; სოლ. იორდანაშვილი, ვეფხისტყაოსნის თარგმანები ევროპულ ენებზე, „რუსთაველის კრებული“, 1938, გვ. 241—245; ალ. ბარამიძე, მოთარგმნე და მისი პოემა, 1966, გვ. 362—363.

² ი. მეუნარგია, ავტობიოგრაფია, სოლ. ცაიშვილის პედაგოგიკა, „მნათობი“, 1956, № 2, გვ. 185—187; ცნობა, ი. მეუნარგიასათვის „ვეფხისტყაოსნის“ ფრანგულ ენაზე თარგმანის დავალების შესახებ მ. ზიჩისთვის გადასაცემად, „დროება“, 29. IX. 1884; ე. მურიე, ჯერ არ დაბეჭდილი ზელნაწერი „L'homme à la peau de tigre“ par Chloa Rusthaveli, „ვეფხისტყაოსანი“, ფრანკფურტის ენაზე ნათარგმნი იონა მეუნარგიასი, „დროება“, 28. XI. 1884; ბარონ სუტნერი, უცხოელის აზრი „ვეფხისტყაოსანზე“, პოემის გადათარგმნის გამო ფრანსიულს ენაზე, „დროება“, 1884, № 258—259, 261—265; „ივერია“ 1884, № XI—XII; იგივე რუსულად: „Кавказ“, 1884, № 265, 267—268; ილია ქავჭავაძის სიტყვა 1884 წლის 30 ნოემბერს „დროების“ რედაქციაში, „დროება“, 2. XII. 1884.

წლის 29 ნოემბერს გაზეთი „დროება“ იუწყებოდა: „ი. მეუნარგიას თარგმანი, როგორც შევიტყეთ, ამ დღეებში გადაეგზავნება მხატვარს ზიჩის სახელმძღვანელოდ იმ სურათების დახატვისათვის, რომელნიც უნდა „ვეფხისტყაოსნის“ მდიდრულს გამოცემას ჩაერთოს“. თვითონ ი. მეუნარგია, ამის შესახებ ნ. ნიკოლაძეს 1884 წლის 16 დეკემბერს წერდა: „ეს ხუთი დღეა (ე. ი. 1884 წლის 11 დეკემბერი გ. შ.) გამომგზავნიან ზიჩისთვის სურათები და თარგმანი... უთხარი, რომ ჯერ თარგმანს ბევრი შესწორება სჭირია—თქო, მთარგმნელი აპირებს კიდევ ორი—სამი თვე ზედ იმუშავოს—თქო... ბარონი სუტნერი სამეგრელოში, ჩემს სოფელში მიყავს ამ დღესასწაულებზე და იქ გვინდა ერთად და ბეჩითად გარდვიკათხოთ და გადავასწოროთ თარგმანი“.¹

ამვე პაეითხზე ი. მეუნარგია კვლავ წერდა ნ. ნიკოლაძეს 1885 წლის 9 იანვარს: „...როგორც გაცნობე ამას წინათ, მე სუტნერები სოფელში ჩამოვიყვანე და აქ ხელმეორედ შეუდგეით თარგმნას, უფრო უმეტესის დაკვირვებით და ჭინდისით... ეხლა გგრძნობ ყოველს ნაკლებად და ნაკლებად ჩემის თარგმანისას (ზიჩის ეგზემპლარისა — გ. შ.), მაგრამ ჯერ გვიან არ არის, ჩემგან გაბრუნდებულს, მევე გავასწორობ“.²

მ. ზიჩის რომ ნამდვილად მიუღია ი. მეუნარგიას მიერ მისთვის გაცხადებული „ვეფხისტყაოსნის“ სრული ფრანგული თარგმანის პირველი ვარიანტი, ამას ადასტურებს 1885 წლის 10 იანვარს „დროებაში“ გამოქვეყნებული ცნობა: „გამოჩენილი მხატვარი ზიჩი, რომელმაც ისეთი თავაზიანობით უსასყიდლოდ იკისრა „ვეფხისტყაოსნისათვის“ სურათების ხატვა და რომელსაც გავგზავნა სრული ფრანგული თარგმანი პოემის შინაარსის გასაცნობად, როგორც შევიტყეთ, შესდგომა კიდევ ამ სურათების ხატვას“.

მ. ზიჩის, ეტყობა, თარგმანის მიღებისა და გაცნობისთანავე, ღანაშ შეუდგებოდა „ვეფხისტყაოსნის“ მისეული ცნობილი ილუსტრაციების განხორციელებას (რაც დაურთო კიდევ პოემის 1888 წლის მდიდრულ გამოცემას), ცოცხალი შთაბეჭდილების ქვეშ, შეუქმნია ახლა უკვე ზუგდიდის მუზეუმში, ი. მეუნარგიასეულ ფონდში დაცული მეგობრული შარეები მთარგმნელზე — ი. მეუნარგიაზე (რომლის შესახებ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი), საკუთარ თავზე (უნდა ვივარაუდოთ, რომ ორ შარეში გამოსახული „ვეფხისტყაოსნის“ მკითხველი“ თვითონ ზიჩია, ამაზე ქვემოთ) და „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟებზე.

გარდა იმისა, რომ შარეებზე ზიჩის ხელით შემორჩენილი ზემოთ

¹ ს. ო. ცაიშვილი, ი. მეუნარგიას წერილები, ზუგდიდის მუზეუმის შრომები, ტ. I, თბ., 1947, გვ. 146.

² იქვე, გვ. 147 (ხაზი ყველგან ჩვენია. გ. შ.).

მოტანილი ფრაგმენტების მიხედვით ახლა უკვე შეიძლება წარმოდგენა ვიქონიოთ „ვეფხისტყაოსნის“ ი. მეუნარგიასეული დაკარგული სრული ფრანგული თარგმანის რაობაზე, რომ ეს თარგმანი შესრულებული ყოფილა თეთრი ლექსით, სოლ. ცაიშვილის სწორი ვარაუდით „ურთაშო, მაგრამ ლამაზ პროზაში“ — ხერხდება თარგმანის მოცულობისა და პოემის იმ ქართული გამოცემის ტექსტის დადგენაც, საიდანაც შეუსრულებია ი. მეუნარგიას თავისი თარგმანი.

ამაში გვეფხისტყაოსნის ზემოთ უკვე ნახსენები ორი შარჟი „ვეფხისტყაოსნის მკითხველზე“ — ერთი, პოემის კითხვის დაწყებისას და მეორე, კითხვის დამთავრებისას.¹

პირველი შარჟით გამოხატულია სამუშაო კაბინეტში, სავარძელში მჯდომი სათვალეებიანი მკითხველი წიგნით, რომლის გარეკანს აწერია: „La Peau de Tigre“². შარჟს ფანქრით ზიჩის ხელით მიწერილი აქვს: „Notre lecteur au verset“³, ხოლო ქართულად შავი მელნით: „ვეფხისტყაოსნის მკითხველი პირველ გვერდზე“; მეორე შარჟზე გამოხატულ კითხვისაგან დადლილ-გადაქცეულ იმავე მკითხველისათვის ზიჩის ასეთი წარწერა გაუკეთებია: „Notre lecteur au verset 1593“, რაც შესაბამის ქართულ მინაწერში ასეა გადათარგმნილი: „ვეფხისტყაოსნის მკითხველი უკანასკნელ გვერდზე“⁴.

როგორც ვხედავთ, „ვეფხისტყაოსნის მკითხველს“ ხელში პოემის 1593-სტროფიანი ფრანგული თარგმანის ტექსტი უჭირავს. საინტერესოა, ეს 1593 სტროფი საკუთრივ ი. მეუნარგიას მიერ დადგენილი პოემის ტექსტის თარგმანია, თუ „ვეფხისტყაოსნის“ ისეთი ბეჭდური გამოცემისა, რომელიც 1593 სტროფს შეიცავს? საკითხის გარკვევაში გვეხმარება აგრეთვე შარჟებზე დაცული პოემის 12 სხვადასხვა სტროფის ზემოთმოტანილი წაკითხვები და მათი ნუმერაცია (სათვალავი),

¹ სოლ. ცაიშვილის აზრით („მუშა“ 1938, № 29), რომელსაც იმეორებს ბ. გორდენიანი („ზიჩი საქართველოში“, თბ., 1966, გვ. 60). „ვეფხისტყაოსნის მკითხველს“ ი. მეუნარგიამ, ჩვენის ფიქრით კი — თვითონ მ. ზიჩი უნდა იყოს.

² ჩანს, ი. მეუნარგიას მ. ზიჩისთვის გაგზავნილ ვარიანტში პოემის სათაური: „ვეფხისტყაოსანი“ უთარგმნია „La Peau de Tigre“-ად, რაც ზუსტი არ არის. თუმცა ე. მურიეს წერილიდან (დროება, 1884, № 256) ვიგებთ, რომ ი. მეუნარგიას ჰქონია მისი მეორე, შედარებით უფრო სწორი თარგმანიც: „L'homme à la peau de tigre“.

³ ზიჩის ამ ფრანგული მიწერების ბოლო ნაწილი „au verset“ და „au verset 1593“ ქართულად შეცდომით ასეა თარგმნილი: „პირველ გვერდზე“ და „უკანასკნელ გვერდზე“; უნდა იყოს: პირველ სტროფზე“ (იგულისხმება: პირველი სტროფის კითხვისას) და „უკანასკნელ სტროფზე“ (იგულისხმება: უკანასკნელი, 1593-ე სტროფის კითხვისას), რადგან verset ნიშნავს სტროფს, ტაქსს, ხანას და არა გვერდს.

სახელდობრ: 40, 84, 136, 219, 553, 754, 962, 1095, 1127, 1152, 1172, 1272.

შედარებამ გამოარკვია, რომ ისეთი გამოცემა, რომელიც 1593 სტროფიანია და თანმიმდევრობით ემთხვევა ყველა ამ 12 სტროფის ნომერს (გარდა ერთისა — 961-ის ნაცვლად არის 962) და აგრეთვე, წაკითხვებს, არის „ვეფხისტყაოსნის“ დ. ჩუბინაშვილისეული მეორე გამოცემა, ს. პეტერბურგი, 1860 წ.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ შეიძლება დავასკვნათ:

1. ზუგდიდის მუზეუმში დაცულ მ. ზიჩის შარებზე შემორჩენილი ფრანგული მინაწერები წარმოადგენს „ვეფხისტყაოსნის“ ი. მეუნარგიასეული დაკარგული სრული ფრანგული თარგმანის ფრაგმენტებს.

2. „ვეფხისტყაოსნის“ ი. მეუნარგიასეული პირველი სრული ფრანგული თარგმანი შესრულებული ყოფილა თეთრი ლექსით და შეიცავდა 1593 სტროფს.

3. ი. მეუნარგიას თავისი თარგმანი გაუკეთებია „ვეფხისტყაოსნის“ დ. ჩუბინაშვილის მიერ 1860 წელს გამოცემული ტექსტის მიხედვით. თარგმანი საერთო მოცულობითა და შედგენილობით ისეთივე იყო, როგორც პოემის ჩუბინაშვილისეული 1860 წლის გამოცემა.¹

მიხაი ზიჩის უსწორო ნამუშევრები

დიდი უნგრელი ეროვნული მხატვრის მიხაი ზიჩის (1827—1906 წწ.) მდიდარი შემოქმედებითი მემკვიდრეობა მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეშია გაფანტული. მათ შორის, მნიშვნელოვანი ნაწილი მოდის საბჭოთა კავშირზე. როგორც ცნობილია, რუსეთი თავის დროს მ. ზიჩის მეორე სამშობლოდ იქცა და ბუნებრივია, რომ ბევრი მისი ნამუშევარი სწორედ აქაა დაცული: ლენინგრადში. — პუშკინის სასაზღო, სახელმწიფო რუსულ მუზეუმსა და ერმიტაჟში, მოსკოვში — ტრეტიაკოვის გალერეაში.

მ. ზიჩის ნამუშევართა საკმაო რაოდენობა მოიპოვება საქართველოშიაც, თბილისში აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში (S კოლექცია, № 1617) დაცულია შოთა რუსთაველის უკვდავი პოემის „ვეფხისტყაოსნის“ განთქმული ილუსტრაციები (სულ 34) შესრულებული ფანქრით და აკვარელით მიხაი ზიჩის მიერ, რომლის სატიტულო ფურცელზე მხატვარს რუსულად დაუწერია: «Тифлисскому литературному обществу в знак моей симпа-

¹ მას შემდეგ ფრანგულ ენაზე პოემა სხვადასხვა დროს თარგმნეს: გ. გეაზავა-ნი. მარსელ-პარიში, (1938) ელ. ორბელიანმა ს. იორდანისეულთან ერთად (1937) და ს. წულაძემ (1964 წ.).

„ენიმე ერთი მარცხენარი პორტრეტი, ნარსო-
ვანისა 1902 წელს“¹.

ჩვენს მიერ გამოვლენილი მ. ზიჩის 44 უცნობი ფერწერული ნამუ-
შეგარი მხატვარს შესრულებული აქვს სწორედ სიცოცხლის ბოლო
წლებში (1900—1901 წწ.) და თუ გავითვალისწინებთ ი. ბერკოვიჩის
ზემოთქმულ სიტყვებს, რომ ამ პერიოდშიდან აქამდე ჩვენთვის მხოლოდ
ერთადერთი ავტოპორტრეტი იყო ცნობილი, ადვილი წარმოსადგენი
ხდება ახლად აღმოჩენილი სურათებით თუ როგორ ერთბაშად მდიდრ-
დება ჩვენი ცოდნა და სულიერი მოთხოვნილება მიხაი ზიჩის სიცოც-
ხლის ბოლო წლების შემოქმედებაზე.

პირველ ყოვლისა, საინტერესოა ვიცოდეთ, საიდან მოხვდა მ. ზი-
ჩის ნაწარმოებები ყირიმში და რას წარმოადგენენ ისინი.

მხატვრის ბიოგრაფიიდან ყველამ კარგად ვიცით, რომ ვალდმიუ-
ღერის რეკომენდაციით 1847 წელს მ. ზიჩი პეტერბურგში მიიწვიეს
საიმპერატორო კარის მხატვრად. მართალია, თავისი პროგრესული
პოლიტიკური იდეების გამო, იგი ვერ შეეგუა საკარო ცხოვრებას და
რამდენჯერმე (1849 წ.; 1874 წ.) სასახლე დატოვა კიდეც, მაგრამ საბო-
ლოდ იგი იმულებული გახდა ბედის დამორჩილებოდა და 1883 წლი-
დან გარდაცვალებამდე (1906 წ.) რუსეთის იმპერატორის ოფიციალურ
კარის მხატვრად ითვლებოდა.

იმპერატორმა ალექსანდრე II ექიმების რჩევით თავისი მეუღლი-
სათვის ყირიმში, ლივადიაში, ააგო სასახლე, რომელსაც შემდეგ სა-
იმპერატორო აგარაკად იყენებდნენ. მ. ზიჩი, ვითარცა კარის მხატვარი,
ეტყობა ჩამოდიოდა ლივადიაშიც და აი, 1900—01 წლებში მას აქ შე-
უქმნია სურათების სერია, რომელიც შემდეგ ალბომად გაუერთი-
ანება და ლივადიის სასახლეში ყოფილა დაცული.

ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ ლივადიის მეზობლად, ალუპ-
კაში, მ. ს. ვორონცოვის ყოფილ სასახლეში, ვ. ი. ლენინის დეკრეტის
საფუძველზე მოეწყო მუზეუმი, რომელშიაც მ. ზიჩის აღნიშნული
ალბომიც დაუცავთ. უკანასკნელად კი, ზიჩის ალბომი გადართანიათ
ყირიმის ოლქის ცენტრში — ქ. სიმფეროპოლში და სამხატვრო მუზე-
უმის კუთვნილება გახდა.

ალბომს ზემოდან მხატვრის ხელით აწერია: „Ливадия, 1900—
1901“. თითოეულ სურათს ახლავს მ. ზიჩის ფაქსიმილე და დათარიღე-
ბანი: წელი, თვე და ზოგჯერ რიცხვიც. ალბომში სულ 11 ფურცელია.
თითოეულ ფურცელზე სამი, ოთხი, ხუთი და ხან ექვსი სიუჟეტური
კომპოზიციის გამოსახული, რომელთა შინაარსი მ. ზიჩის ფრანგული
და რუსული მინაწერებით აქვს გადმოცემული. სურათები აკვარელით
არის შესრულებული.

¹ ი. ბერკოვიჩი, დასახ. შრომა, გვ. 19.

აქ ნახავთ ყირიმის უმშვენიერეს პეიზაჟებს (ლივადია, სევასტოპოლი) და უამრავ ყოფით სცენას საიმპერატორო კარის ცხოვრებიდან. მხატვარი დიდი ოსტატობით ქმნის სასახლის ტიპაჟს (ოფიცრები, სასულიერო პირები, ლაქიები). არაიშვიათია, ისტორიული ფაქტებისა (მაგ; ოსმალეთის ელჩის სტუმრობა, დიდი მთავრის გიორგი მიხეილის ძის ჩამოსვლა) თუ პიროვნებებისადმი მხატვრის გაძაბილებული ყურადღება (მაგ; იმპერატორი ნიკოლოზ II).

მაგრამ მ. ზიჩის ამ ახლადგამოვლენილი 44 ნამუშევარიდან ჩვენს განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს დღემდე უცნობი მხატვრის ორი ავტოპორტრეტი: ერთზე გამოსახულია მხატვარი, რომელიც იზატავს მის წინ მომხდარ მოქმედებას, ხოლო მეორეზე სავარძელში მჯდომი ქალბატონი წვერიანი, სათვალეიანი, რომელიც ფანქრით აკეთებს ჩანახატს. ამ უკანასკნელს ფრანგულად მიწერილი აქვს „Un impartial“, რაც მიუღდგომლობას ნიშნავს. მაშასადამე, მხატვარს თავისი შემოქმედებითი მრწამსი ასე აქვს გადმოცემული. ორივე ავტოპორტრეტი 1900 წელსაა შესრულებული.

მ. ზიჩის ამ ორი ავტოპორტრეტის მნიშვნელობა ფასდაუდებელია თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ დღემდე ჩვენ არ გავაჩნდა მხატვრის ცხოვრების უკანასკნელ წლებში შესრულებული ავტოპორტრეტები, გარდა ერთისა, რომელზედაც „он изобразил себя бороатым старцем, с неясными, едва уловимыми чертами, сходным с призраком“¹.

პახანგისიური პუხისყაოსანი აუსთველის კაბინეშში

1967 წლის აპრილში, თბილისის ერთერთი ბუენისტური წიგნის მაღაზიაში წავაწყდით „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წლის გამოცემის ეგზემპლარს. იგი წარმოადგენს სწავლული მეფის ეახტანგ VI-ის მიერ თბილისში გამოცემულ უკვდავი პოემის შედარებით კარგად შენახულ ცალს.

დღემდე „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი ბეჭდური გამოცემის მხოლოდ ოცი ცალია მოღწეული, რომლებიც დაცულია პარიზის, ლენინგრადისა და თბილისის წიგნთსაცავებში, აგრეთვე, კერძო პირებთანაც.

¹ ი. ბერკოვინი, დასახ. ნაშრ. გვ. 19. მ. ზიჩის ჩვენს მიერ გამოვლენილი 44 უცნობი ნამუშევრის შესახებ უნგრეთში უკვე დაბეჭდა რეცენზიები: Békés István, Zichy Mihály ismeretlen festményei. ჟურნ. Ország Világ, Budapest, 1971, № 4, გვ. 8—9, Szekrényesy Júlia, Zichy Mihály ismeretlen művei Grúziában, გაზ. Magyar Hírlap, Budapest. 3. 8-70.

მათი აღწერილობანი მოეპოვებათ ე. თაყაიშვილს, ა. შანიძესა და ა. აბრამიშვილს (ნაწილობრივ ქრ. შარაშიძესაც). ბუნებრივია დავინტერესდით, ჩვენს მიერ შეძენილი ცალი რომელიმე. იმ ოც ცალთაგანი იყო თუ, სათვალავით ახალ, ჭერ უცნობ ეგზემპლარს წარმოადგენდა.

აღწერილი ცალებიდან იმთავითვე გამოირიცხული იყო ე. თაყაიშვილისა და ა. აბრამიშვილის მიერ გასინჯული ცალების არსებობა, რადგან ერთი პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაშია დაცული, ხოლო მეორე — ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკაში. არც ა. შანიძის მიერ აღწერილი ის ცალები უნდა გვეგულისხმა, რომლებიც დაცულია სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილებაშია და თბილისის წიგნთსაცავებში. დარჩენილი იყო მხოლოდ კერძო მფლობელობაში არსებული ცალები (ასეთი კი, სულ შეიძლება). ყველა მათგანი 1937 წელს აღწერა ა. შანიძემ. (მოთა რუსთველი, ვეფხის ტყაოსანი, ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა, აღდგენილი აკაცი შანიძის მიერ, ტფილისი, 1937, გვ. 395—403, დამატებანი — IV. ვეფხისტყაოსნის პირველი გამოცემის მოღწეული ცალები).

საქმის ვითარების გამოსარკვევად აღწერეთ ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ჩვენს მიერ მოპოვებული ცალი და შევუდარეთ ა. შანიძის აღწერილობებს. ის უნდა წარმოადგენდეს იმ ცალს, რომელიც ამ აღწერილობებში S ლიტერით არის აღნიშნული. ამ ცალის შედარებით უფრო სრული აღწერილობა ასეთ სურათს გვაძლევს.

ჩასმულია მოკვრეტილ შავ ტყავადაკრულ ხის ყდაში. ნაკლული ფურცლებია: I, გ/დ, რეთ/ს, სა/ბ, სთ/ი, სლა/ბ, სლგ/დ, სლე/ვ, სლზ/შ, სპზ/შ, სპთ/ჟ, ტია/ბ, ტიგ/დ, ტიე/ვ, ტიზ/შ. სხვადასხვა ხელით აღდგენილია: ზ/შ, ნდ/ე, ნვ/ზ, აე/ვ, უზ/შ, რმზ/შ, რაგ/დ, რაე/ვ, რაზ/შ, რათ/პ, სე/ვ, სზ/შ, სოგ/დ. ამათგან სლზ/შ ფურცლის ნაშთი მაინც დარჩენილა. პოემის ტექსტისა და ვახტანგის თარგმანის ნაკლულ გვერდთა—რეთ/ს, სა/ბ, სთ/ი, სოგ/დ, სპზ/შ, სპთ/ჟ, ტია/ბ, ტიგ/დ, ტიე/ვ, ტიზ/შ, აღსადგენად ჩამატებული ფურცლები ცარიელია. უკანასკნელი ფურცელია ტა/ტკ და არა ტდ/ტკე, როგორც ეს ზემოთ აღნიშნულ აღწერილობაშია მითითებული. საფიქრებელი ხდება, თითქოს აღნიშნული ფურცელი აღწერის შემდეგ დაიკარგა. მაგრამ ეს ნაკლებ საგარაუდოა იმიტომ, რომ ასოებით თვლის შემთხვევაში, ასეთი გვერდი — ტდ/ტკე საერთოდ არც იყო მოსალოდნელი, (თუ იქნებოდა, უნდა კოფილაყო ტაგ/ტად ან ტაე/ტაე). „შემდგომი კი სულ აკლია. ამას გარდა, აშეები ძალზე აქვს ჩამოჭრილი. ამიტომ გვერდებისა და სტროფების სათვალავები ბევრგან აღარ მოიპოვება. ბევრი ფურცელი დაზიანებულია და შემდეგ შეკეთებული“ (ა. შანიძე). დაზიანებულ ფურცლებზე სხვადასხვა ხელით აღდგენილია ზოგიერთ მთელი სტრო-

ფი, ზოგან მხოლოდ ესა თუ ის სტრიქონი: ე,4, კდ,1-2, ნდ,1, პჟ,4, ტლშ, ტლთ,1, ღმთ,1-8, ღოა (ნაწილობრივ), ღუდ (ნაწილობრივ), ჩაბ, ჩხიდ, 1-2, ჩხით, 8-4, ჩუხ, 1, ჩუით, 1-2, ჩუმშ, 1-2, ჩუნგ, 4, ჩუნდ, 1-2, ჩუობ, 1-2, ჩუპგ, 1.

მიუხედავად იმისა, რომ წიგნის მფლობელს საგულდაგულოდ უცდია დასველებული თითით ამოეშალა მინაწერები (განსაკუთრებით ყდის შიდა გვერდებზე და ვახტანგის პორტრეტის ქვედა ნაწილში), ზოგიერთი მაინც ნაწილობრივ გადარჩენილა: 1. „ვეფხისტყაოსანი დავით მაღალ... (ფურცელი გადაჭრილია და მგეტი აღარ იკითხება) ღმერთმან ახმაროს სალხინოთ...“ (შემდეგ გადაშლილია). 2. „ესე წიგნი ეკუთვნის ვე... (ორივე ეს წარწერა IV გვერდზეა). 3. „ბევრ აწ თქუ“ (სი სტროფის გვერდით). 4. „ესუნვე (?) მურა თავის წინა... ბდი... (ქუდ სტროფის გვერდით). 5. „თვალთა დავიდევ უსტარი მე შენგან მონაწერია“ (გვ. რმგ). 6. „დ...დ იმტრო“ (გვ. რმბ). 7. „რომ გნახო რ...“ (გვ. ტთ). 8. „კალამო კარგათ მწერალო“ (გვ. ტკბ), 9. „არის გამოშომეტუ“ (გვ. ტკბ). ტშ გვერდზე შავი მელნით გამოჩატულია ქალის სახე. ასეთია ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ამ ცალის დღემდე მოღწეული სურათი. იგი შეიძინა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რუსთველის კაბინეტმა და აქვეა დაცული.

ერთი უსმოგი პოეზიკი ანთოლოგია

ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის ჩვენს მიერ წარმოდგენილ ცალში, რომელიც თბილისის უნივერსიტეტის რუსთველის კაბინეტმა შეიძინა, შემთხვევით აღმოჩნდა ძველი ხელნაწერი ალბომი. იგი ორი სხვადასხვა ხელით გადაწერილ ლექსთა კრებულს წარმოადგენს და შეიცავს 47 გვერდს. მასში წარმოდგენილია ზ. გაბაშვილი, ბესიკი, გიორგი ბატონიშვილი და სხვა. ეს პოეტური ანთოლოგია საინტერესო მასალას შეიცავს ძველი ქართული ლიტერატურის (XVIII ს.) ისტორიისათვის.

ხელნაწერი ორი სხვადასხვა ხელით, სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა ქალაქზე (უნდა ვივარაუდოთ, ქალაქის ჭვირნაშნების მიხედვით, XIX ს-ის დასაწყისში) გადაწერილი ლექსთა კრებულია. ეტყობა, ალბომიდანაც აუკინძავთ და ერთ ყდაში მოუქცევიათ. აგრეთვე ირკვევა, რომ ალბომი ვიღაც დიდგვაროვანი პირისათვის მისართმევად ყოფილა გამზადებული. ეს ჩანს ალბომის გადარჩენილი ბოლო ყდის მინაწერიდან: „მის მაღალ ბრწყინვალებას...“ — ოღონდ ამის შემდეგ წარწერა გადაფხეილია და ადრესატის ვინაობა უცნობია რჩება.

ხელნაწერი პატარა ზომისაა (22X18 სმ. ქალაქზე), შეიცავს 24

ფურცელს (23-ე ფურცლის ნახევრიდან დარჩენილი). ბოლო აკლია. ხელნაწერი ალბომის შინაარსის ასეთია (ხელნაწერში ავტორთა ვინაობა არაა წარმოდგენილი): 1. ისაყ მცირე — „კატისა და თაგვის ომი“ (გვ. 1—20); 2. ბესიკი — „ანბანთქება“ („ათინად ბრძენთა გაზრდილი...“, გვ. 21—29); 3. იოსებ გაბაშვილი — „თქმული ელისაბედ დედოფალზედ“ („აღკაზმე არე ასპაროზ...“, გვ. 29—32); 4. ვახტანგ ორბელიანი — „ანბანთქება“ („ათენს ბნელს გულსა ღიასებრ...“, გვ. 32); 5. ბესიკი — „სევდის ბაღს შეველ“ (გვ. 32—34); 6. ბესიკი — [წნათობთადმი] — „ჭეი, მთოარეო, შენნი მკვირანო“ გვ. 34—36; 7. გიორგი ბაგრატიონი — „ანბანთქება, ყოველი ანბანი გამოყვანილი, დაქერისათვის თქმული გოგია ბატონიშვილისა მიერ“ (ნაწალობრივ, არასრულად, გვ. 37—41); 8. ვახტანგ ორბელიანი — „ანბანთქება“ („აჰა, აჰათ აღვა-მალლოთ...“ (გვ. 41—43); 9. დიმიტრი ბაგრატიონი — „ანბანთქება“ („ახლად აღვაყობ ალვისა...“ გვ. 43—45). 10. სატრფიალო — სამიჯნურო ხასიათის ნაწარმოების ფრაგმენტი (გვ. 46—47).

ტექსტის პაგინაცია და ისაყ მცირის თხზულების სათაურა: „ქა ომი კატისა და თაგვისა“ და „შექცევა და მუნაბიბი“ ერთი ხელითაა შესრულებული. ისაყ მცირის დასახელებული თხზულების გადამწერის ვინაობას არკვევს ბოლოში მინაწერი: „აღმწერელი მონა თქუენი ლუარსაფ ლომიძე. ფუ რამ შეცთომილი რამ იყოს, ვითომ რომ მომიტეოთ“. ლუარსაბ ლომიძის ხელი წერილი მხედრულია და ნაწერია „შავი მელნით. ყოველი სტროფის პირველი სტრიქონი ასო-მთავრულითაა დაწყებული. ბესიკის, გ. ბაგრატიონის, ვ. ორბელიანის, დ. ბაგრატიონის და სხვათა თხზულებების გადამწერის ვინაობა უცნობია. ნაწერია მრგვალი და სრული მხედრული ასოებით. ხელი, ეტყობა, ლუარსაბ ლომიძისაზე უფრო გვიანდელია.

პოეტურ ანთოლოგიაში წარმოდგენილი თხზულებებიდან არცერთი არაა უცნობი ნაწარმოები, ოღონდ ისინი საინტერესოა. როგორც ამ ცნობილ თხზულებათა უცნობი ხელნაწერები. კრებულში მოქცეულ თხზულებათა ეს პირები ხშირად ახალ ვარიანტულ სახესაც გვაჩვენებენ ტექსტის მოცულობისა და, აგრეთვე, ზოგჯერ ადგილებსა წაკითხვისა და გაგების მხრივაც მათ ბეჭდურ გამოცემებთან შედარებით. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ისაყ მცირის „კატისა და თაგვის ომი“ და ბესიკის ლექსები.

ხელნაწერი კრებულის ალბომის ყდაზე ყოფილა მინაწერები (როგორც ქართულად, ასევე რუსულად). მაგრამ ისინი საგულდაგულოდ გადაუშლიათ (გადარჩენილია, ნაწილობრივ, მხოლოდ ერთი მინაწერი). გადამშლილია აგრეთვე ერთი სხვა მინაწერიც, რომელაც ყოფილა:

„კატისა და თაგვის ომის“ დასასრულსა და გადამწერის ანუ ღრმად შორის.

ანთოლოგიაში ცალკე დევს ერთი დიდი ზომის (35×22 სმ) შუაზე გადახეული ფურცელი, რომელიც 42 სხვადასხვა წერადას წესდება წარმოადგენს (თვითონ წერალები არ ჩანს. ხელი ნუსხისა სხვაა, ვინეჲ ხელნაწერი კრებულია). ნუსხაში ჩამოთვლილ წერილთა ავტორებთან ზოგი — XVIII ს-ის მიწურულისა და XIX ს-ის დასაწყისის ცნობილი ისტორიული პირია, რომელთა შორის ინტერესს იწვევს მარია მ დედოფალი, მთავარეპისკოპოსი ანტონი, ქაიხოსრო წერეთელი და სხვ.

ხელნაწერი კრებული, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ს. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტს გადაეცა (ახლა Q—1385).

ვორონცოვის აქივირე

ვორონცოვთა წარჩინებული ოჯახი თვალსაჩინო როლს თამაშობდა რუსეთის იმპერიის ცხოვრებაში. მათ დარჩათ უზარმაზარი საგვარეულო არქივი, გაფანტული ჩვენი ქვეყნის საცავებსა და საარქივო ფონდებში, რომელთა რიცხვი თორმეტს აჭარბებს. მიუხედავად ცალკეული სამუშაოებისა, რომელიც ჩატარებული აქვთ პ. ბარტენევს, ი. ტროიციკს, ლ. მოძალევსკის, ვ. პეტროვს, მ. ჩიკოვანსა და სხვებს, ვორონცოვთა მდიდარი და მეტად საყურადღებო არქივის მეცნიერული შესწავლა ჯერ კიდევ არ დგას სათანადო სიმაღლეზე.

ამ კოლექციაში ჩვენთვის განსაკუთრებული ინტერესის შემცველია ქართული მასალები, რომელთა შეკრება დაკავშირებულია ვორონცოვის კავკასიის მთავარმართებლად ყოფნის პერიოდთან (1844 — 1854 წ.წ.). ამჯერად, ჩვენ შევხებით ვორონცოვთა არქივის ქართული მასალების მხოლოდ ერთ ნაწილს, რომელიც დაცულია სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილებაში.

პირველ რიგში აღსანიშნავია ტიპოზე გაბეჭდილი „მოგზავლის“ დღემდე უცნობი ნუსხის გამოვლენა (ფ. 36. აღწ. 1. № 719). თხზულება ხელნაწერში ქართული სათაურის გარეშე წარმოდგენილი და ერთი შეხედვით, კაცი შეიძლება შეცდომაშიც შეიყვანოს მისმა გვიანდელმა რუსულმა დასათაურებამ „Путешествие в Восток Ноны Митрополита Рувьсского“. სინამდვილეში კი ეს ნუსხა ტ. გაბეჭდილის აღნიშნული თხზულების C რედაქციის ტიპისაა და გარდა ტექსტისა, შეიცავს ტიპოთეს მიერ ათენში გადმოღებულ პლატონისა და არის-

ტოტელეს პორტრეტთა, აგრეთვე, იერუსალიმის ქართველთა ჯვრის მონასტრის ფრესკათა ასლებს.

ამასთან დაკავშირებით, გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ პლატონისა და არისტოტელეს პორტრეტებზე, რომლებიც პირველად ქვეყნდება. ელ. მეტრეველის გამოკვლევით ცნობილია, რომ მათი დედნები დაუცავს „მიმოსვლის“ ერთ ავტოგრაფულ ნუსხას (Q 80). ტ. გაბაშვილი საგანგებოდ შენიშნავს: „პლატონის ქვეყანას მივედით ათინას და მისთვის დავახატე ინეთ აქადიოდა მათ ფილოსოფოსთა სახენი“ (116r). სხვათა შორის, ეს არის პირველი შემთხვევა ძველ ქართულ ხელნაწერ წიგნებში ანტიკური ფალოსოფიის ამ უდიდეს წარმომადგენელთა პორტრეტების დადასტურებისა. ოღონდ საჭიროა, ხელოვნებათმცოდნეებმა გამოარკვიონ თუ საიდან გადმოაღებინა („დავახატინეთ“) ტ. გაბაშვილმა ათენში პლატონისა და არისტოტელეს ეს საყურადღებო გამო-სახულებანი.

მეორე მნიშვნელოვან მონაპოვრად ამ არქივში მუშაობისა. ჩვენ მიგვაჩინა ილია ორბელიანის „შამილთან ტყვეობის მოთხრობის“ უცნობი თავების აღმოჩენა (ფ. 36, აღწ. 1, № 759). როგორც ცნობილია, 1842 წლის 22 მარტს რუსეთის ჯარის ოფიცერი შემდეგში კავკასიის ერთ-ერთი სახელგანთქმული გენერალი ილია დიმიტრის ძე ორბელიანი ეახიყუმუხში ტყვედ ჩაუვარდა შამილს. ილია იყო გრიგოლ ორბელიანის უმცროსი ძმა და დედის მხრით — ნიკოლოზ ბარათაშვილის უმცროსი და უსაყვარლესი ბიძა. ი. ორბელიანმა ტყვეობაში დაჰყო რვა თვე. დაბოლოს, 28 ნოემბერს, ტყვეთა გაცვლის გზით იგი შამილმა გაათავისუფლა.

ილია ორბელიანმა შამილთან ტყვეობაში გამოიჩინა განსაკუთრებული სიმამაცე და სულიერი მხნეობა, რამაც დიდი გამოხმაურება გამოიწვია იმდროინდელ საზოგადოებაში და ლიტერატურაშიაც (დიაუმა, ვერდერეცკი, დრანსე...). საკმარისია აღინიშნოს, რომ ილიას ტყვეობა გახდა ნ. ბარათაშვილის „მერანის“ დაწერის მიზეზი.

გათავისუფლების შემდეგ, ი. ორბელიანს განუზრახავს დაწვრილებით მოეთხორო შამილთან ტყვეობის ამბავი, რომელიც დაიბეჭდა კიდევ გაზეთ „კავკაზში“ 1849 წელს (№ 1-5). ამის შემდეგ, ილია ორბელიანის „შამილთან ტყვეობის მოთხრობა“ კარგა ხანს მხოლოდ „კავკაზში“ დაბეჭდილი ტექსტის მიხედვით იყო ცნობილი. საინტერესოა იყო თვითონ ხელნაწერის მოპოვება. იგი აღმოჩნდა ვორონოვის არქივში, ლენინგრადს, რის შესახებაც პირველი ცნობა დაბეჭდა ი. ტროიცკი (1933 წ.) და მერე, მ. ჩიქოვანმა (1936, 1947 წ.წ.). მიუხედავად ამისა, ხელნაწერი სპეციალურად დღემდე არავის შეესწავლა.

ხელნაწერის შესწავლის შედეგად გამოირკვა, რომ იგი „კავკაზში“

დაბეჭდილ ტექსტთან შედარებით გაცილებით მეტია. კერძოდ. თხზულება დედანში შედგება ოთხი თავისაგან, რომელთაგან „კავკაზში“ გამოქვეყნებული იყო მხოლოდ პირველი თავი და როგორც შედარებიდან ირკვევა, ისიც შემოკლებებით და რედაქციული სხვაობებით. დანარჩენი მეორე, მესამე და მეოთხე თავები დღემდე უცნობია სამეცნიერო ლიტერატურაში. აქ აღწერილია შამილის საზოგადოებრივი და პირადი ცხოვრება, დახასიათებულია შამილის სსსუღიერო, ადმინისტრაციული და სამხედრო მართვა-გამგეობის სისტემა და მოცემულია მისი პოლიტიკური აღზევების ისტორია; მკითხველი აქ უთუოდ ბევრ ახალსა და საინტერესოს იპოვის შამილის განთქმული მასწავლებლის ჭემალ-ედინის, შარიატის მოძღვრებას, შამილის მაშინდელი რეზიდენციის — დარლოსა და ანდიის მხარის შესახებ. არანაკლებ საყურადღებოა თვითონ ი. ორბელიანისა და შამილის ურთიერთდამოკიდებულება. ამდენად, ილია ორბელიანის „შამილთან ტყვეობის მოთხრობის“ უცნობ თავებს, რომლებიც ილიას საგანგებო შენიშვნით „почерпнуто из разговоров с самим Шамилем и его приближенными“, ისტორიული პირველწყაროს მნიშვნელობა ენიჭება შამილის მოღვაწეობის ადრეული პერიოდის გასათვალისწინებლად. ამას გარდა, ერთი მოსკოვეური ხელნაწერის (დაცულია ლენინის სახელობის სახელმწიფო ბიბლიოთეკის ხელნ. განყოფილებაში) ცნობით, 1845 წელს მთავარმართებელ მ. ვორონცოვის მიერ შამილას მიუღღამელი რეზიდენციის — დარლოს აღება თურმე მოხერხებულია სწორედ ი. ორბელიანის „მოთხრობის“ ამ თავებში მოწოდებული სამხედრო სტრატეგიული ცნობების წყალობით.

ძლიერ საინტერესოდ გვეჩვენება აგრეთვე გრიგოლ ორბელიანის წერილი ვორონცოვისადმი, რომელიც თემირ-ხან-შურადანაა გამოგზავნილი პეტერბურგს 1856 წლის 24 იანვარს (ფ. 36, აღწ. 2, № 615). მართალია, ამ წერილის შესახებ ზოგიერთი ცნობა დაბეჭდა ი. ბოგომოლოვმა (1964 წ.), მაგრამ ტექსტი დღემდე გამოუქვეყნებელია და ამდენად, მკითხველისთვის ხელმიუწვდომელი.

წერილი საყურადღებო ცნობებს შეიცავს გრ. ორბელიანის 1855 წლის მოღვაწეობაზე, ამ დროს იგი კასპიის მხარეთა ჯარებას მთავარსარდლად და სამოქალაქო ნაწილის გამგედ იმყოფებოდა. დოკუმენტურად ირკვევა, რომ მისი მეცადინეობათა და ხელმძღვანელობით ყოფილა აშენებული თემირ-ხან-შურაში მართლმადიდებლური ეკლესია, რომლის საკულტო დანიშნულების ნივთებიც თვით გრ. ორბელიანს შეურჩევია და დაუმზადებანებია. მას, ამ საქმეში, ეტყობა, ეხმარებოდნენ ყოფილი მთავარმართებელი ვორონცოვი და ცნობილი რუსი მხატვარი, მაშინ სრულიად ახალგაზრდა ლ. ლაგორიო, რომელიც იმ დროს რომში სწავლობდა და გრ. ორბელიანს იქ შეუყვება მას-

თვის მარიამ მაგდალინელის პორტრეტი. ვფიქრობთ, გრ. ორბელიანს ლ. ლაგორიო პირადად უნდა გაეცნო 1851 წელს, როდესაც ახალგაზრდა მხატვარი აკადემიის წარჩინებით დამთავრების (1850 წ.) შემდეგ. იტალიაში გამგზავრებამდე, ერთი წლით კავკასიაში იქნა გამოგზავნილი აქაური ბუნების გასაცნობად.

პოეტის ბიოგრაფი დასახელებულ წერილში ბევრ ახალ დეტალს იბოვის გრ. ორბელიანის მიერ ამ პერიოდისთვის დაღესტანში წარმოებულ ბრძოლებსა (მაგ. 1855 წლის შემოდგომაზე თავისუფალი ტაბასარანის დამორჩილება) თუ ტაბასარანის ტყეებში გზების გაკაფვის სამუშაოებზე.

წერილი ავტოგრაფულია და დაწერილია რუსულ ენაზე გრ. ორბელიანის მიერ 1856 წლის 24 იანვარს, თემირ-ხან-შურაში. წერილს ახლავს სხვა (კანცელარიული) ხელით შესრულებული დაწვრილებითი ახსნა-განმარტებანი ეკლესიაში დასასვენებელი ხატების (სულ 25) ნახაზთათვის, თვითონ ნახაზები კი ხელნაწერში აღარ მოიპოვება. უნდა ვიფიქროთ, რომ მათ საფუძველზე ვორონცოვმა დაამზადებინა თემირ-ხან-შურას ეკლესიისათვის გრ. ორბელიანის მიერ შერჩეული ხატები.

სხვათა შორის, გრ. ორბელიანის მიერ 1850-იან წლებში თემირ-ხან-შურაში აგებული მართლმადიდებლური ეკლესია კარგად ჩანს ე. მარკოვის მიერ გადაღებულ სურათში, რომელიც მან 1904 წელს გამოაქვეყნა (მოსკოვი); უფრო გვიან, 1935 წელს, ეს საყდარი ნახა ა. გაწერელიამ დაღესტანში მოგზაურობის დროს.

უთუოდ გარკვეული კულტურულ-ისტორიული ღირებულება აქვს ამ არქივში დაცულ „მ. ს. ვორონცოვის პირადი ბიბლიოთეკის ქართული წიგნებისა და ხელნაწერების კატალოგს“, რომელიც შედგენილია 1853 წლის 1 მაისს (ფ. 36, აღწ. 1, № 1004). კატალოგის მონაცემებით, 1853 წლის 1 მაისისათვის ვორონცოვის ბიბლიოთეკაში ირიცხებოდა 26 დასახელების 188 ქართული წიგნი (შავთელი, ჩახრუხაძე, ვახუშტი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, გ. ერისთავი, ზ. ანტონოვი... მ. ბროსეს, პლ. იოსელიანის, დ. ჩუბინაშვილის ცალკეული გამოცემები) და ქართული ხელნაწერები (ტ. გაბაშვილის „მოხილუა“ და ი. გედევანიშვილის „მიმოსვლა“), აგრეთვე ეურნალ „ცისკრას“ 1852—53 წლების ნომრები.

ვორონცოვის არქივში გამოვლენილი ტ. გაბაშვილის „მოხილვის“ ახალი ნუსხის შესახებ ჩვენ უკვე ზემოთ გვქონდა საუბარი. ახლა, რაც შეეხება იონა გედევანიშვილის „მიმოსვლის“ ხელნაწერს, რომელიც ამ „კატალოგის“ ცნობით, 1853 წლის 1 მაისისათვის უკვე მ. ვორონცოვის ბიბლიოთეკის საკუთრება ყოფილა.

ჩვენის აზრით, ეს ხელნაწერი უნდა იყოს მწერლას სწორედ ის ერთადერთი ავტოგრაფული ნუსხა, რომელიც გამოიყენა თავის დროს

პლ. იოსელიანმა ამ თხზულების ბეჭდური გამოცემისას — 1852 წელს.

რადგან აღნიშნული გამოცემა განხორციელდა მთავარმართებლის კანცელარიის სტამბაში მ. ვორონცოვის ბრძანებითა და ხელშეწყობით (იხ. სატიტულო ფურცელი). ვფიქრობთ, რომ პლ. იოსელიანმა გამოცემის განხორციელების შემდეგ, თვით დედანი — იონა გედევანიშვილის თხზულების ავტოგრაფი („ნამდვილი“) საჩუქრად მიუძღვნა გამოცემის მეცენატს, სიძველეთა დიდ მოყვარულს მ. ვორონცოვს, ეტყობა, მალე, იმავე 1852 წელს, რადგან 1853 წლის 1 მაისისათვის შედგენილ „კატალოგში“, ეს ხელნაწერი უკვე ამ ბიბლიოთეკის საკუთრებადაა გატარებული. აუცილებელია იგი დაიძებნოს ვორონცოვთა არქივში, რადგან დღემდე ი. გედევანიშვილის ამ განთქმული თხზულების მხოლოდ ასლები გაგვაჩნია, ხოლო ვორონცოვისეული ხელნაწერი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წარმოადგენს ერთადერთ ავტოგრაფულ ნუსხას, რომელიც მწერალმა სიკვდილის წინ, მოსკოვის ჩუდოვოს მონასტრიდან (სადაც იგი მოღვაწეობდა თავისი სიცოცხლის მიწურულში) საქართველოში გამოგზავნა, როგორც გედევანიშვილთა საგვარეულო საკუთრება და ანდერძით, იგი ამ გვარში უნდა ყოფილიყო დაცული.

ამას გარდა, „კატალოგის“ ცნობით, გ. ერისთავს 1852 წელს, თბილისში, მთავარმართებლის სტამბაში დაუბეჭდავს „ლიბრეტო „ლუკრეცია ბორჯია“, რომლის 2 ეგზემპლარი ვორონცოვის ბიბლიოთეკაში ყოფილა დაცული.

ზაზვასმით უნდა აღინიშნოს, რომ არც „ქართული წიგნის ბიბლიოგრაფია“ (სხვათა შორის, ამ ბიბლიოგრაფიაში გამორჩენილ წიგნთა სულ ახლახან გამოსული დამატებითი ტომიც) და არც გ. ერისთავის შემოკმედეების მკვლევარები არ იცნობენ მწერლის ამ თხზულებას.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეს უნდა იყოს გ. დონიკეტის ოპერის „ლუკრეცია ბორჯიას“ ლიბრეტოს ქართული თარგმანი. ეს ოპერა სახელგანთქმულმა კომპოზიტორმა 1833 წელს დაწერა ვ. ჰიუგოს ამავე სახელწოდების დრამის მიხედვით. როგორც ცნობილია, 1851 წელს მ. ვორონცოვის ხელშეწყობით, თბილისში დაარსდა იტალიური ოპერა, რომლის პირველი სეზონი სწორედ „ლუკრეცია ბორჯიათა“ დაიხურა (1852 წლის 9 თებერვალი). თბილისელი მსმენელებისთვის, ოპერის შინაარსის უკეთ გაცნობის მიზნით, ლიბრეტო გ. ერისთავს უთარგმნია და 1852 წელს ვორონცოვის კანცელარიის სტამბაში დაუბეჭდავს კედ. მისი მოპოვება საინტერესო იქნება როგორც ქართული წიგნის ისტორიისათვის, ისე გ. ერისთავის შემოკმედეების მეტი სისრულით წარმოსაჩენად.

ვორონცოვის არქივში დაცულია თეიმურაზ მეორის ერთი ლექსი

(ფ. 36, აღწ. 2, № 758), რომელსაც ხალხური კილოს ძლიერი დაღი აზის:

თოფმა თქვა: ჩემო პატრონო,
ვარ შენი გარდამკილია,
თავს ერთგულება მე შენი
მიტეირთავს, ამიკილია;

ბტერსა პასუხსა გაგიცემ,
ზავი არ წამიკილია,
შემაწყვე ტყვია-წამალი,
შორს მოკვლა ჩემზედ ჰკილია.

შევადართ ხალხურს:

თოფმა სთქვა: ჩემსა პატრონსა
ჩემს უკეთესი რა ჰქონდა?
ერთი თხა მოკვალ, სწორეთა
შეიღი მტკაველი რქა ჰქონდა,
სადა ჰორწილი ჩნდებოდა
სულ სანახავად დაჰქონდა.

(ვ. კობეტიშვილი, გვ. 186).

ეს ლექსი ხელნაწერის მოწმობით „ქართლის მეფე თეიმურაზს“ ეკუთვნის.

ვორონცოვის არქივის ეპისტოლარული შემკვიდრეობიდან გარკვეული ინტერესის აღმძვრელია ნინო და ილია ბატონიშვილების, აგრეთვე, დიმიტრი ორბელიანის წერილები მ. ვორონცოვისა და ს. ბრანეცკისადმი.

ზემოთაღნიშნული ყველა ამ მასალის ჩვენს მიერ ჩამოტანილი მიკროფილში დაცულია ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტში, ხოლო ამ მიკროფილში სიგანე დაბეჭდილი ფოტოპირები ინახება კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

მ. ს. ვორონცოვის არქივში დაცული ქართული მასალების გამოსავლინებლად მუშაობა გავაგრძელებთ ყირიმის მხარესა და ოდესაში. როგორც ცნობილია, ყირიმის მხარის რუსეთთან შეერთების (1783 წლის 8 აპრილი) შემდეგ, რუსეთის მმართველობამ აღრიხდელი დედარად. ამიტომ, ბუნებრივია, რომ სიმფეროპოლში ბევრი რამ არის დამას შემდეგ ეს ქალაქი დღემდე რჩება ყირიმის მხარის მთავარ ცენტრად. ამიტომ, ბუნებრივია, რომ სიმფეროპოლში ბევრი რამ არის დაცემიერიებული მ. ს. ვორონცოვის სახელთან, მისი ნოვოროსიისა და ბესარაბიის გენერალ-გუბერნატორად ყოფნის (1823—44) პერიოდში. კერძოდ დიდ ინტერესს იწვევს ქალაქის გარეუბანში „სალგირაჯე“ დღემდე შემორჩენილი მ. ს. ვორონცოვის სახლი და სამზარეულო, რო-

მელიც 1827 წელს არის აგებული არქ. ფ. ელსონის მიერ და ხელოვნებათმცოდნეთა აზრით, ყირიმის მხარის ერთ-ერთ საინტერესო არქიტექტურულ ნაგებობად ითვლება.¹ დღეს ამ სახლში სპეციალური დაწესებულებაა მოთავსებული

ვორონცოვის არქივიდან გადარჩენილი რაიმე ქართულის კვალის მისაგნებად ვმუშაობდი ყირიმის ოლქის სახელმწიფო არქივში. ყირიმის მხარეთმცოდნეობით მუზეუმში და მის ე. წ. „ბიბლიოთეკა—ტაერიკა“-ში, სიმფეროპოლის პედაგოგიკური ბიბლიოთეკაში, ყირიმის ივ. ფრანკოს სახელობის საოლქო ბიბლიოთეკაში, სიმფეროპოლის სამხატვრო მუზეუმში (სამხატვრო გალერეა). მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულ ფონდებში გადარჩენილი და დაცულია ვორონცოვთა არქივის კუთვნილი წიგნებისა და ფერწერული ნამუშევრების გარკვეული ნაწილი, ხანგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ვერავითარი ქართულის კვალს იქ ვერ წავაწყდით.

ოღონდ ისტორიკოსთა ყურადღებას მივაქცევდი ერთ გარემოებაზე: ყირიმის ოლქის სახელმწიფო არქივში (ქ. სიმფეროპოლი) დაცულია პოპოვთა საყურადღებო კოლექცია (ფ. 535, 3101 ერთ).² განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ვახილ სტეფანეს ძე პოპოვის (1745—1822) ფონდი.

ვ. პოპოვი 18—19 სს ცნობილი რუსი დიპლომატია. 1783—1786 წლებში იგი იყო ვ. მ. დოლგორუკისა და გ. ა. პოტიომკინის კანცელარიის უფროსი. 1786—1798 წლებში მუშაობდა ეკატერინე მეორის კაბინეტის მდივნად, სხვადასხვა დროს იყო სახელმწიფო კამერ-კოლეგიის პრეზიდენტი, სენატორი (1797—99), დეპარტამენტის თავმჯდომარე (1802). ჰქონდა გენერალ-მაიორის ჩინი. მის ფონდში დაცულია რუსეთ-საქართველოს შორის 1883 წელს გეორგიევსკში დადებული ტრაქტატის ერთი ასლი (ფ. 535, აღწ. № 1, ერთ. 3087) მაშ. როგორც ცნობილია, თავის დროს ხელი მოაწერეს ეკატერინეს მხრით პოტიომკინმა, ერეკლეს მხრით — კი ივ. ბაგრატიონ-მუხრან-ბატონმა და გარსევან ჭავჭავაძემ, მაგრამ მთავარი მაინც ამ ფონდში არის 1783 წლის 3 აპრილის წერილები ერეკლე მეორის, სოლომონ პირველის იმერთა მეფისა და სომხეთის მაშინდელი პატრიარქის კაროცისადმი³ (ფ. 535, აღწ. № 1, ერთ. 2494).

წერილებში აღნიშნული არაა, მაგრამ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ მათი ავტორი უნდა იყოს თვითონ ვ. პოპოვი, რომელიც ამ დროს პოტიომ-

¹ Ю. С. Асеев, Г. А. Лебедев, Архитектура Крыма, Киев, 1961, стр. 29.

² Крымский обл. гос. архив, путеводитель, Симферополь, 1961, გვ. 116.

³ ვფიქრობ, რომ აქ დამახინჯებულია სომხეთის მაშინდელი კათალიკოს-პატრიარქის გუქას კარნეცის (1780—1799 წწ.) გვარი.

კინის კანცელარიის უფროსად ითვლებოდა და ალბათ, ამ უკანასკნელის დავალებით, რუსეთთან დაახლოების მიზნით, მიმოწერას აწარმოებდა ქართლ-კახეთისა და იმერეთის მეფეებთან და სამხეთის პატრიარქთან. წერილების შინაარსიდან ირკვევა, რომ რუსეთი მაშინ ერთნაირად ყოფილა დაინტერესებული სამივე პირთან დასაახლოებლად, იქამდე რომ მაგ., ერეკლესადმი მიმართული სიტყვები თითქმის სტერეოტაპულად გაჟოვებულია სოლომონ პირველის მისამართითაც.

ვ. პოპოვის 1783 წლის 3 აპრილის წერილები საყურადღებო ცნობებს შეიცავს რუსეთ-საქართველოს 1783 წლის 24 ივლისის „მეგობრობითი პირობის“ წინამოსამზადებელ სამუშაოთა შესახებ. ისინი ისტორიკოსის სპეციალური შესწავლის ღირსია.

საშფეროპოლიდან მუშაობის გასაგრძელებლად გავემგზავრეთ ალუპკაში. ალუპკის ადგილები მ. ვორონცოვმა შეიძინა 1824 წელს და ამავე წელს დაიწყო ალუპკის პირველი სასახლის მშენებლობა არქ. ფ. ელსონის პროექტით. ახალი სასახლის პროექტი ვორონცოვმა შეუკვეთა ცნობილ ინგლისელ არქიტექტორს ედუარდ ბლერის, ბუკინგემის სამეფო სასახლის (ლონდონი) ფასადისა და ვალტერ სკოტის ციხესიმაგრის (შოტლანდია) განთქმულ ავტორს, ამ შეკვეთაში აისახა მ. ვორონცოვის ანგლომანური გემოვნებაც. სასახლის შესასვლელი და მთავარი ფასადი მოგვაგონებს შუა საუკუნეების ინგლისურ ციხე-სიმაგრეს, ხოლო სამხრეთი მხარე, რომელიც უშუალოდ ზღვას გაჟურებს, ალმონაველური არქიტექტურის მოტივებითაა გადაწყვეტილი. ცალკეა გამოყოფილი ე. წ. „სამიბლიოთეკო კორპუსი“. სასახლის კომპლექსის მშენებლობა 1830 წელს დაიწყო, ხოლო საბოლოოდ დამთავრდა 1846 წელს. იტალიელმა ოსტატებმა არქ. ვილიამ გონტის ხელმძღვანელობით, მშენებლობისთვის გამოიყენეს ადგილობრივი — „აიპეტრის“ კლდის ქვები (რუხი მომწვანო ფერის დიორიტი), რათა „აიპეტრის“ შემოგარენ მთასთან შეხამებით სასახლისთვის ბუნებრივი სანახაობითი მხარეც მიეცათ. ამავე (1829—39) წლებში, მებაღე კეზახის ხელმძღვანელობით, დეკორატორებმა სასახლის ირგვლივ გააშენეს 40 ჰექტარზე მეტი ფართობის უმშვენიერესი პარკი ხეივნებით, ტერასებით, შადრევნებით, სკულპტურული გამოსახულებებითა და წყაროებით.

1920 წლის დეკემბრის დეკრეტით, ალუპკის სასახლე ნაციონალიზებულ იქნა და 1921 წელს იქ მოეწყო მუზეუმი. ყირიზის დაპყრობისას, გერმანელმა ფაშისტებმა სასახლეში მოაწყეს კომენდატურა (1941—44 წწ). ყირიზის გათავისუფლების შემდეგ კი, სასახლე გადაკეთდა სახელმწიფო აგარაკად (1945). 1955 წელს აქ კვლავ აღადგინეს მუზეუმი, რომელიც დღემდე არსებობს.

სასახლის არქიტექტურული კომპლექსიდან განსაკუთრებულ ყუ-

რადლებას იქცევს ე. წ. „Библиотечный корпус“, რომელშიც თავის დროს 60.000 ტომამდე წიგნი იყო დაცული და დღეს მხოლოდ ცარიელი თაროებიღაა დარჩენილი. საქმე ისაა, რომ 1945 წელს ბიბლიოთეკის ყველა წიგნი მოსკოვში გადაუტანიათ და დაცულია სსრკ მეცნ. აკადემიის ფუნდამენტალურ ბიბლიოთეკაში. საინვენტარო წიგნებიც თან გაუყოლებიათ. ამის გამო, სამწუხაროდ, მე ველარ მომიხერხდა დამედგინა, იყო თუ არა თავის დროზე რაიმე ქართული წიგნი ან ხელნაწერი ევრონოცოვის ალუპკისეულ ბიბლიოთეკაში.

ერთადერთი იმედი იყო სასახლეში გადარჩენილი ფერწერისა და გრაფიკურის ფონდთა გადათვალიერება.

გრაფიკურის ფონდში აღმოჩნდა ჩვენთვის საინტერესო შემდეგი ლითოგრაფიები:

1. თამარ მეფე, ბეთანიის ფრესკა გადმოღებული გრ. გაგარინის მიერ, დაბეჭდილი გენ. შტაბის ლითოგრაფიაში. ინვ. № Г — 1481. (სულ 54 ცალი).

2. გრ. გაგარინი, ქართველი ქალის პორტრეტი, დაბეჭდილი «Кавказский адрес — календарь на 1853 год». ინვ. № — 1268.

3. თამარ მეფე, ვარძიის ფრესკა, ტონირებული ლითოგრაფია, დაბეჭდილი ოდესაში. ინვ. № 2709.

4. თამარ მეფე, ვარძიის ფრესკა. დაბეჭდილი ქალალზე: „Архист. фанрика № 4“. ინვ. № Г — 2728.

5. ილია დიმიტრის ძე ორბელიანი. ლითოგრაფია, დაბეჭდილი: „Русский худ. листок Тимма“ ა. მიუნსტერის ლითოგრაფიაში. ინვ. № Г — 3147.

6. გენერალ-მაიორი ი. ი. ქავევაძე და გენერალ-ლეიტენანტი ი. კ. ბაგრატიონ-მუხრანბატონი, ტიპის გამოცემა, 1854. № 18 ინვ. № Г — 3120.

7. გენ.-ლეიტ. ი. მ. ანდრონიკაშვილი, მხატვ. ი. ვასილენკო (1854). ლითოგრაფია. № Г — 3132.

8. საქართველოს სამეფო ღერბი, ლითოგრაფია, № Г — 2177.

9. გრ. გაგარინი, ბეთანიისა და გელათის ფრესკები, ცალკე ფურცლები ალბომიდან: „Le Cauc. Pit“, Paris, 1847.

აღნიშნულ ლითოგრაფიებს გარდა, რაც მთავარია, აღმოჩნდა შემდეგი დედან-წამუშევრები.

1. გრ. გაგარინი, თამარის ფრესკა ბეთანიიდან. აკვადელი გუაშით. № Г — 1481.

2. გრ. გაგარინი. ქართული ლხინი, აკვარელი, 39,5×48,5 № 1514/498.

3. ნორევი (?), თამარ მეფე, აკვარელი, 38,8×25,5. № 723/615.

4. წმ. გიორგი, ქართული ნაქარგობა.

5. ი. ვასილენკო, ი. კ. ბაგრატიონ-მუხრანბატონის პორტრეტი, ფანქარი, № 625/638.

6. ი. ვასილენკო, ი. ი. ჯაფარიძის პორტრეტი, ფანქარი. 33X25: № 735/700.

7. უცნობი მხატვარი, თამარის ფრესკის ასლა. № 804/1620.

8. უცნობი მხატვარი, პ. დ. ციციანოვის პორტრეტი. № 445/1536.

9. უცნობი მხატვარი, Вилд с грехами (?) № 501/495.

10. ვ. ვერეშჩაგინი, მეგრელი მამაკაცის პორტრეტი.

11. გ. ვერეშჩაგინი, ილია ყანდაურის პორტრეტი¹.

12. ვ. ვერეშჩაგინი, დარეჯანის სასახლე თბილისში².

13. ვ. ვერეშჩაგინი, ახალგაზრდა ქართველი ქალის პორტრეტი.

14. ვ. ვერეშჩაგინი, თელავის სასახლის შესასვლელი (?).

15. ნ. კარაზანი, კავკასიის ომის ეპიზოდი.

ამათ გარდა, აქვეა დაცული პორშელტის შემდეგი ნამუშევრები:

1. ეპიზოდი კავკასიის ომიდან, № 545/1616.

2. აულის დანებება, № 874/417.

3. ტყვე შამილი № 875/418.

4. შამილი ლაშქრობაში, № 886.

მ. ზიჩის შემოქმედების მკვლევართა ყურადღებას მიაქცევს მის ერთ უცნობ ალბომზე. ცნობილია, რომ იმპერატორმა ალექსანდრე II-მ პროფ. ბოტკინის რჩევით, თავისი მეუღლისთვის ლივადიაში (იალტასა და ალუპკას შორის) ააგო სასახლე. მ. ზიჩი, რომელიც საიმპერატორო კარის მხატვრად ითვლებოდა, ეტყობა ჩამოდიოდა ლივადიაშიც, საიმპერატორო სასახლეში და აი, 1900—01 წლებში, აქ. მას შეუსრულებია 44 სურათი (აკვარელი) 11 ფურცელზე, რომელიც ალბომად გაუერთიანებია და ლივადიის სასახლეში ყოფილა დაცული აქედან იგი გადმოუტანათ ალუპკის მუზეუმში № 886/473. ხოლო უკანასკნელად კი — სიმფეროპოლში.

ალუპკის მუზეუმის ფერწერის ბეჭდურა კატალოგები, ჩვენს მიერ ჩამოთვლილ ნამუშევრებს, პ. დ. ციციანოვის პორტრეტს გარდა, არ ასახელებს³. ისინი ხელოვნებათმცოდნეთა ყურადღებას იმსახურებენ.

ოდესის როგორც ქალაქის, ისე ნავსადგურის შექმნა და წარმატება მჭიდროდაა დაკავშირებული ვორონცოვის სახელთან. ქალაქის ენტრში დღესაც დგას ვორონცოვის ძეგლი, ხოლო სანაპიროს ამჟამად გადაკუთრებს მისი სასახლე, რომელიც დღეს ოდესელ პიონერებს ეკუთვნით. ამ სასახლეში ვორონცოვს მოწყობილი ჰქონდა მეორე ბიბლიოთეკა (ალუპკის შემდეგ). ოდესის ბიბლიოთეკა სიდიდით არ ჩამოუვარ-

¹⁻² თ. ბულგაკოვს შეცდომით ესენი ღუნისპირულ ჩანახატებად მიუჩნევია:

В. В. Верещагин и его произведения, СПб, 1896.

³ Гос. Алулкийнский дворец-музей, Симферополь, 1963; Киев, 1966.

დებოდა ალუპკისას. იგი 13.690 დასახლების 52.801 ტომს ითვლიდა, რომლებიც სპეციალურ კარადებში იყო განლაგებული (ეს კარადები ოდესს ოდესის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაშია). ოდესის ვორონცოვისეული ბიბლიოთეკის ისტორია ზოგადად ასეთია: ვორონცოვის სიკვდილის (1856 წ.) შემდეგ, მისმა ვაჟმა ს. მ. ვორონცოვმა 1870-იან წლებში ოდესური ბიბლიოთეკის ნაწილი პეტერბურგის სასახლეში გადაიტანა. 1917 წელს გადარჩენილი მასალა რევოლუციის შემდეგ დაცული იქნა სსრკ მეცნ. აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილებაში. ხოლო ოდესაში დარჩენილი ბიბლიოთეკის ნაწილი ს. მ. ვორონცოვის (გარდაიცვალა 1882 წელს) ანდერძის თანახმად, მისმა ქვრივმა მარია ვასილის ასულმა ტრუბეცკაიამ (პირველი ქმრის გვარით სტოლიპინამ) 1898 წელს ოდესის უნივერსიტეტს გადასცა. საქმე ისაა, რომ სიმონ მიხეილის ძე უძეოდ გაღეგო და ვორონცოვთა მათორატულ ქონებას ორი მოქაშვე გამოუჩნდა: სიმონ მიხეილის ძის დის (სოფია მიხეილის ასული) შვილი—ელისაბედ ანდრიას ასული შუვალოვა და სიმონ მიხეილის ძის გერი—ი. ა. სტოლიპინი. მათორატული ქონების დასამტკიცებლად ელისაბედ ანდრიას ასული შუვალოვა მისთხოვდა ი. ი. ვორონცოვ-დაშკოვს (1837—1917) და თავის მუზანსაც მიადწია. სიმონ მიხეილის ძის ქვრივმა — მარია ვასილის ასულმა ტრუბეცკაიამ ისლა მოახერხა, რომ ქმრისა და თავისი სახელის უკვდავსაყოფად ოდესური ბიბლიოთეკა უნივერსიტეტისათვის ესახსოვრა, ხოლო ნივთებისა და ხელოვნების ნიმუშთა ნაწილი იტალიაში გაიტანა¹.

ასე აღმოჩნდა ვორონცოვთა ოდესური ბიბლიოთეკა ოდესის უნივერსიტეტში. საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ერთხანს ოდესის საჯარო (ახლანდელი — გორკის სახელობის სახელმწიფო სამეცნიერო) და უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბიბლიოთეკები გაერთიანებული იყო და ვორონცოვთა ბიბლიოთეკაც განაწილებული ჰქონდათ. ბოლო წლებში აღნიშნული ბიბლიოთეკები ისევ გაიყო და ამის გამო, ვორონცოვისეული წიგნებიც გაყოფილი აღმოჩნდა; მცირე ნაწილი საჯაროში დარჩა, უმეტესობა კი — უნივერსიტეტში გადაიტანეს.

ამის გამო, ჩვენ ორივე დაწესებულებაში მოგვიხდა მუშაობა.

ოდესის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში აღმოჩნდა X—XI სს. ეტრატზე შესრულებული ქართული ხელნაწერი. რის შესახებაც ქვემოთ ცალკე გვექნება საუბარი².

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, მ. ვორონცოვის ოდესური ბიბლიოთეკა გასული საუკუნის 90-იან წლებში მ. ვორონცოვის ანდერძის

¹ А. Безгумский, Путеводитель по Крыму, М. 1904, стр. 318.

² X—XI სს. ქართული ხელნაწერი ოდესიდან.

თანხმად ოდესას უნივერსიტეტს გადაეცა (ცნობილია რომ ოდესის უნივერსიტეტი 1865 წელს დაარსდა რიშელიეს ლიცეუმის ბაზაზე). დღეს იგი 13.690 დასახელების 52.801 ტომს ითვლის¹. ბიბლიოთეკაში თავის დროს წიგნები განლაგებული ყოფილა დარბაზის, კარადისა და თაროების მიხედვით. (ეს კარადებიც ახლა ოდესას უნივერსიტეტის კუთვნილებაა).

ვორონცოვის ოდესური ბიბლიოთეკის უერცეს ფონდში ქართული წიგნებიც შედიოდა. ამის თაობაზე ჩვენ უკვე ვწერდით კიდევ, როცა ვეხებოდით სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდში დაცულ „მ. ს. ვორონცოვის ბიბლიოთეკის ქართული წიგნების კატალოგს, შედგენილს 1853 წლის 1 მაისს“. ამ კატალოგის მონაცემებით მ. ვორონცოვს 26 დასახელების 188 ქართული წიგნი ჰქონია². მაგრამ ლენინგრადში დაცულ ვორონცოვისეულ არქივში თვითონ ეს ქართული წიგნები არ ჩანდა. საინტერესო იყო მისი შემოწმება ოდესაში და მართლაც, ოდესის უნივერსიტეტში შემონახულ ვორონცოვისეული ბიბლიოთეკის წიგნებს შორის აღმოჩნდა „კატალოგით“ დამოწმებული ქართული წიგნები. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი ქართული წიგნი განსაკუთრებულ ყდაშია ჩასმული და ზედ ოქროტვიფრული ასოებით ქართული წიგნის სახელწოდების რუსული თარგმანია გამოყვანილი, არაიშვიათად, თვითონ ტექსტებიც ძვირფას ქაღალდზეა ნაბეჭდი. (ასეთი შემთხვევები, ცალკე გვექნება განხილული წიგნთა აღწერილობისას). ეტყობა, მ. ვორონცოვისთვის მისართმევად სპეციალურ ცალებს ამზადებდნენ, რადგან ეს წიგნები მეფისნაცვლის კანცელარიის სტამბაში იბეჭდებოდა მისავე ხელშეწყობით. ამდენად ეს წიგნები პოლიგრაფიული და ისტორიული თვალსაზრისითაც უნაკლებს წარმოადგენენ დღემდე ცნობილ შესაბამის ქართულ წიგნთა ეგზემპლარებთან შედარებით³.

1. ტომოთე ქართლის მთავარ-ეპისკოპოსი. მოხილუა წმინდათა და სხუთთა აღმოსავლეთისა ადგილთა, ტომოთესაგან ქართლისა მთავარ-ეპისკოპოსისა. თფილისი, კავკასიის ნამესტნიკის კანცელარიის სტ. 1852.

Бор. 2843, а, b, c. ჩასმულია მოყავისფრო ორნამენტირებულ ყდაში, რომელზედაც ოქროტვიფრულად გამოყვანილია წიგნის რუსული სახელწოდება.

¹ 1883 წელს, ს. მ. ვორონცოვის გარდაცვალების შემდეგ შედგენილ საინვენტარო წიგნი 15.210 დასახელების წიგნს აღწესაეს.

² ლატ. საქართველო, 27. 6. 69.

³ ოდესის უნივერსიტეტის ვორონცოვისეულ ქართულ წიგნთა ცალებს არ იცნობს ქართული წიგნის ბიბლიოგრაფია, ტ. I, თბ., 1941. „ქართული წიგნის I ტომში გამორჩენილ წიგნთა ბიბლიოგრაფია“. თბ., 1969.

2. იონა რუისის მიტროპოლიტი. მიმოსულა ანუ მგზავრობა იონა რუისის მიტროპოლიტისა. თფილისი, კავკასიის ნამესტნიკის კანცელარიის სტ. 1852.

Бор. 2842. ჩასმულია მოყავისფრო ორნამენტირებულ ყდაში, რომელზედაც ოქროტვიფრულად გამოყვანილია წიგნის რუსული სახელწოდება.

3. ანტონ I, კათალიკოსი. წყობილ-სიტყვაობა, ქმნილი ანტონისაგან პირუშლისა, კათალიკოს-პატრიარქისა ყოვლისა საქართველოჲსა. პორტრეტიტურთ თვთ ანტონისა. თფილისი, კავკასიის ნამესტნიკის კანცელარიის სტ. 1853.

Бор. 2841. ჩასმულია იგივე მოყავისფრო ორნამენტირებულ ყდაში, რომელზედაც ასევე ოქროტვიფრულად გამოყვანილია წიგნის რუსული სახელწოდება. წიგნისთვის დართული ანტონ I-ის ლითოგრაფიული პორტრეტი ვორონცოვისეულ ეგზემპლარში მხატვარს საღებავებით გაუცხოველებია.

4. არჩილ მეფე. ცხოვრება მეფისა თეიმურაზ პირუშლისა, აღწერილი ლექსად. არჩილისაგან მეფისა. თფილისი, კავკასიის ნამესტნიკის კანცელარიის სტ. 1853.

Бор. — 2840, 2840 a, b, c, d. წინა სამი წიგნის მსგავსად. ესეც მუქ მოყავისფრო ყდაშია ჩასმული, რომელზედაც რუსულად გამოყვანილია წიგნის სახელწოდება ჰოოქროვილი ასოებით.

5. იოსებ თფილელი, დიდი მოურავიანი, თქმული საკადის ძის იოსებ თბილელისაგან, დამატებით სხვათაჲა მისთა თხულებათა. თფილისი, კავკასიის ნამესტნიკის კანცელარიის სტ. 1851.

Бор. — 2838, 2839.

6. პლატონ იოსელიანი. პირუელ-დაწყებითი კანონნი ქართულისა ღრამბატიკისა. შედგენილნი პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანის მიერ. აღბეჭდილნი მეორედ. თფილისი, გულიანკის საბეჭდავი. 1851.

7. გიორგი ერისთავი. გაყრა, კომედია, ქმნილი თავადის გიორგი დავითის ძის ერისთავისაგან და წარმოდგენილი ორჯერ თფილისის ღიმნაზიის ზალაში ამა წლისა იანვრის თთუშში. თფილისი, კავკასიის ნამესტნიკის კანცელარიის სტ. 1850.

Бор. 9070.

8. დავით ჩუბინოვი. ქართული ქრისტომატია ანუ გამოკრებულნი ადგილები ქართულთა წერილთაგან დავით ჩუბინოვის მიერ.

Бор. — 2074. აქ ხაზი უნდა გაესვას შემდეგ გარემოებას: დ. ჩუბინაშვილის „ქრესტომათიის“ ვორონცოვისეული ეგზემპლარი გამოირჩევა მდიდრული სტამბური გამოცემით ყველა იმ ცალთან შედარებით, რომლებიც მე მინახავს.

9. ცისკარი, 1852—53 წწ.

Вор.—2845. ჟურნალ „ცისკრის“ ეს ორი ნომერი ჩასმულია ჰაკეციალურ ყდაში რუსული სტამბური წარწერით: Грузинская заря, т. 1 — 2.

10. ლავით ჩუბინოვი, Русско-грузинский словарь, СПб, 1846. Вор. 2019, 2019-а.

11. Образцы типов типографии Канцелярии наместника кавказского в Тифлисе (1852).

Вор. — 6761. რუსულ, ფრანგულ, პოლონურ, სომხურ და არაბულ შრიფტის ნიმუშებთან ერთად, აქ წარმოდგენილია მეფისნაცვლის კანცელარიის სტამბის ქართული სასტამბო ნიმუშებიც — ნუსხა-ხუცური და მწედრული.

12. ქართლის ცხოვრება დასაბამითგან მეათეცხრამეტე საუკუნემდის, თარგმნილი და გამოცემული ღვაწლით უ. ბროსე, წვერისა საიმპერატორო აკადემიისა მეცნიერებათა. ნაწილი პირველი, ძველი მოთხრობა, 1669 წლამდის ქრისტეს აქეთ. სანკტ. პეტერბურლი. მეცნიერებათა აკადემიის სტ. 1849 (კანზე: 1850). თავფურცელი ქართულ და ფრანგულ ენაზე;

Вор. 8552-а, 2823-а, 3099, 3811-а, б.

X — XI ს. ქართული ხელნაწიკი ოდესიკი

ოდესის სახელმწიფო სამეცნიერო (ძველი-საჯარო) ბიბლიოთეკის ე. წ. „წიგნის მუზეუმი“ გარდა იშვიათი ნაბეჭდი წიგნებისა, ხელნაწერთა მდიდარ კოლექციასაც შეიცავს. აქ თავმოყრილია ძველი სლავური, ბერძნული, ლათინური, აღმოსავლური (არაბულ-სპარსულ-თურქული), ფრანგული, სომხური (სახარებისა და რელიგიურ-პოლემიკური ტრაქტატის ფრაგმენტები XII, XVI ს.), იტალიური, ინგლისური, ესპანური, გერმანული, ჩეხური, პოლონური, მოლდავეური ხელნაწერები. მათ შორის აღმოჩნდა ეტრატზე შესრულებული ძველი ქართული ხელნაწერის (13/1) ერთი ფურცელი.

ხელნაწერი უყდოა. ტექსტი, როგორც ვთქვით, დაწერილია ეტრატზე (28×20,5) ნუსხა-ხუცურით. აბზაცთა საზედაო ასოებად მთავრდება გამოყენებული. გვერდები ნაწერია ორ სვეტად. ყველა სვეტში 28 სტრიქონია. მეორე გვერდის მეორე სვეტის 29-ე სტრიქონი. რომელიც ალბათ სტრიქონად არც ჩაითვლება და უდავოდ მომდევნო ფურცლის დასაწყის სიტყვებს უნდა წარმოადგენდეს, სანახევროდ, გადაჰყრილია. პირველი გვერდის პირველი სვეტი შედარებით კარგად იკითხება, ხოლო მეორე სვეტის ნახევარზე მეტი გადარეცხილია. მეორე გვერდი, შეიძლება ითქვას, უნაქლოდ არის გადარჩენილი და აღვი-

ლი წმკათახია. ხელნაწერის არშაა გაშვებულია, ქვედა ყუა კი გაცრეცილი. მთავრულად გამოყენებული ასოები, ისე როგორც „სინურ მრავალთავში“, იმდენად სტილიზებულია, რომ იგი შეიძლება სპეკულატივად იჩაივებოდეს. მაგ. ხ და კ ჩამოგარძელებულია ისე, რომ მთელ ოთხ სტრაქონს წვდება, მ და დ საჰს, ო-ს ფეხი კი, ორნამენტარებულია.

ხელნაწერი გვიან ძველი სლავური ასოებით და მინაწერით აუქრელებიათ, ხოლო პირველი გვერდის სვეტებს შუა და გარეთ არშიაზე ორჯერ საჰებრს სიზბოლო გამოტასაჰეთ. უკანასკნელად. მუხეუმბრს შემოსულობის ნომერაც (578) ეტრატზე აღენიშნათ. რაც არ უნდა ავტრით პაგინაციამი.

ტექსტის შესწავლიდან ირკვევა, რომ ხელნაწერი წარმოადგენს „ხარების“ სადღესასწაულო საკითხავს და შესაბამის დღეებში შერაცხს ციტატებს ლუკას სახარებიდან (თავი 1, 34....39. 42—45). ტექსტი იწყება სიტყვებით: „წესი იგი სიბრძნისაჲ და სიშტკაცჳ სიწმიდისაჲ...“ და მთავრდება ასე: „აჲრა შეშდგომად თავისაჲა თჳსისათჳს ყოველივე აუწყა დედასა მას უფლასა...“

ახლა ძნელია დაბეჭითებით იშის მტკიცება, ოდესური პერგამენტი „მრავალთავის“ სრული ტექსტის ფრაგმენტია თუ მხოლოდ მარტო „ხარებისა“. მაგრამ თუ გავთვალისწინებთ „მრავალთავის“ შედგენილობის საერთო პრინციპებს (მაგ. სინურიასში ხარება უსწრებს შობას, რაც უ: გარითის მტკიცებით, ქართული მრავალთავის თავისებურებაა სათანადო ბერძნულ წიგნებთან შედარებით) და „ხარების“ დღემდე ცნობილ საკითხავებს. ორივე შემთხვევაში, იგი დასაწყის ფურცლებთან ახლო მდგომად უნდა წარმოვიდგინოთ.

ხელნაწერის ფოტოსურათებია აკად. ა. შანიძემ გასაჩა და პალეოგრაფიული ჰონაცემების მიხედვით, X—XI ს. მიჯნით დაათარღლა. ასეთი ქრონოლოგიით ჩვენი ეს ფრაგმენტი მოექცა IX—XI ს. „მრავალთავებში“ (სინურა, გურიის უდაბნოს. სეანურა, პარხლის. ათონური...) აქამდე ცნობილ ძველ ქართული ნუსხათა შორის. ამათგან „ხარების“ საკითხავი გადარჩენილია სინურ მრავალთავში (გრიგოლ ნეოკესარიელისა, გამოც. ა. შანიძის მიერ, 1959), სეანურსა და პარხლისაში (იოანე ოქროპირის, მელეტი ანტიოქიელის, ისტვნიანე მეფისა. გამოც. ილ. აბულაძის მიერ 1944). ხაზგასმით უნდა აღანიშნოს, რომ „ხარების“ ჩვენი ფრაგმენტი რედაქციულად არც ერთ მათგანს არ უდგება და ამასთან, ვარაუდი თითქოს იგი რომელიმე მათგანისაგან ამოვარდნილი ფურცელი ხომ არააო, ხელის მიხედვით, გამორიცხებულია. მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ოდესური პერგამენტი „მრავალთავის“ კიდევ ერთი დღემდე უცნობი ძველი ქართული ნუსხაა ნაწყვეტია.

საინტერესოა, საიდან მოხვდა ეს ქართული ხელნაწერი ოდესაში?

ერთ-ერთ გზად ჩვენ მ. ს. ვორონცოვის ბიბლიოთეკა მიგვაჩვენია, რადგან ვორონცოვთა ოდესის სასახლის ბიბლიოთეკა ხომ ერთხანს სწორედ საჯარო ბიბლიოთეკაში ინახებოდა, სანამ იგი საბოლოოდ არ დაუბრუნეს ოდესის უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბიბლიოთეკას, თუ ზოგიერთი უნიკალური წიგნი და მათ შორის, შესაძლოა, ჩვენი ეს ხელნაწერიც, მაინც დარჩა იქ.

ქართული სიძველენი ბუდაპეშტში

1970 წლის ივლისში ცნობილი უნგრელი ისტორიკოსისა და ქართველოლოგის ლაიოშ ტარდის მიწვევით, საშუალება მქონდა რამდენიმე დღე დამეყო ქალაქ ბუდაპეშტში. უნგრეთში ჩემი ჩასვლის ერთ-ერთ მიზანს, აგრეთვე, შეადგენდა უნგრელი საზოგადოებისათვის გამეცნო გასულ წელს მიხაი ზიჩის ყირიმში გამოვლენილი 44 ნამუშევარი. ამთავითვე უნდა აღვნიშნო უნგრელთა დიდი ინტერესი თავიანთი ეროვნული მხატვრის უცნობი ქმნილებებისადმი: ბუდაპეშტის რამდენიმე ყურნალმა გამოსაქვეყნებლად მიიღო ჩემ მიერ ჩატანილი ზიჩის ნამუშევართა რეპროდუქციები და გამოცვლევა, ხოლო უნგრეთის რადიოთი მოვიხსნა სპეციალური გამოსვლა.

ბუდაპეშტი თამამად შეიძლება ჩაითვალოს ევროპაში ერთ-ერთ ძლიერ ქართველოლოგიურ ცენტრად. ყველამ კარგად ვიცით აქაურ ქართველოლოგთა — ლაიოშ ტარდისა და მარტონ იშტვანოვიჩის სახელები. მათს მდიდარ ბიბლიოთეკებში ქართული მხატვრული თუ სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის სიუხვევზე ლაპარაკი ზედმეტია. ტარდის საკუთარ ბინაზე ქართული მუზეუმიც მოუწყვია. აქ არის ნაბადი, კახური თუ სვანური ქუდები, ქართული ჩოხა და სატევარი, კერამიკა, ქედურობა, მათ შორის, კობა გურგულის ნამუშევარი, ქართული ხელსაქმის ნიმუშები და ალვანური ხალიჩა... ამას თუ დავუმატებთ თბილისიდან მომავალ ყოველდღიურ ქართულ პრესას და მასპინძელთა უზადო სტუმართმოყვარეობას, ძლიერ გიჟირს დაიჭერო, რომ უცხოეთში ხარ.

ჩემს მოვალეობად მიმაჩნია, ქართველ საზოგადოებას ზოგი რამ ვაცნობო ბუდაპეშტში მიმდინარე ქართველოლოგიური მუშაობის შესახებ. ლაიოშ ტარდი ამთავრებს თავის საღოჭტორო შრომას უნგრეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ, რომლის დაცვა თბილისშია ნაგარაუდები. ამას გარდა, განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს მის მიერ ევროპულ წყაროებში გამოვლენილი უცნობი მასალები (XVI—XVIII ს. ს.) საქართველოს შესახებ, რაც, უეჭველად, ჩვენი წყაროთმცოდნეობის შენაძენია.

მარტონ იშტვანოვიჩმა მაცნობა, რომ მონავალი სასწავლო წლიდან ბუდაპეშტის უნივერსიტეტში წაიკითხავს სპეციალურ კურსს: „ქართული ფილოლოგიის შესავალი — 1. ქართული ენის საფუძვლები. 2. ქართული საისტორიო მწერლობა (ლეონტი მროველი)“. აღარაფერს ვამბობ მისი ინტენსიური მუშაობის შესახებ ქართული ფოლკლორის საკითხებზე.

აქ, საერთოდ, ყოველ ფეხის ნაბიჯზე იგრძნობა უნგრელ მეცნიერთა ინტერესი ქართული კულტურისა და ყოფისადმი. დოქტორი დიერდ რადო მუშაობს მედვას პრობლემაზე. მისთვის მეტად ძვირფასი აღმოჩნდა აკაკი გაწერელიძის ნაშრომი „დანტე და პრეისტორიული ხანის საქართველო“ და აკაკი ურუშაძისა და გიორგი ციციშვილის მიერ გაგზავნილი ბიბლიოგრაფიები. ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე იშტვან ვინცე სწავლობს ქართველ მევენახეთა იარაღებს, ზოლო ეთნოგრაფიის მუზეუმის განყოფილების გამგეს ლაიონ ტაკაშს განსაკუთრებით აინტერესებს ქართული სამკალი იარაღები. მათ ძლიერ სურთ ურთიერთობა ჰქონდეთ ქართველ ეთნოგრაფებთან. ბუდაპეშტელმა ეურნალისტმა ქალმა პალმა შელეენმა გამოავლინა ბელა ვიკარის მოგონებანი „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანზე მუშაობის შესახებ. პეტეფის სახელობის ბუდაპეშტის ლიტერატურულ მუზეუმში მაჩვენეს შანდორ პეტეფის ავტოგრაფები და პეტეფის გრიგოლ აბაშიძისეული ქართული თარგმანის გამოცემები. ქ. სენიტენდრეში დამაწარეს უნგრეთის ეთნოგრაფიული საზოგადოების 82-ე ყრილობას, რომელიც მიძღვნილი იყო აკადემიკოს დ. ორტუტაის დაბადების 60 წლისთავისადმი. აკად. ორტუტაი ქართველ მეცნიერთა დიდი მეგობარია. ბალატონის ტბაზე შევხვდი გამოჩენილ უნგრელ მწერალს ლასლო პაშუტის, რომელმაც იმ დღეებში, 70 წლის თავზე, მთავრობის მაღალი ჩილოდ მიიღო. იგი უნგრული ისტორიული პროზის დიდოსტატად არის აღიარებული: „ეს ჩვენი გამსახურდიანო“ — ასე გამაცნო ლაიონ ტარდის. მას თავის რომანებში არაერთი ადგილი აქვს დათმობილი საქართველოსთვის. ქართველი მკითხველისათვის ურავო არ იქნება მისი თარგმნა. მწერალმა თბილად მოიგონა შეხვედრები ირაკლი აბაშიძესთან და გადმოცა უნგრულ და ფრანგულ ენებზე დაწერილი მისალმება ქართველი მწერლებისადმი:

„ძვირფასო მეგობრებო, საქართველოს მწერლებო!

ჩემი 70 წლისთავის დღეს ძლიერ პედნიერი ვარ, რომ თქვენ გიგზავნიტ ჩემს გულითად მისალმებას და ვისურვებდი თქვენი მშვენიერი ქვეყნის ლიტერატურის აყვავებას და თქვენი ეროვნული კულტურისა საერთოდ.

მე არასოდეს არ დავიფიწყებ საქართველოს ჩემი მეგობრის პროფესორ ლაიონ ტარდის შემწეობით.

გაუმარჯოს საქართველოს! გაუმარჯოს მწერლებს თქვენი მშვენიერი ქვეყნისას.

მარად თქვენი ლასლო პაშუტი,
ბალატონი, 15 ივლისი, 1970“.

მეტად სასიამოვნო აღმოჩნდა მარტონ იშტვანოვიჩის მიერ მომზადებული ნობათი. უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიამ სულ ახლახან გამოსცა მსოფლიო ლიტერატურის ენციკლოპედიის პირველი ტომი. აქ უზადაა წარმოდგენილი ქართული მხატვრული ლიტერატურა და ლიტერატურისმცოდნეობა. ქართველი მწერლებიდან: ირაკლი აბაშიძე, გრიგოლ აბაშიძე, შიო არაგვისპირელი, ანტონ კათალიკოსი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, მამუკა ბარათაშვილი, მარიკა ბარათაშვილი, ვასილ ბარნოვი, აკაკი ბელიაშვილი, ბესიკი, ზუტა ზერულავა; ქართველი ლიტერატურისმცოდნეები: ალ. ბარამიძე, ლ. ასათიანი, გ. აბზიანიძე, დ. ბენაშვილი. ცალკეა დამუშავებული „აბუშალომ და ეთერი“, „არსენას ლექსი“. წერილების ავტორია მარტონ იშტვანოვიჩი. ტექსტებს ახლავს ი. აბაშიძის, ნ. ბარათაშვილის, ბესიკის, შ. არაგვისპირელისა და ვ. ბარნოვის პორტრეტები. ღრმა რწმენით შეიძლება ითქვას, რომ ეს არის პირველი ევროპული ენციკლოპედია, რომელშიც ასე ფართოდ არის წარმოდგენილი ქართული მწერლობა და ლიტერატურისმცოდნეობა (ჭეჩვრობით, მხოლოდ ორი ასოს მიხედვით). ამასთან, მეცნიერულად ზუსტად და ფაქიზად. ენციკლოპედიის სტატიებიდან ცალკეა აღსანიშნავი ცნობილი უნგრელი პროფესორის იოზეფ ვეკერდის სტატია: „ბალავარიანის ქართული რედაქციები“. აქ უმთავრესად გამოყენებულია ილ. აბულაძისა და დ. ლანგის შრომები. მთავარი მაინც ისაა, რომ პროფ. ვეკერდი მისაღებად თელის მოსაზრებას, რომ „ბალავარიანი“ ქართულიდან არის ბერძნულად ნათარგმნი.

არქეოლოგიურ ბიბლიოთეკაში მუშაობისას ჩემი ყურადღება მიიპყრო „ლონდონის ილუსტრირებულ ეურნალში“ (1967. № 22, გვ. 30) გამოქვეყნებულმა სტატიამ: „მითი და რეალობა სპარსულ ზელოვნებაში“, რომელიც ეძღვნება ვიქტორიასა და ალბერტის ზუზუქუმში მოწყობილი სპარსული მინიატურების (XV—XIX სს.) გამოფენას. ექსპოზიცია შედგენილი ყოფილა ბრიტანეთისა და ირლანდიის სახელმწიფო და კერძო კოლექციებიდან. წერილს თან ახლავს რამდენიმე ექსპონატის რეპროდუქცია. მათ შორის, სიაუმის „როსტომი ქამანდით იქერს კამუსს“. წერილის ავტორის სიტყვებით, „1548 წელს სპარსეთის დედაქალაქი თაფრიზიდან გადატანილი იქნა სამხრეთით, ყაზვინში, რადგან აღრინდელი დედაქალაქი ახლოს იყო თურქეთის საზღვართან. „როსტომი ქამანდით იქერს კამუსს“ დახატულია იქ. ის-მაილ გეორიანათვის, რომლის ხანმოკლე მეფობა სამუალებას გვაძლევს

მინიატურა დავათარილთ 1576 ან 1577 წლებით. მხატვარი იყო ქართველი, სიაუში“.

როგორც ვხედავთ. ბრიტანეთში დაცული ყოფილა XVI—XVII სს. სპარსეთში მომუშავე ქართველი მხატვრის სიაუშის ჩვენი საზოგადოებისათვის უცნობი მინიატურა. დღემდე ჩვენ ვიცოდით მისი მხოლოდ „გაწვერთილა შევარდენი“, რომელიც ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკაში იქნა გამოვლენილი და დაბეჭდილია ივ. ჭავჭავაძის, ნ. ბერძენიშვილისა და ს. ჯანაშიას ავტორობით გამოცემულ „საქართველოს ისტორიის“ სახელმძღვანელოში.

უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში მოვიკითხეთ „ვეფხისტყაოსნის“ უნგრულ ენაზე პირველი მთარგმნელის ბელა ვიკარის არქივი, რადგან ვიცოდით, რომ იგი თავის დროს ამ აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად (და არა აკადემიკოსად, როგორც ჩვენში წერენ) იყო არჩეული. მართლაც. ბელა ვიკარის არქივში წავაწყდით ქართულ მასალებს: (Ms 5203/9, 5204/6, Aliaz 54/1963). 1. ილია ჭავჭავაძის „კაცო ყაჩაღი“ (შესავალი). 2. გ. ჭალაღიდეღის „დედის დარიგება“ და მისი. ალბათ ვიკარისეული. ფრანგული თარგმანი. 3. გრიგოლ ილარიონის ძე წერეთლის მიერ 1915 წელს ვიკარისათვის ჩაწერილი ქართული ხალხური თამაშობანი (ცხენობია, სტუმრობია. კატა-თაგვობია, მალულობია, ფანტი). აგრეთვე დავით თოლორაიას მიერ ჩაწერილი ქართული ხალხური ლირიკული პოეზიის ნიმუშები.

განაკუთრებით საინტერესოა თვით ბელა ვიკარის მიერ ჩაწერილი, მისივე ხელთ საუცხოო ქართული ასოებით გამოყვანილი ქართული ტექსტები.

ბელა ვიკარი წერს:

„ბრავალ ქაიერ
ლერთჳ ინებოს
თქვენი საცოცხლე
მადლობელი ვართ
სადღევრძელსთვის
არი არალო“.

ან კიდევ:

„წუთი სოფლა სტუმრები ვართ,
ჩვენ წავალთ და სხვა დარჩება;
თუ ერთმანეთს არ ეახარებთ —
იმის მეტი რა შეგვრჩება?“

ამათ გარდა, ვიკარს ჩაუწერია ვარიანტები ცნობილი აფორიზმებისა (პირველი მათგანი რუსთველს მიეწერება, მეორე კი ნამდვილად რუსთველისაა):

„ათასად გვარი დაფასდა
ათას ათასად ზღილობა,
თუ კაცი თვითონ არ არის
ცუდია გვარიშვილობა“.

„ვერ დაიფარავს სიკვდილსა
გზა ვიწრო, ვერცა კლდოვანნი;
მისთვის ყველანი ერთია,
სუსტნი და მუხლმალოვანნი,
სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა
სიკვდილი სახელოვანი“.

ბელა ვიკარი, ეტყობა, ინტენსიურად მუშაობდა ქართული ენის დასაუფლებლად. ამის დამამტკიცებელია მის არქივში დაცული ლექსიკოლოგიური მასალები (ქართული სიტყვები, ქართული საუბრის ნიმუშები, მისალმება... იქვე ვიკარი იძლევა მათ გერმანულ და ფრანგულ თარგმანს თუ შესატყვისებს).

ამის შემდეგ სანახავი დამჩრჩა ცნობილი მეცენატისა და არქეოლოგის გრაფ ევგენი ზიჩის (1837—1906) მიერ გასული საუკუნის 90-იან წლებში კავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში მოწყობილი ექსპედიციის მასალები. დღეს იგი განაწილებული აქვთ ფერენც ჰოპის სახელობის აღმოსავლეთ აზიის მუზეუმსა და ეთნოგრაფიის მუზეუმს. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული ექსპედიცია და მის მიერ მოპოვებული მასალები მხოლოდ ნაწილობრივაა გაშუქებული (ვგულისხმობ ე. ზიჩის მოგზაურობის 1 ტომს, ბუდაპეშტი, 1897, ფრანგულ ენაზე, და ლ. ფერენცის სტატიებს — 1955, 1959 წ. წ.). ამასთან, მათ დღემდე არ შეხებია ქართველი კაცის ხელი, თავი რომ დავანებოთ, სპეციალისტ არქეოლოგს ან ეთნოგრაფს. ზოლო მათი უბრალო გადათვალიერებაც კი ქართული სულიერი და ჩივიერი კულტურის უმდიდრესი განძის შთაბეჭდილებას ტოვებს. რას არ ნახავთ აქ: ბეჭდები, საყურეები, ყელსაკიდები, თავსამკაულები, მკერდის შემკულობა, ნაქარგი ქამრები, ფატა, ჩიხტი, კაბა; ქართული აკვანი; ხევისურული ხალიჩა, შანდალი და სკამი; აპარული კილის კალათები; ზუგდიდური დანა-წალდი; ყანწები, ქამარ-ხანჯლები, ნამგალი, ტიკი (მძივებიანი), ჩიბუხი, სავარცხელი, საპირისწამლე, დოლი, დაირა, ნადირობის სცენის გამომსახველი ძველი ქედურობა...

სამწუხაროდ, ვერ მოვახერხებ ზალაში — მიხაი ზიჩის მშობლიურ სოფელსა და სახლ-მუზეუმში ჩასვლა. აგრეთვე ვერ მოვახერხებ ბელა ვიკარის არქივის სხვა ადგილსამყოფელთა შემოწმება უნგრეთის პროვინციებში (ბუდაპეშტში მისი მხოლოდ ნაწილია დაცული).

ფიქრობ, საჭიროა და აუცილებელიც, რომ საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ მოაწყოს ექსპედიცია არქეოლოგის, ეთნოგრაფისა

და ფილოლოგიის შემადგენლობით უნგრეთში დაცული ქართული სიახველეების გამომხეურებისა და მეცნიერული შესწავლისათვის.

სიაუშის უსნობი ნაშუშუპაი

(„შაპნამეს“ მართი მპიზოდის ილუსტრაცია)

ჯერ კიდევ ამ ოცდაათზე მეტი წლის წინ გაოჩენალმა ქართველმა ირანისტმა ვლ. ფუთურიძემ სეფიანთა ეპოქის ისტორიკოსის ისქანდერ მუნშის (1560/1—1634 წ.წ.) სახელგანთქმულ თხზულებაში — „თარიხ-ე ილამ-არა-ფე. აბბასი“ („ქვეყნის დამამშვენებელი. აბასის ისტორია“) ყურადღება მიაქცია სეფიან შაჰების, სახელდობრ, შაჰთამას I (1524—76), შაჰ-ისმაილ II (1576—78), შაჰ-შაჰაბედ-ხოდაბენდე (1578—87) და შაჰ-აბას I (1587—1628) დროის კარის მხატვრის სიაუშ-ბეგ ქართველის შესახებ, რომელიც ცხოვრობდა დაახლ. 1524—1628 წწ. ისქანდერ-მუნშის დახასიათებით, სიაუშ ქართველს „...ფრიად ნაზი ყალამი ჰქონდა, დეტალების დიდი ოსტატი და შეუდარებელი მხატვარი იყო. კონტურულ ხატვაში, მთების გამოსახვასა და ომის დახატვაში მას ვერც ერთი ოსტატი ვერ შეედრებოდა. ჭკუფური კომპოზიციების („მეჭლისი“) ხატვაში იგი უნაკლო იყო“.¹

ისტორიკოსის ამ საუცხოო დახასიათების საილუსტრაციოდ თვითონ მხატვრის ნამუშევრები არ ჩანდა. მალე, ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკაში გამოვლენილ იქნა სიაუშის მინიატურა „გაწვრთნილი შევარდენი“, რომელსაც ამშვენებს მხატვრის ხელრთვა: („ქარე სიაუშ“ — „სიაუშის ხელობა“).² მიუხედავად იმისა, რომ სანადირო შევარდენი სპარსეთში მომუშავე ქართველ მხატვარს მართლაც უნაკლოდ აქვს შესრულებული, ის მაინც არ გამოდგება ისქანდერ მუნშის ზემოთმოტანილი დახასიათების სრული შემოწმებისათვის. ისტორიკოსი ზომ მას პირველ რიგში,

¹ ვლ. ფუთურიძე, ისქანდერ მუნშის ცნობა მხატვრის სიაუშ-ბეგ ქართველის შესახებ, „ენიქის მოამბე“, III, 1938, გვ. 383—86; იხ. ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ელადიმერ ფუთურიძემ, თბ., 1969, გვ. 27.

² ი. ჭავჭავიძე, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, თბ., 1943, გვ. 288.

ადამიანის. პეიზაჟისა და ჯგუფური კომპოზიციის შეუდარებელ ოსტატად მიიჩნევის. საამისო მასალა კი თითქმის დღემდე არ გავაჩნდა.¹

ბუდაპეშტში, არქეოლოგიურ ბიბლიოთეკაში მუშაობისას (1970 წლის ივლისში) ჩემი ყურადღება მიიპყრო ლონდონის ილუსტრირებულ ჟურნალში გამოქვეყნებულმა Andrew Causey-ის სტატია: „მითი და რეალობა სპარსულ ხელოვნებაში“;² რომელიც ეძღვნება ვიქტორიასა და ალბერტის მუზეუმში მოწყობილი სპარსული მინიატიურების (XV—XIX სს.) გამოფენას. ექსპოზიცია შედგენილი ყოფილა ბრიტანეთისა და ირლანდიის სახელმწიფო და კერძო კოლექციებიდან. წერილს თან ახლავს რამდენიმე ექსპონატის რეპროდუქცია. მათ შორის, სიაუშის „როსტომი ქამანდით იკერს ქამუსს“. წერილის ავტორის სიტყვებით, „1548 წელს სპარსეთის დედაქალაქი თაფრიზიდან გადატანილი იქნა სამხრეთით, ყაზვინში, რადგან აღრიხდელი დედაქალაქი ახლოს იყო თურქეთის საზღვართან. „როსტომი ქამანდით იკერს ქამუსს“ დახატულია იქ, ეტყობა ისმაილ მეორისათვის, რომლის ხანმოკლე მეფობა საშუალებას გვაძლევს მინიატურა დავათარილოთ 1576 ან. 1577 წლებით. მხატვარი იყო ქართველი. სიაუში“.

როგორც ვხედავთ, ბრიტანეთში დაცული ყოფილა XVI—XVII სს. სპარსეთში მომუშავე ქართველი მხატვრის სიაუშის ჩვენი საზოგადოებისათვის უცნობი მინიატურა. თბილისში დაბრუნებისას. ჩვენი ცნობილი ჯიჰანისტის მ. თოდუას დახმარებით ფოტოპირის მიხედვით შევისწავლეთ აღნიშნული მინიატიურა, რამაც საშუალება მოგვცა აგრეთვე, შეგვემოწმებინა ინგლისელი ავტორის ზემოთმოყვანილი ზოგიერთი ცნობაც.

საქმე ისაა, რომ მინიატურა წარმოადგენს „შაჰ-ნამეს“ და კერძოდ, მისი ერთი ეპიზოდის ილუსტრაციას. რა ეპიზოდია ეს? A. Causey-ის მტკიცებით, აქ გამოსახულია როსტომის მიერ ქამუსის ქამანდით დაკერის სცენა. მართლაც, „შაჰ-ნამე“ იცნობს ასეთს ეპიზოდს. მაგრამ მინიატურის წარწერების ტექსტის წაკითხვამ გამოარკვია, რომ მინიატურაზე ასახულია როსტომის ბრძოლა არა ქამუსთან, არამედ სირიის (შამის) მეფესთან. წარწერების ტექსტი ასე იკითხება (აქვე მოგვაქვს მისი ტრანსლიტერაცია და თარგმანი, რომელიც შესრულებულია მ. თოდუას მიერ):

¹ გვაქვს ცნობა პარიზში დაცული სიაუშის ზოგიერთი ნამუშევრის შესახებ, მაგრამ ჩვენ მას არ ვიცნობთ.

² Andrew Causey, Myth and reality in Persian Art, The Illustrated London news, 1967, Jul. 22, 36. p.

მწი თანთ ანდარ პი შაჰ შამ
 ბიდ ანთ აზ ბად ჯმ დირე ჟამ
 ქანაშ დრ ჰლყე დრ آورد გრდ
 კმ გფთი ჯმ ანდრ მიაწიწი მწრდ
 ზაჰნ ბრ ჰრწიწი ბრდარ გოი
 კმ ჟოგან ბრჯმ ანდრ ამდ ბროი
 ბიქნდრ ვ ბჰრამ დსწიწი ბბსწ
 გრწარ მწრ ჟამ ბრდარ წსწ
 ზჰონ ჟაკ დრია შირ ვ დსწ კოჰ
 ზბს კიწთე აწნდრე აზ ჰრ გროჰ
 წჰე ბრბრსწან ბჰნკ გრავ
 გრწარ შირ ბა ჟრლ სრწრავ

სამი თანთ ანდარ ჟეჟე შაჰ-ე შამ
 ბეჟანდარბთ აზ ბად ზამ ღალე ზამ
 ჩენანეშ ღარ ჰალეე ღარ ავარდ გორდ
 ქე გოქთი ზამ ანდარ მიჟანეშ ქოშორდ
 ზე ზინ ბარ გერაჟთეშ ბეჰერდარ-ე გეჟ
 ქე ჩოუგან ბეზანბმ ანდარ აზად ბარეჟ

ბემაფქანდ ო ბაჰრამ დასთეშ ბაბასთ
გერაქთარ შოდ ნაჰბარდარ შასთ
ზე ხუნ ხაქ დარაა შოდ ო დაშთ ქუშ
ზე ბას ქოშთე აქქანდე აზ პარ გორუპ
შაჰ-ე ბერბერესთან ბა ჩანგ-ე გორაზ
გერექთარ შოდ ბა ჩექელ სარქარაზ

„გაეციდა სირიის მეფეს.
ქარისაგან (ცხენიდან, ცხენდაცხენ) დახვეული
ქაჰანდი ესროლა.

ისე მოიქცია ის ყულფში გმირმა,
რომ იტყოლი, წელზე ხვია შემოახვიაო.
უნავირიდან აიტაცა ის ბურთივით,
თითქოს ჩოგანი ჰყარო.
ჩაშოვდო. ბაჰრამმა ხელი შეუქრა მას;
დატყევევებულ იქნა სამოცი სახელოვანი.
სისხლისაგან მიწა ზღვად იქცა და ველი — მთად,
იმღენი მკედლარი ეპარა. [იქ] გროვ-გროვად,
ბერბერთა მეფე (ც) ტახის (მსგავსი გმირის) ხელით
დატყევევებულ იქნა ორმოც გმირთან ერთად“¹.

ახლა, აქ, ასეთი კითხვაჲ წაშოიჭრება: სიაუში მართლა „შაჰნამეს“ მარტო ერთი ეპიზოდის დასურათებით დაცმაცყოფილდა თუ კიდევ ჰქონდა მას ამ რიგის სხვა ილუსტრაციებიც? ამ კითხვას მხოლოდ დადებითად შეიძლება ვუპასუხოთ: წარმოუდგენელია, რომ ისეთი ზღვა მასალიდან, რასაც უთუოდ იძლევა ფირდოუსის უკვედავი პოემა, მხატვარს მხოლოდ ერთი, და ისიც შედარებით უმნიშვნელო, ეპიზოდი აეღო. მით უმეტეს, თუ იგი შაჰისათვის, კერძოდ A. Causey-ის ცნობით, ისმაილ მეორისთვის იყო განკუთვნილი². სიაუშს უნდა ჰქონოდა „შაჰ-ნამეს“ სხვა ილუსტრაციებიც, რომლებიც ან საერთოდ დაკარგულია, ან შეიძლება ისევ ბრიტანეთში იყოს გაფანტული და მათ შესახებ, ჭერჯერობით, არაფერი ვიცით.

¹ შდრ.: თეირანის გამოცემა, II, გვ. 400, ბაიათები: 320—325.

მოსკოვის გამოცემა, ტ. II, გვ. 144—145, ბაიათები: 272—277.

დუშანბეს გამოცემა, ტ. II, გვ. 147, ბაიათები: 320—325.

² თუმცა, საიდან აიღო ეს მითითება ინგლისელმა ავტორმა, ჩვენთვის უცნობია. თვითონ მინიატურის ქვედა მარჯვენა კუთხეში, ჩარჩოსთან, შერჩენევა წარწერის მსგავსი ნიშანი, რომელიც მოგვაგონებს ლენინგრადული მინიატურის სიაუშისეულ ხელრთვას „ქარე სიაუშ“ „სიაუშის ხელობა“. ამას უფრო ზუსტად მხოლოდ დედანი ან მისი დეტალური ფოტოპირი გაარკვევს.

არგონავტების თქმულება და მძევას პრობლემა ძველ ქართულ მხარლობაში

I

ანტიკური მითოლოგიისადმი და კერძოდ, არგონავტების თქმულებისადმი ინტერესი იმთავითვე ძლიერი ყოფილა ქართულ მწერლობაში. არგონავტების თქმულების კვალი აღბეჭდილია ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებში. ექვთიმე ათონელის მიერ დაახლოებით 1010—1020 წლებში ნათარგმნ გერმანე პატრიარქის (715—730) თხზულების „თხრობაჲ სასწაულთათჳს მთავარანგელოზისა მიქაელისათა“ ინტერპოლაციაში ექვთიმე გადმოგვცემს სოსთენის ტაძრის წარმოშობის ამბავს, სადაც არგონავტების თქმულების ერთი ეპიზოდი, ბებრიკების მეფე ამიკოსთან არგონავტთა შებრძოლება და ამიკოსის დაღუპვაა აღწერილი:

„უამთა მათ პირველთა, უწინარეს განკაცებისა ქრისტეს ღმრთისა ჩუჴნისა, ერთი მრავალთაგან ნათესავთა შეკრებილი შეითქუა ფრიადი და შემზადნეს ნავები და ტყუენვილეს ქუეყანათა მრავალთა და იზარღებოდეს ნატყუენავისა მისგან. ეწოდა მათ სახელი არღონაფტი, რომელი გამოითარგმანების „უქმნი მენავენი“, რამეთუ არას იქმოდეს სხუასა საქმესა, არამედ ტყუენვილეს, და მისგან იყო საზრდელი მათი. ხოლო ერთსა ჟამსა მოიწინეს ადგილსა მას იწროსა კერძოთა ბიზანტიისა და ქალციდონისათა და შეადგინეს ნავები მათი ანაპლოს ტყუენვად ადგილთა მათ. ხოლო იყო მაშინ სოფელ-ქალაქთა მათ მეფე ვინმე, გმირთა მსგავსი, სახელით ამოკი. ამან ამოკმან შეიკრიბა ერი ძლიერი ბრძოლად არღონაფტთა მათ. იხილეს მათ ერი იგი ურიცხვ და შეეშინდეს ძლიერებისაგან კაცისა მის. სიელტოლაჲ სიმრავლისაგან ქართაჲსა ვერ ეძლო. და უღონობაჲსა დიდსა მხეცნეს. და შეკრბეს ლელესა ერთსა სერტყოვანსა მალნარსა და იგლოვდეს წარწყმედისათვისსა. მაშინ იხილეს მათ ხილვაჲ საშინელი, რამეთუ ძლიერებაჲ საზარელი გარდამოკდა ზეკით სახითა კაცისაჲთა და იყო ბრწყინვალე და დიდებულ, და მჭართა მისთა ზედა ფრთენი ელვარენი. და ჰრქუა ერსა მის განწირულსა: ნუ გეშინინ გმირისა მისგან, არამედ შებმა უყავთ და მე ძლევაჲ მოგცე თქვენ! ესე რაჲ იხილეს მათ, განძლიერდეს და ზვალისა დღე, ზედამოუგდა რაჲ ამოკი იგი ეართა დიდითა და კელითა ამპარტავენითა, წინააღუდგეს არღონაფტნი და ერეოდეს მას და მოკლეს იგი და ჰმადლობდეს ძალსა მას, რომელი იხილეს. ამისთვისა ადგილსა მას, რომელსა იხილეს დიდებული იგი მდგომარე, აღაშენეს ტაძარი დიდი და ქმნეს ზატი სახესა მას ზედა, ვითარცა იხილეს, და აღჰმართეს ტაძარსა მას შინა, და უწოდეს ადგილსა მას და ტაძარსა

სუსტენი, რომელ გადმოითარგმნების „ძალი ცხორებისაჲ“, რამეთუ მუნ მიეცა ძალი და განერნეს სიკუთლიისაგან და ცხოვდეს“.¹

კ. კეკელიძის შენიშვნით. ექვთიმე ათონელს გამოუყენებია „ძვე-
ლი ბერძნული მითოსი არგონავტების კოლხიდაში მოგზაურობის შე-
სახებ. აპოლონ როდოსელი თავის „Ἀργοναυτικα“-ში (2, segg.) მოგვითხრობს შემდეგს: ბითინიაში, ბებრიკთა ქვეყანაში იყო სახელგანთქმული მოცრივე მეფე ამიკი, ძე პოსეიდონისა, რომელსაც წესად ჰქონდა, თუ უცხოელი ვინმე მოხვდებოდა მის სამეფო-ში, უთუოდ კრივში უნდა გამოეწვია იგი. როდესაც კოლხიდასაეცნ გამგზავრებული არგონავტები მოხვდნენ აქ, მათ თავს დაესხა დიდ-ძალი ჭარით ამიკი და მათი მხრით პოლიდეკი კრივში გამოიწვია. პო-ლიდეკმა ის მოკლა კრივში და თავისიანები ზიფათს გადაარჩინა“.²

ექვთიმე ათონელი აქვე იძლევა „არგონავტის“ ორიგინალურ გან-მარტებასაც: „... არლონაფტი, რომელი გამოითარგმანების „უქმნი მე-ნავენი“. მაგრამ კ. კეკელიძის თქმით, „ექვთიმეს ეტიმოლოგია ამ სა-ხელისა სწორი არაა: პირველი ნაწილი „სახელისა“ ἀργος ნიშნავს არა „უქმს“, არამედ ან „ჩქარს“, ან გემის მშენებელს არგოსს, ფრიქ-სეს „შვილს“ (იქვე). ა. ურუშაძის განმარტებით, „ექვთიმეს მღვდენილო სიტყვის პირველი ნაწილი ესპის როგორც „უქმი“ — ἀργός (←ἀερ-γός), ხოლო, მეორე, როგორც — „მენავე“ — Vaύτης“.³

ეფრემ მცირეს (XI ს. II ნახ.) უთარგმნია საშუალო საუკუნეების მწერლობის პოპულარული ძეგლი „ელინთა ზღაპრობანი“ (გრიგოლ ნიზიანზელის სიტყვათა კომენტარები), რომელშიც გვხვდება ერთი ასეთი ადგილი:

„მეთვრამეტე თხრობაჲ არს დღითი დღე დათესულთა და აღმოცე-ნებულთა გმირთათჳს. თივას ეიოტვამასასა ითქუმის ვიეთთ ესმე კად-მოსკან გინა იასონისგან ანუ სხვსა ვისგანმე. ვითარმედ მიიზუნა კბი-ლნი ვეშპისა დელფინისანი და დასთესთნა ქუეყანასა შინა და მიერ აღმოცდეს კაცნი შექერვილნი, რომელი იგი ჩნდეს ქუეყანასა ზედა წელთაჲთგან აღმართ და ესრეთ მდგომარენი პბრობდეს ურთიერთას და სხუათაცა“.⁴ აქ მოტანილი კომენტარი წარმოადგენს არგონავტთა თქმულებიდან იასონის მიერ არესის ველზე გველეშაპის კბილების და-

¹ კ. კეკელიძე, ექვთიმე ათონელის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის ერთი ნიმუში, ეტიუდები, II, თბ., 1945, გვ. 246—247.

² იქვე, გვ. 259.

³ ა. ურუშაძე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბ., 1964, გვ. 86. სქ. 11.

⁴ ი. ლ. აბულაძე, „ელინთა ზღაპრობანი“, ენიშკის შობაზე, X, 1941, გვ. 28.

თვისისა და მისგან აღმოცენებულ გოლიათთა დახოცვის ამბვის გადმოცემას¹.

თუ ექვთიმე ათონელი თქმულების ეპიზოდის გადმოცემისას ბიზანტიურ წყაროებს (იოანე მალალა, იოანე ანტიოქელი, გიორგი კედრენი, ნიკიფორე კალისტო) იყენებდა², ეფრემ მცირეს თარგმანის დედნას მიხედვით აპოლონიოს როდოსელის თხზულებაც სცოდნია: „...ეითარ იგი აპოლონიოსი არღონაესპტიკონი და სხუათა არამცირედთა, რამეთუ ამათნი აღწერანი და სიტყვს-მოქმედებანი აღსავსე არიან პონტო-სა საკვრეველბათაგან“³.

სწავლული ბატონიშვილის ვახუშტის (XVIII ს.) „გეოგრაფიაში“ — „ოდიშისათჳს“ ეკითხულობთ: „ხოლო ესე ოდიში ისახელა ორითა სახელითა: პირველად, მეფერელნი, რამეთუ ეგროს აღაშენა ქალაქი და უწოდა ეგრი. ამას ეგრძელნი კოლხიდად, სადიდამ იაზონ წარიღო ოქროს რუნი ანუ საწმისი. არამედ ქალაქი იგი (ალბათ, არესის ველი? გ. შ.) აქა არასადა მოიპოვების, არცა მათიანე ჩვენი მოიგსენებს მას, გარნა რამეთუ მას ეამსა ეგრის-წყალი იქითი — დასავლეთისა — ეპყრათ ბერძენთა, აქა არს ადგილი იგი...“⁴

დავით ბატონიშვილის (1767—1819) მიერ 1788 წელს გადმოქართულებულ „მიმოლოგიურ ლექსიკონში“ იაზონის შესახებ ნათქვამია:

„იასონ — ძე მეფისა ქესალიისა. დიდებული საქმე მისი არს. რომელ შეწევნითა მედიასითა, რომელიცა იყო კოლხიდისა მეფისა ასული, იშოვნა ოქროს მატყლოსანი, რომელიცა იყო დაცულ მრავალთა ვეშაბთა მიერ და ამან შედეამან გეშაპნი იგი ეშსურობითა თვისითა დაძინა“⁵.

იოანე ბატონიშვილმა (1768—1830) თავის „კალმასობაში“ („მეტოლოგია“) საგანგებო ადგილი დაუთმო არგონავტების მითს:

„იაზონ იყო ძე-პეზონისა და ალკიმედიასი. ხოლო მამა იაზონისა გარდაგდებულ იყო ტახტისაგან თვისისა. და ესე პელიას ეძიებდა წარწყმედასა იაზონისასა, გარნა ქაბუკი ესე გპირი აღიზარდა საიდუმლოდ ბრძენის ტირონისაგან; ოდესცა მოიწივა სრულსა ჰასაკსა

¹ იხ. აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა (წიგნი III). თარგმნილი და გამოცემული აკაკი ურუშაძის მიერ, თბ., 1970, გვ. 243—249.

² კ. ექვთელიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 260.

³ ე. სინთიბიძე, ბასილ დიდის საღაურობისათვის, შოაგვ. III, 1962, გვ. 144; ა. ურუშაძე, ძველი კოლხეთი..., გვ. 87, სქ. 14.

⁴ ვახუშტი, აღწერა სამეფისა საქართველოსა, თ. ლომოური და ნ. ბერძენიშვილის რედ., თბ., 1941, გვ. 165.

⁵ H-396, 13v. როგორც ტრ. რუხაძემ გამოარკვია, ამ ძეგლის დედანა მ. დ. ჩუბუკოვის (1743—1792) «Краткий хронологический словарь». 1767. 1788, (იხ. ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 265—266).

შინა, მაშინ შეჰკრიბნა მის ღროისა ჩინებულნი უცვე გმირნი და წარვიდა ერთბამად კოლხიდასა შინა (კოლხიდა არს მენგერელია ანუ ოდიში) შოვნისათვის ოქროს-მატყლოანის კრავისა; ლაშქრობასა ამას ეწოდების ლაშქრობა არღონავტოა.

მისრული კოლხიდასა შინა, ხელმწიფე მუნებური მიიღებს მას და აღუთქვამსა მიცემად მისა ოქროს-მატყლოვანის კრავისა, უკეთუ აღასრულებს იგი სამსა უცვე მისდა შეკვეთილსა საქმესა, ესე იგი: 1). რათა იგი შეებას გუთანსა შინა ორთა ცეცხლისა მფშვეველთა ხარებათა თანა და მოხნას ერთად რაოდენისამე დღისა მიწა და დასთესოს მას შინა ურჩხულისა უცვე კბილები. 2). რომელ ამა ურჩხულისა დათესილთა კბილებთაგან აღმოცენდებოან მხედრობანი და აპითიკა თანაჲს, რათა აღწყვიტოს სრულებით. ხოლო 3). რათა მოკლას მან ცეცხლ-მფშვეველი საშინელი ურჩხული, რომელიცა სცვიდა ოქროსმატყლოვანს ცხოვარსა.

იაზონ ცთანხმა ამ პირობასა ზედან და ეძიებდა ღონესა რასამე, თუ ვითარის სახით აღასრულოს აღთქმა ესე.

მაშინ ამ გარემოებით გარემოცული იაზონ იხილა რა ასულმან მეფისამან მდებამ, რომელიცა ტყვე-ქმნილ იყო შვენიერებისა გამო ამა იაზონისა, ესე ქალი უცვე იყო ფრიად მსახერელი; და მიუწოდა გმირსა მას თვისთან იდუმალ და ჰრქვა მას: მეწყალვის მე ჰაბუკობამ შენი და მე გიხსნა შენ ხელთაგან მათთა. — და მისცა მას ტანსა ზედა წასამელი წამალი, საკვირველი ქვა და დასაძინებელიც წამალი შეზავებული და ჰრქვა: წაისვი წამალი ესე ტანსა ზედა და მივედ ხართა მათთანა და მოხან და დასთესე კბილნი იგი და არა რაჲმე გევნების; ოდესცა აღდგენ მხედრობანი, სტყორცენ ქვა ესე, რომელნიცა ურთიერთს აღზოცენ, და ოდეს მიხვიდენ ურჩხულთან, მიეც ესე დასაძინებელი წამალი, რომელიც ველარას გავნებსა. და ესრეთ სრულ ყავ აღნათქვამი შენი. იაზონ მადლობელი წავიდა და წარიღო წამალი ამა მანქანისა; წამალი იგი, ქალისაგან მიცემული, წარიღო ტანსა ზედა, და მივიდა ჯართა მათ, ცეცხლისა ალთა მფრქვეველთადმი; მან შეაბნა გუთანსა შინა, მოხნა ადგილი იგი დანიშნული, ხოლო ხართა მათ ეკრა რაჲმე ავნეს, და მერე დათესნა კბილნი იგი ურჩხულისანი; მყისვე აღდგნენ მხედარნი შეჰურვეილნი და მოისწრაფდნან იაზონისადმი ყოველის გვარის საჰურველებითა, ესე იგი: შუბით, ხმლით, ისრებით და სხვათა იარაღებითა. ოდეს დაუახლოვდნენ იაზონს, მაშინ სტყორცნა მან ქვა იგი, მიცემული მეფისა ასულისაგან, და მყისვე დაიწყეს მხედრობათა მათ ურთიერთისა ხოცაჲ და აღისპნენმცა სრულიად. უკანასკნელ განმართა იაზონ ურჩხულისადმი და, ოდეს მიუახლოვდა ურჩხელსა მას, მისცა მას დასაძინებელი იგი წამალი და შთანთქმისავე წამსა დაეცა ურჩხული ესე მკვდარი მიწასა ზედა; და მერეთ

ადილო ჭილდოდ ღვაწლისა თვისისა ოქროსმატყლოვანი ცხოვარი იგი და მოვიდა თვისთა თანა მზიარულნი, და მიუღოცეს ყოველთა. და შერეთ მოვიდა თვისისა საყვარელისა მფჳისა ასულისა მედეიასადმი, და საყვარულით შეიტკბეს ურთიერთ, და მასვე ღამესა შინა დაუტევეს კოლხიდა, და ორნივე საყვარელნი ლაშქრითურთ თვისით განემართნენ იაზონისა ქვეყანისადმი. იაზონმან შეირთო მედეია, რომელმანც უშვნა ორნი ძენი. და შემდგომად რაოდენისამე დროესა მოიძულა იაზონმან მეუღლე თვისი და სუროდა სხვასა ზედა ქორწინება. მაშინ მედეიამ წარუგზავნა სასძლოსა მისსა ძვირფასნი უკვე შეპაოხელნი; მან სიხარულით მიიღო იგი და, ოდეს შთაიკცა ტანისამოსი იგი, მყისვე აღეგზნო იგი ცეცხლითა, იწვებოდა, და ესრეთ საბრალო სრულიად დამწვარი იქმნა. რა ამა საქმისათვის იხილა მედეიამ განრისხებული ქმარი თვისი, მყისვე მანც განრისხებულმან დახოცნა ორნივე ძენი თვისნი. მზილველი მისი იაზონ მეცადინეობდა შურისგებასა მედეიასსა, გარნა მედეია გაფრინდა ეტლითა, ორითა ურჩხულითა შებმულითა, და განერა ხელთაგან მისთა¹.

II

1848 წელს, პეტერბურგში, გამოქვეყნდა თეიმურაზ ბაგრატიონის შრომა: „ისტორია დაწყებითგან ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველომასა“, რომელიც, ავტორისავე შენიშვნით, „იპყრობს თვისს შორის ისტორიასა დასაბამითგან, ვიდრე მიიჩიან მეფემდინ“ (წინასიტყვაობა, გვ. 2).

საქართველოს უძველეს ეპოქაზე მსჯელობის დროს, თეიმურაზი, თავის შრომაში, ერთს ასეთს სპეციალურ თავსაც გვთავაზობს: „მოსვლისათვის კოლხიდად საბერძნეთით მიმზიდონთა, თესალონიკელთა მეფის ძის იაზონისა შოვნად ოქროს-მატყლოსანისა ცხოვარისა, ხოლო იაზონს თანა ჰყვეს დიდი იგი ერკულეს და სხვანიცა მრავალნი დიდებულთა. ძენი საბერძნეთით; ხოლო ყრებულნი ესე, რომელნი მოვიდეს ივერიად პონტოსა ზღვსა გზით კვამალდითა და მოიწივნეს კოლხიდას, უწოდობდენ მათ არლონა[ვ]ტთა, ვინაიდგან ნავსა მათსა სახელ-ედგა არლონ“².

როგორც ვხედავთ, თეიმურაზს, აქ, დამუშავებული აქვს არგონავტთა მითი. მას დაუმუშავებია ამ მითის სამივე ნაწილი. მედეა კოლხიდაში, მედეა ელადაში (იაზონი და მედეა იოლკოსში, პელიასის მოყვ-

¹ იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ტომი I, კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით, თბილისი, 1936, გვ. 120—121.

² ისტორია დაწყებითგან ივერიისა..., გვ. 85—100; აქედან გადაიბეჭდა ჟურნალ „ცისკარში“ ასეთი სათაურით: „კოლხიდა (მეგრელია)“, 1857, № 3. გვ. 33—47.

ლა და კორინთოში გადასახლება, იაზონის ღალატი და მედეას შურის-
ძიება, მედეას ათენში გაქცევა) და მედეას კოლხეთში დაბრუნება.
ამათ გარდა, თეიმურაზს ჩართული აქვს ფრიქსესა და პელეას ამბავი,
რომელსაც უკავშირდება ოქრიოს ვეჩხის კოლხეთში მოხვედრის მითი.
საინტერესო იყო თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ დამუშავებული
არგონავტების თქმულების წყაროების გამოკვლევა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს საკითხი პირველად (1948 წ.)
ა. ურუშაძემ აღძრა. მისი სატყუებით: „ყველაზე უფრო ვრცლად არ-
გონავტების თქმულება გადმოცემულია თეიმურაზ ბატონიშვილის
„ივერიის ისტორიაში“. თეიმურაზს სხვადასხვა ვერსიები გამოუყე-
ნებია და ზოგი თავისი ციკლი დაუმატებია. აღსანიშნავია, რომ თეიმურა-
ზიც რუსული წყაროებით იცნობს ამ თქმულებას. ამას ადასტურებს
საერთაო სახელთა გადმოღება. მაგ., თეიმურაზის პელეა, ტეზეა, პერსეა,
ელეა რუსული გზით მოდის (Пелей, Тезей და ა. შ.)¹.

ს. ყაუხჩიშვილი იმ აზრისაა, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონი არგონავ-
ტების თქმულებას რუსული წყაროებით იცნობდა². თუმცა, სახელ-
დობრ, რომელი რუსული წყარო იყო ეს, ამაზე არც ერთი ავტორი
არ მიუთითებს.

ამის შემდეგ (1954 წ.) თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში
მომზადდა ე. ამაშუკელის საკანდიდატო დისერტაცია: „არგონავტთა
მითი ქართულ მწერლობაში“³. ჩენთვის საინტერესო საკითხის გარ-
შემო ე. ამაშუკელი შენიშნავს:

«Самое полное изложение сказания дано в «Истории Иверии»
Теймураза Батонишвили (1782—1846 гг.). Видимо, автор ис-
пользовал различные версии и в некоторых случаях добавлял
свои:

Теймураз Батонишвили датирует время прибытия аргонав-
тов в Колхиду 969 г. (до н. э.). Нужно сказать, что время при-
бытия аргонавтов в Колхиду не известно ни по одному из ва-
риантов. Возможно, что эта датировка принадлежит самому
Теймуразу.

Теймураз Батонишвили указывает, что Язон и Геракл выс-

¹ აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა, ბერძნულიდან თარგმნა,
წინასიტყვაობა და განმარტება დაერთო აკაკი ურუშაძემ, სახელგამი,
თბ., 1948, გვ. 24—25.

² ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1949,
გვ. 112.

³ ხელნაწერ შრომა დატულია თბილისის უნივერსიტეტის ფუნდამენტურ
ბიბლიოთეკაში: F — 25704. გამოქვეყნებულია ამ შრომის ავტორგეგმატი:
Е. В. Амашукели, Миф об аргонавтах в грузинской литературе, Тб. 1954.

тупили против Трои, после возвращения из Колхиды. Такого факта мы не встречали ни в одном греческом источнике. Источником, которым руководствовался Теймураз, нам неизвестен. Возможно, что это утверждение — плод фантазии самого Теймураза.

По изложению Теймураза, у золотого руна стоят на страже не только ужасный дракон и быки с медными рогами, но также и дэв. Можно предполагать, что этот третий страж добавлен Теймуразом.

Содержание сказания изложено Теймуразом полнее, чем в «Аргонавтике» Ап. Родосского. Теймураз рассказывает о разрыве, который произошел между Язоном и Медеей из-за измены Язона, и о мести Медин. Рассказ кончается возвращением Меды в Колхиду»¹.

ე. ამაშუკელს ავტორებს თეიმურაზისეული წყაროების საკითხი: «Если принять во внимание такое изложение собственных имен, как, например — პელეა (Пелей), ტეზეა (Тезей), პერსეა, (Персей), ელეა (Эгей) и др., то можно предполагать, что Теймураз Батонишвили в своем изложении сказания об аргонавтах пользовался русским источником» (იქვე).

მეზსადაძე, ე. ამაშუკელიც სვამს საკითხს თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ რომელიმე რუსული წყაროს გამოყენების თაობაზე. მაგრამ ე. ამაშუკელივე იყო პირველი მკვლევარი, რომელმაც ყურადღება მიაქცია ხელნაწერთა ინსტიტუტის S—3723 ხელნაწერ კრებულში ჩართულ თეიმურაზ ბაგრატიონის თხზულებას: „ფრიკსა და ელლეია და ოქროსმაცულოვანხათვის ვერძისა“. ხელნაწერი ავტოგრაფულია და გადაწერალია 1840 წლის 14 ოქტომბერს, პეტერბოგში. „ივერიის ისტორიაში“ დაბეჭდილ ტექსტისაგან განსხვავებით, თხზულებას წინ უძღვის თეიმურაზის ანდერძი, სადაც სწვათა შორის, ნათქვამია: „მოდებულ იქმნა ამჟამი ესე პოვნილ და თარგმნილ ქართულსა ენასა ზედა საქართველოს მეფის ძის თეიმურაზის მიერ ქართულად ძველთა ელინურთა წიგნთაგან გადმოითარგმნა და ძველად ქართველისა ენაგანჲ ნათარგმანებთა თანა შესწორდა და უმჯობეს იქმნა ქართული იაზონისა და მირმიადონთ ამბავი, ვგონებ, რედასი წლის ნათარგმნი იყოს ქართულზედ“ (S 3723, 245r).

ამ ანდერძზე დამყარებით, ე. ამაშუკელმა გამოიტანა ასეთი დასკვნა: «Из указанного изложения становится ясно, что: 1. Вер-

¹ ავტორეფერატი, გვ. 9—10; შდრ. ხელნ. შრომა, გვ. 41—42.

² შდრ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (S კოლექცია), ტ. V, თბ., 1967, გვ. 254.

სია Т. Батонишвили была заимствована из какого-то древнейшего греческого источника. 2. Изложение Теймураза исправлено на основе грузинских переводов. По этому сведению должен быть снят вопрос о том, что Теймуразовская версия сказания заимствована из русских источников» (ხაზი ჩვენია, გ. შ.).

როგორც ვხედავთ, ე. ამაშუკელმა, წინამორბედ მკვლევართაგან განსხვავებით, გამოიკცა თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ არგონავტთა მითის დამუშავებისას რაიმე რუსული წყაროს გამოყენება და მის ნაცვლად თეიმურაზისეული ვერსია რომელიღაც უძველეს ბერძნულ წყაროზე დასესხებად გამოაცხადი („Версия Т. Батонишвили была заимствована из какого-то древнейшего греческого источника“). ამაზე წინ ე. ამაშუკელი აღარ წასულა: კერძოდ, მას არ მიუთითებია, რომელი უძველესი ბერძნული წყარო შეიძლებოდა ყოფილიყო გამოყენებული თეიმურაზ ბაგრატიონთან.

უკანასკნელ ხანს ამ მიმართულებით გარკვეული მუშაობა გასწია ლ. ახოზაძემ. მართალია, მისი შრომა ჯერ არ გამოქვეყნებულა, მაგრამ ხელთ გვაქვს ამ შრომის თეზისები: „თეიმურაზ ბატონიშვილის თხზულებას: „ქრიკსა და ოქროსმაცხოვრანისათჳს ვერძისა“ წყაროს საკითხისათვის“.¹ თხზულების S—3723 ხელნაწერი ნუსხის (რომელიც აღრე, როგორც ვთქვით, ე. ამაშუკელსაც ჰქონდა მითითებული) ანალიზის საფუძველზე ლ. ახოზაძე წერს:

„ამ თხზულების ძირითადი ნაწილი (აჯობებდა: პირველი ნაწილი, გ. შ.), სახელდობრ ის ნაწილი, რომელიც გადმოგვცემს იაზონის მიერ მედეას შემწეობით ოქროს საწმისის გატაცებისა და სამშობლოში დაბრუნების ამბავს, უნდა მომდინარეობდეს გვიდო დე კოლუმნის თხზულებიდან „მატიანე, რომელსა შინა წერილ არს დარღვევა ქალაქისა ტრადისა ფრილიის სახელმწიფოსა“, რომლის პირველი თავები მოგვითხრობენ ამ ამბავს. დასახელებული თხზულების სლავური თარგმანი ეკუთვნის თევდორე ზლობინს.

თეიმურაზისეული ვერსია არ მომდინარეობს უშუალოდ სლავური დედნიდან. თეიმურაზი სარგებლობს ამ თხზულების ქართული თარგმანით, რომელიც ეკუთვნის გაიოზ რექტორს, როგორც ეს ტრ. რუხაძემ გაარკვია. თარგმანი შეპრულებულია 1780 წ.

თეიმურაზის თხზულება გამოყრებილია. მას მხოლოდ არგონავტების ამბავი აინტერესებს და ტოვებს იმ ადგილებს, სადაც ტროელებთან დაპირისპირებისა და შემდეგ მათთან ბრძოლის ამბებია მოთხრო-

¹ საქართველოს სსრ ახალგაზრდა მეცნიერთა და ასპირანტთა I რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენცია, მიძღვნილი ვ. ი. ლენინის დაბადებას 100 წლისთავიანად, მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1969, გვ. 567—568.

ბილი. მათ ნაცვლად ათავსებს მითითებებს ამ ფაქტებზე: „ვინაა ცხად-
პყოფს ისტორია ტროიანელთა“, „რა იგი იქმნა მაშინ, იუწყების ის-
ტორიასა შინა ტროადისასა“.

ამგვარად, მინიშნება იაზონისა და ჰერკულესის ტროის წინააღ-
მდეგ გალაშქრების შესახებ თეიმურაზის ფანტაზიის ნაყოფი კი არ
არის, როგორც ეს სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, არამედ
აღებულა იმ თხზულებიდან, რომლის ნაწილსაც ის წარმოადგენს“
(იქვე).

III

მკვლევართა ერთი ნაწილი (ს. ყაუხჩიშვილი, ა. ურუშაძე) თეი-
მურაზ ბაგრატიონის მიერ დამუშავებულ არგონავტების თქმულების
წყაროდ რომელიღაც რუსულ ძეგლს ვარაუდობდნენ, ე. ანსუტელი
გამორიცხავს რა რუსულ წყაროს, არგონავტების მითის თეიმურაზი-
სეულ ვერსიას უძველეს ბერძნულ წყაროზე დასესხებულ მიიჩნევს,
თუმცა სახელდებით მითითებას მასზე არ იძლევა, ხოლო ლ. ახობაძემ
უკვე დანამდვილებით გამოარკვია, რომ თეიმურაზის თხზულების პირ-
ველი ნაწილის წყარო არის გვიდო დე კოლუმენის „მატიანე, რომელ-
სა შინა წერილ არს დარღვევა ქალაქისა ტროადისა“.

მაინც რა ძეგლია ეს და საიდან გაიციო იგი თეიმურაზმა?

ქართულ ხელნაწერებს საკმაოდ შემოუწახავთ თხზულება, რომე-
ლიც ასეთა დასათაურებული: „მატიანე, რომელსა შინა წერილ არს
დარღუტვა ქალაქისა ტროადისა“.¹ მისი ავტორი და მთარგმნელი კარ-
გა ხანს უცნობი იყო. XIX. II ნახევრის ქართველმა მოღვაწემ ნ. გამ-
რეკელმა გამოარკვია, რომ ქართულად ეს ძეგლი 1780 წელს უთარგ-
მნია ცნობილ გაიოზ რექტორს: „ტროიანელთა ისტორია“ ... გაიოზს
გადმოუთარგმნია 1780 წ. რომელი რიცხვიც ჩვენ მხოლოდ ერთ ხელ-
ნაწერ წიგნზე ვნახეთ. ამ „ტროიანელთა ისტორიის“ ამბავი, რომ წიგნი
ესე გაიოზ არხიმანდრიტმა გადმოთარგმნაო, მოგვითხრობენ მრავალ-
ნი და ამ უცნაურობას ეამს თვით ეს ისტორიული ხელნაწერიც ვი-
პოვნეთ, რომლითაც დამტკიცდა ზოგიერთი წინათ დატოვებული
ცნობანი“².

მართალია, ნ. გამრეკელმა ცნობილი გახადა „მატიანის“ ქართველი
მთარგმნელის ვინაობა, მაგრამ საინტერესო იყო თვით ძეგლის ავ-

¹ იხ. H — 1427, H — 2876, S — 5185 და სხვ.

² ნ. გამრეკელი, ხელნაწერი და ნაბეჭდი წიგნების ბიბლიოგრაფია,
H — 2876. ფ. 27. შტრ. ლ. ახობაძის სიტყვებს: „ამ თხზულების ქართული თარგ-
მანი ეკუთვნის გაიოზ რექტორს, როგორც ეს ტრ. რეზაშვილმა გაარკვია. თარგმანი
შესრულებულია 1780 წ.“ (თეზისები, გვ. 568).

ტორის კინაობის გარკვევა, მით უმეტეს, რომ თარგმანში აშკარად ფსევდო-ავტორზე გვაქვს მითითება: „ესე ჰეშმარიტი მათიანე დით ბერძნის მიერ აღწერილ არს“.

ამ საკითხს შეეხო ტრ. რუხაძე: „გვიდო დე კოლუმნის (VIII ს.) „მატიანე რომელსა შინა წერილ არს დარღვევა ქალაქისა ტროადისა ფრილიის სახელმწიფოსა“ ქართულსა და ზოგ სხვა თარგმანში „დით“ ბრძენს მიეწერება. „დით“ უნდა იყოს დიქტისი კრიტელი თუ ფრიგელი დარესი, რომელმაც თავის თავს განთქმული ტროადის ომის თანამედროვედ ასაღებს. „მატიანეს“ ჟანრობრივი რაობა, ალბათ, სადავოდ დარჩება. იგი შეიძლება მანვიხილოთ აგრეთვე როგორც რომანი. ამითაც აიხსნება, რომ გვიდო დე კოლუმნის ისტორიული მოთხრობა ფრიად პოპულარული იყო გვიან შუა საუკუნეებშიაც.

„მატიანეს“ ლათინური დედანი დაიბეჭდა 1489—93 წლებში. აქედან ითარგმნა პოლონურზე. ხოლო პოლონურიდან რუსულად გადმოიღო თევდორე ზლობინმა (XV ს.). ქართული თარგმანი, რომელიც რუსულიდან მომდინარეობს, შეასრულა გაიოზ რექტორმა — თაყას ძე პარათაშვილმა (1780)“¹.

გვიდო დე კოლუმნის „მატიანის“ გაიოზ რექტორისეული თარგმანი თეიმურაზ ბაგრატიონს რომ უსათუოდ შეიძლებოდა სცოდნოდა, ამაში გვარწმუნებს ნ. გამრეკელის კიდევ ერთი ცნობა: „როგორც გაყარკეით და შევიტყეთ, ეს წიგნი გაიოს (!) არხიეპისკოპოსს იმ მიზნითა და მიმართვით უნდა ეთარგმნა, რომ ეს საკითხავთ და სასწავლებლათ ჰქონიყოთ მამინდელთ ქართველ მოსწავლე ყმაწვილ კაცებსა: ამავე აზრს ამტკიცებს ისა, რომ წარსულს საუკუნეში დაარსებულს სასულიერო სემინარიაში ასწავლიდნენ იმ ისტორიასა გასაცნობათ ტროანელთა და ბერძენთა. ამას ამტკიცებს თელავის სემინარიის წიგნების სია, რომელშიაც მოხსენებულია მაშინდელი სემინარიის სასწავლო წიგნები და აგრეთვე, წიგნთ საცავში წყობილისა, და იმათ შორის მოხსენებულია ეს ტროანელთ ისტორიაცა და ხსენებულია ყრბათა სასწავლო წიგნათა. ეს სია შედგენილია 1781 წ. როდესაც უკვე სემინარია გაიხსნა და სახელმძღვანელოთ მიღება დამტკიცებულ იქმნა საქართველოს ჩინებულთა პირთაგან“ (H 2876, 29v—30r).

თუკი გვიდო დე კოლუმნის თხზულების გაიოზ რექტორისეული თარგმანი თელავის სემინარიაში ისწავლებოდა, მის გაიგლიდა თეიმურაზ ბაგრატიონიც, რომელიც, როგორც ეს მისი ბიოგრაფიიდან საყოველთაოდ ცნობილია, სწორედ თელავის სემინარიაში სწავლობდა. ამას გვიმტკიცებს კიდევ ის ფაქტიც, რომ გვიდო დე კოლუმნის „მატიანის“ ერთი ნუსხა თეიმურაზს საკუთრად ჰქონია თავის წიგნთ-

¹ ტ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI—XVIII სს.), თბ., 1960, გვ. 231.

საცემში, რაც ჩანს მისი „კატალოგიდან“: „№ 168. ტროადის ისტორია, ვრცლად აღწერილი და დარღვევა მისი“ (ს. იორდანისეილის გამოცემა, თბ. 1948, გვ. 36).

მაშასადამე, ახლა უკვე საეჭვო აღარაა, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონს არგონავტების თქმულების პირველი ნაწილი, სახელდობრ იაზონის კოლხეთში ლაშქრობა, მედესა და ოქროს საწმისის ელადამი გატაცება, იაზონისა და პერსულისა ტროას წინააღმდეგ გალაშქრება დამუშავებული აქვს გვიდო დე კოლუმნის „მატიანის“ პირველი ზედი თავის მიხედვით. ესენია:

„1. მეფისა პელისთვის, რომელმან გაგზავნა იაზონ შოვნად ოქროს მატყლოვანისა [მის ვერძისა].

2. მედესათეს, ვითარ მოუწოდა მამამან მისმან ნადიმსა ზედა.

3. სწავება მედესი, რომელმან ასწავა იაზონს ოქროს მატყლოვანისა მისთვის ბრძოლად.

4. აღებისათვის ოქროს მატყლოვანისა მის ვერძისა.

5. ამბავნი, ვითარ შვითქენეს ბერძენთ მეფენი და მთავარნი, აღიძრნეს და მივიდნენ ტროადისა მიმართ, ზღვევად ავათ მოპყრობისათვის იაზონისა“¹. (ამის შემდეგ მოთხრობილია ტროელთა ოცდაოთხი ბრძოლა, რომელიც თავდება ულისე-მეფის სიკვდილით. „მატიანის“ ეს ნაწილი თეიმურაზს უკვე აღარ აინტერესებს).

თეიმურაზ ბაგრატიონს გვიდო დე კოლუმნის „მატიანე“ სწორედ რუსულიდან ქართულად თარგმნის გზით გამოუყენებია: „მატიანე“ ლათინური დედნიდან პოლონურად უთარგმნიათ, რუსულად — თევდორე ზლობინს, აქედან ქართულად კი — გაიოზ რექტორს, ხოლო გაიოზისეული ქართული თარგმანით, რომელშიაც რუსიციზმების კვალი გარკვეულად არის აღბეჭდილი, სარგებლობს თეიმურაზი. ამდენად, ა. ურუშაძისა და ს. ყაუხჩიშვილის ვარაუდი, თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ არგონავტების თქმულების დამუშავებისას რომელიღაც რუსული წყაროთი სარგებლობის თაობაზე, გარკვეულ თუ ნაწილობრივ გაპართლებას მაინც ჰოულობს, წინააღმდეგ ე. ამაშუკელის მტკიცებისა, თითქოს «должен быть снят вопрос о том, что Теймуразовская версия сказания заимствована из русских источников». (ავტორეფერატი, გვ. 10).

IV

ეს, რაც შეეხება, თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ დამუშავებული არგონავტების თქმულების პირველი ნაწილის წყაროს. მაგრამ ჩვენ ხომ ვაპბობდით, რომ თეიმურაზს დაუშუშვებია ამ მითის მეორე და

¹ მითითებული გვაქვს „მატიანის“ II — 1427 წესის მიხედვით.

მესამე ნაწილიც, სახელდობრ: მედეა ელადამი (იაზონი და მედეა იოლკოსში, პელიასის მოკვლა და კორინთოში გადსახლება, იაზონის ღალატი და მედეას შურისძიება, მედეას ათენში გაქცევა) და მედეას კოლხეთში დაბრუნება. როგორც დგას თქმულების თეიმურაზისეული ვერსიის ამ ნაწილთა წყაროს საკითხი. სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე მას არავინ შეხებია.

არგონავტების თქმულების თეიმურაზისეული ვერსია, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ბექდურად 1848 წელს გამოქვეყნდა მის „ივერიის ისტორიაში“, ხოლო ხელნაწერი ნუსხების სახით დაცულია თბილისში კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში (S—3723. 244r—270r) და ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში (ხელნ. განყ. № 480). ორივე ნუსხა ავტოგრაფულია. ამათგან თბილისური გადაწერილია 1840 წლის 14 ოქტომბერს. პეტერგოფში, ხოლო ქუთაისური—1841 წლის ივნისში. ორივე ხელნაწერი უკვე აღწერილია¹, მაგრამ სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე მხოლოდ თბილისურ ნუსხას (S 3723) იყენებდნენ (ე. ამაშუკელი, ლ. ახობაძე). ისე კი უნდა ითქვას, რომ საჭიროა მეტი ანგარიში ქუთაისურ (№ 480) ნუსხას გაეწიოს, რადგან იგი თხზულების საბოლოო რედაქციას წარმოადგენს და ჩვენ ქვევით ყოველთვის მისით ვსარგებლობთ.

ხელნაწერი ნუსხებში თეიმურაზის თხზულება „ფრიკსა და ელეია“ და „ოქროს მატყლოვანისათვის ვერძისა“, თითქმის ერთნაირად არის წარმოდგენილი და დიდ ცვლილებას არ გვიჩვენებენ. ვარიანტული სხვაობა მხოლოდ ანდერძებში თუ შეიძლება იპოვნოს კაცმა. სამაგიეროდ, ნაბეჭდი ტექსტი („ივერიის ისტორიაში“ რომ არის შესული) ხელნაწერებისგან განსხვავდება როგორც მოცულობით — მასში ანდერძები ამოღებულია, — ისე კომპოზიციურადაც. კერძოდ, ხელნაწერ ნუსხებში თუ თქმულება ფრიკსესა და ჰელენას ამბით იწყება, ნაბეჭდში იგი თქმულების პირველი ნაწილის სქოლიოშია გადატანილი („ივერიის ისტორია“, იგვ. 92—93). ამან გამოიწვია სათაურთა სხვადასხვაობაც: შარდ. „ივერიის ისტორია“, გვ. 85 და S 3723, 245r; ქუთ. № 480, 1r; ამასთან, ნაბეჭდ გამოცემაში საკუთრივ თქმულების ტექსტიც არ არის აბსოლუტურად იდენტური ხელნაწერთა ჩვენებებთან.

მაგრამ მთავარი მაინც ანდერძებია, რაც ნაბეჭდ ტექსტში არაა წარმოდგენილი. იგი კი ჩვენ გვეჩმარება არგონავტების მითის თეიმურაზისეული ვერსიის მეორე და მესამე ნაწილების წყაროს გამორკვევაში. თეიმურაზი წერს: „მოძიებულ იქმნა ამბავი ესე ძველთა ელი-

¹ იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (S კოლექცია), ტ. V, თბ., 1967, გვ. 254; ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა ე. ნიკოლაძისა, ტ. II, თბ., 1964, გვ. 138—139.

ნურთა წერილთა შინა და ქართულთაცა ეგრეთვე ძველთა შინა ღირს სახსოვართა მოთახრობათა. პოვნულ, თარგმნილ და შეყრებულ ერთად და შეპოწმებულ ურთიერთისა მეფის ძის თეიმურაზის მიერ... მოთახრობაცა იგი შეუდგების ამას მოსლვისათვის არღონავტა კოლხიდად და მოპოვნებისათვის იაზონ თესალიისა მეფის ძისაგან ოქროს-ვატყლოვანისა მის ვერძისა, შეწეწნითა და სწავებითა მღვდელისითა“ (ქუთ. № 480, 1r).

აქ თეიმურაზი პირდაპირ გვეუბნება მის მიერ „ძველთა ელინურთა წერილთა“ გამოყენების ფაქტზე, მაგრამ სახელდებით მითითებას მათზე არ გვაძლევს. ამის გამორკვევაში ჩვენ დაგვეხმარება მისი „ივერიის ისტორია“.

„ივერიის ისტორიაში“, საქართველოს უძველესი ეპოქის სურათის აღსადგენად, თეიმურაზს მოხმობილი და დასახელებული ჰყავს სხვადასხვა წყარო და ავტორი. მათ შორის, ბერძენი და რომაელი ავტორებიც: აპოლორ (აპოლოდორე)¹, დიოდორ სიცილიელი², ლერადოტ (პეროდოტე)³, პლუტარხ⁴, სტრაბონი⁵, პოლინი||პოლინოს⁶, ვალერიანე (ვალერიუს ფლავუსი)⁷ და სხვ. თუკი აღნიშნული ავტორები თეიმურაზ ბაგრატიონს გამოყენებული და მითითებული აქვს გარკვეულ შემთხვევებში (იხ. აქვე სქოლიოში მითითებული გვერდები), ბუნებრივი იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ჩამოთვლილ ავტორებს იგი გამოიყენებდა არგონავტთა თქმულების დასამუშავებლადაც, მით უმეტეს, აქ ჩამოთვლილ ყველა ანტიკურ ავტორს თავიანთ შრომებში მოეპოვებათ არგონავტთა ციკლის არა ერთი და ორი ამბავი⁸ და ეს ავტორები უკვე თარგმნილიც იყვნენ იმ დროისთვის რუსულ ენაზე⁹. კერძოდ, დედისგან — ინოსაგან მელიქერტეს დაღუპვის ამბავი თეიმურაზს აპოლოდორეს (II ს. ძვ. წ.) მიხედვით უნდა ჰქონდეს გადმოცემული: „მელიქერტე ინომ გადაიყოლა ზღვის უფსკრულში თავისთან ერთად“ (აპოლოდორე). შდრ. „ენეიდა... ივლტოდა მელიქერთითურთ, მეორი-

¹ ისტორია ივერიისა..., 1848, გვ. 5.

² იქვე, გვ. 63—65, 83, 100, 102.

³ იქვე, გვ. 63, 65, 83, 109, 196.

⁴ იქვე, გვ. 64.

⁵ იქვე, გვ. 13, 65.

⁶ იქვე, გვ. 13.

⁷ იქვე, გვ. 65.

⁸ ყველა ისინი ქართული თარგმანით, გამოკლევითა და კომენტარით გამოცემული აქვს ა. უ რ უ შ ა ძ ე ს წიგნში: „ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში“, თბ., 1964.

⁹ შდრ. В. С. Сопиков Опыт... №№ 1198, 1199, 4649, 3962, 8250, 8307, 8308, 10819, 13051—13053, 1771 და სხვ.

თა ძითა თჳსათა. აღვიდა იგი მალალსა კლდესა ზედა და გჳრდაიჭრა მუნით ზღვასა შინა“ (თეიმურაზი), მაშინ როცა სხვა წყაროებით, (კერძოდ, პავსანი, II ს. ახ. წ.), მელოეკრტესაც და ლეარქესაც. მამამისმა, „ათამანტმა მოუღო ბოლო“¹.

სანიმუშოდ ავიღოთ კიდევ დიოდორე სიცილიელი.

I საუკუნის II ნახევრის (ძვ. წელთაღრ.) ცნობილი ანტაკური ისტორიკოსის დიოდორე სიცილიელის „ისტორიული ბიბლიოთეკის“ 40 წიგნიდან ჩვენამდე სრულად მხოლოდ 1—5 და 11—20 წიგნებმა მოაღწიეს. დანარჩენის მხოლოდ ფრაგმენტებია მოგვეპოვება. დიოდორეს „ბიბლიოთეკა“ წარმოადგენს მსოფლიო ისტორიას, მხოლოდ ზუსტ უძველესი დროიდან იულიუს კეისრის ომებამდე გაღიაში². მათ შორის, IV წიგნის 40—56 თავებში გადმოცემულია არგონავტების მითის თავისებური ვერსია, რომლისთვისაც დიოდორე სიცილიელს სხვადასხვა წყარო აქვს გამოყენებული.

დიოდორე სიცილიელის დამახველებულ თხზულებაზე არაერთხელ აქვს მითითება თეიმურაზ ბაგრატიონს თავის „ივერიის ისტორიაში“: „წიგნი დიოდორ სიცილიელისა, ტომი პირველი, წიგნი მეორე, ფურცელი 169 ისტორიული ბიბლიოთეკა“ (გვ. 64); „იხილე ისტორიული ბიბლიოთეკა დიოდორ სიცილიელისა, ტომი I, წიგნი 2, ფურცელი 165“ (გვ. 64). „დიოდორ სიცილიელი რომ სწერს“ (გვ. 64). „მოთხრობაჲ ესე არსეჲსა და პერსიისა გამოწერილ არს წიგნისაგან. რომელსა ეწოდების ბიბლიოთეკა მსოფლიოსა ისტორიისა, ქმნილი დიოდორ სიცილიელისაგან, ტომი 2, წიგნი 2, ფურცელი 213, შეუცვალებად აღწერილ არს“ (გვ. 100) და სხვ.

საინტერესოა, თეიმურაზი ბერძნულ დედანში კითხულობდა დიოდორე სიცილიელს, თუ მას თარგმანის გზით იცნობდა? თვითონ თეიმურაზის მოწმობით „თუმცა ყმაწვილობაში ვსწავლობდი ბერძულს, მაგრამ ყამთა ცვლილებებისაგან ვერ შევისრულე“³, ხოლო პეტერბურგში, ბერძენი ავტორების (სახელდობრ, დოსითეოს პატრიარქის) კითხვაში მას თურქე ვინმე გიორგი ბერძენი ეხმარებოდა: „აქა ერთი ბერძენი ვიშოვეთ, რომელმაც ელინური და რუსული კარგათ იცოდა, გიორგი სახელდებული, ისი მყვანდა თანაშემწედ“ (იქვე). ასე, რომ არაფერია მოულოდნელი, თუ დიოდორე სიცილიელსაც ორიგინალში გაეცნობოდა სწავლული ბატონიშვილი. მაგრამ ჩვენ მაინც გვგონია, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონი დიოდორე სიცილიელს ივანე ალექსეევის რუსული თარგმანით იცნობდა, რომელიც ჟერ კიდევ 1774—75 წლებში

¹ შტრ. ა. უ რ უ შ ა ძ ე, დასახ. ნაშრ. გვ. 351 და გვ. 459.

² В. Латышев, Scythica et Caucasica, т. I, вып. 2, СПб, 1896, გვ. 457.

³ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბ რ о ს ე ს ა დ მ ი, ს. ყ უ ბ ა ნ ე ი შ ვ ი ლ ის გამოცემა, თბ., 1964, გვ. 29.

იყო ს. პეტერბურგში დაბეჭდილი¹. ამას ცხადყოფს რუსიციზმები, რომლებიც გადმოსულან თეიმურაზთან დამოწმებულ ადგილებში (პელიასი] პელეი, აკასტე]აკასტ, თუბე]თივა, ეგეოს]ელეა, ათამანტ]ათამას, ლეარქ]ლეარხ, სქენეესი]სხინევი...).

ექვს გარეშეა, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონს გამოყენებული აქვს დიოდორე სიცილიელის „ისტორიული ბიბლიოთეკა“ და ჩანს, მისი IV წიგნის 40—57 თავებიც, სადაც არგონავტების თქმულებას თავისებური ვერსიაა წარმოდგენილი.

მართლაც, შედარებიდან ირკვევა, რომ თეიმურაზისეულ ვერსიაში არგონავტების მითის მეორე ნაწილი გამოკრებით, და ზოგჯერ, თითქმის სიტყვა-სიტყვით („შუუცუალბედ აღწერილ არს“), დიოდორე სიცილიელის მიხედვით არის დამუშავებული:

დიოდორე სიცილიელი²

თეიმურაზ ბაგრატიონი³

„53. ...მან (იასონმა) პელიასის ცაეს — აკასტეს მამისეული ზელისუფლება გადასცა... ვაჟეაცებთან ერთად პელოპონესში მდებარე ისთმოსზე გაემგზავრა. აქ მსხვერპლი მიუტანა პოსეიდონს და „არგო“ ღმერთს შესწირა. კორინთელთა მეფის კრეონტის მხრივ იგი დიდი პატივით იქნა მიღებული, მონაწილეობდა სახელმწიფო საქმეებში და მთელი დანარჩენი დროც კორინთოში გაატარა...“

„მიიქცია რა იაზონ... არა მიიღო მეფობა თესალონიკისა. არამედ ნაცვლად თვსსა ჰყო მეფედ ძეა ბიძისა თვისისა პელეისა. სახელით აკასტ და თვით წარვიდა იაზონ პელეპონესს. მუნ შესწირა მსხვერპლი პოსიდონს და მისრული კორინთეს შინა დაეწერა მოქალაქედ მუნებურად. (27v).“

„54. ...ამბობენ, რომ იგი (იასონ) კორინთოში დასახლდა და მდევასთან იცხოვრა ათი წელი. ეყოლა

იაზონ სცხოვრობდა კორინთესა შინა ათსა წელსა სიყვარულითა დიდითა მდევას თანა. და ისხნა

¹ Библиотека (историческая) Диодора Сицилийского; переведена с Греческого Иваном Алексеевым. 6 частей. СПб. 1771—1775. иб. В. С. Сопников, Опыт, ч. II, СПб. 1904, гл. 31.

²⁻³ შესადარებლად ვიყენებთ: დიოდორე სიცილიელი. ისტორიული ბიბლიოთეკა, IV წიგნი: თავები 40—56, ა. ურუშაძის თარგმანი წიგნში: ა. ურუშაძე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბ., 1964, გვ. 377—410; თეიმურაზ ბაგრატიონი, ფრიქსა და ელეია და ოქროსმატყლოვანისათვის ვერძისა (ავტოგრაფი, 1841 წ. ქუთ. № 480).

მისგან შეილები; ორი უფროსი ტყულები იყვნენ: თეტალოსი და ალკიპენე, მესამე, ტისანდრე. ამათზე ბევრად უმცროსი იყო.

ამის შემდეგ, როცა დრომ დაიწყო მისი ბუნებრივი სილამაზის სულ უფრო და უფრო მეტად წარტაცება, ამბობენ, იასონს მხურვალედ შეუყვარდა კრეონტის ასული გლავკე და კიდევ დანიშნა ქალწული. ...ამბობენ, იასონმა მიცემული ფიცი გატეხა და მეფის ასული შეირთო. ქალაქიდან გაძევებულმა მედეამ, რომელმაც ღტოვისათვის მოსამზადებლად კრეონტისაგან ერთი ღლის ვადა მიიღო, წამლებით სახე შეიცვალა, ღამით სასახლეში შევიდა და შენობას ცეცხლი წაუყიდა... როცა სასახლეს ხანძარი გაუჩნდა, იასონი მყისვე გამოვარდა გარეთ, გლავკესა და კრეონტს კი ცეცხლი შემოენთო და დაიღუპნენ.

ან. ...მედეას, ამბობენ, თებში ჰერაკლეს სიგიჟის სენით შეპყრობილი დაუხვდა: მას შეილები დაეჯლიტა. მედეამ იგი წამლებით განკურნა... მედეა გაიქცა ათენში ეგეოსთან — პანდიონის ძესთან. აქ, ზოგიერთნი ამბობენ, იგი დაუკავშირდა ეგეოსს და ეყოლა მედოსი, რომელიც შემდეგ მიდიასზე გამეფდა“;

ძენი თესალ და აქმენ და შემდგომად მათსა ტისანდრ.

ხოლო ოდეს იწყეს შეენიერებათა და ფეროვნებათა მედიასთა მოკლებამ და სახემან მისმან შექცნობამ, მაშინ იაზონმან შეიყვარა ასული კორინთისა მეფისა კრეონტისა, გლოსიაჲ (ანუ კრეიუსა და დაუტევა მედია და შეეუღლა მას. ხოლო კრეონტ მეფემან ბრძანა განშორებამ მედიასი ქალაქისა მისგან. ღამესა ერთსა შევიდა მედია ფარულად სახლსა შინა მეფისასა და გრძნებითა გარდასწვა სრულიად პალატი იგი მისი და კრეონტი მეფე და ასულიცა მისი დაიწვნეს მუნ, მაგრამ იაზონ განერა. (28r).

...მედია მივიდა თივას, ერკულესის თანა, საჩივლელად იაზონსა ზედა. და ოდეს იხილა მედიამან ჰერაკლესილობამ ერკულესისა, განჰკურნა იგი ცნობა-ვნებულებითა და ყოვლითურთ მართელ და უვნებელყო იგი... შეეუღლა მედია ელემს და შუა ძე საჭელით მიდ, ხოლო შემდგომად ესე მიდ, ძეჲ ელემს და მედიასი, იქმნა მეფედ მიდიისა“ (29v).

ამათ გარდა, საინტერესოა კიდევ ერთი დეტალი: როგორც თავის აღგილას იყო ნათქვამი, არგონავტთა თქმულების პირველი ნაწილი (იაზონის ლაშქრობა კოლხეთში) თეიმურაზ ბაგრატიონს დამუშავებული აქვს გვიდო დე კოლუმბინის „მატიანეს“ მიხედვით. მაგრამ

როგორც ირკვევა, თეიმურაზი მას სქოლიოებს დიოდორე სიცილიელის „ბიბლიოთეკის“ მიხედვით უყებებს. რათა შეაყვას გვიდო დე კოლუმნის ცნობათა უქმარობა. კერძოდ, არგოს ზომადლის დამზადებისა და არგონავტთა კოლხეთში გამოლაშქრების ამბავი თეიმურაზს დიოდორეს მიხედვით აქვს გადმოცემული. შევადაროთ:

დიოდორე სიცილიელი

თეიმურაზ ბაბრატიონი

„*1. უწინარეს ყოვლისა პელიონთან აიგო ზომადლი... როცა იასონმა ზომადლი წყალში ჩაუშვა და ყველაფერი საოცრად ბრწყინვალედ შეამყო, ამ საქმის მოსურნეთა შორის შეარჩია ყველაზე უფრო წარჩინებული ვაჟკაცები, ისე რომ მისი ჩათვლით სულ იყო ორმოცდაათოთხმეტი კაცი. მათ შორის იყვნენ ყველაზე სახელოვანნი: კასტორი და პოლიდევკე, აგრეთვე ჰერაკლე და ტელამონი, ამათ გარდა — ორფევსი და სქენევსის ასული ატლანტე, კიდევ თესპიონის ვაჟები...

„არღო ანუ არღონ ნავი იგი იყო ანუ ზეამადლი, რომელიცა შეიშალა მთასა ზედა პელიონსა იაზონისათვის... ზოლო კრებული იგი ნავისა მის იყვნეს შეკრებულ და დაწესებულ საბერძნეთით სხვათა და სხვათა ადგილთაგან საბერძნეთისა ჩინებულთა მცფეთა და მთავართა შვილნი, 54ი სული. ყოველნივე თვთოეულნი მათნი ძლიერნი და გმირნი მებრძოლნი და სახელგანთქმულნი პირსა ზედა ყოვლისა ქვეყანისასა, რომელთაგანნი იყვნეს პირველად თვთ იაზონ და დიდი იგი გმირთა უადრესი ერკულეს, რომელიცა დაიდგინეს თავად და წინამძღვრად ყოველთა არღონავტთა, კასტორ, პოლუდევკე, ტელემონ, ორფეი, ატლანტია ასული სხინევისა, ძენი ფესტიეისინი და სხვანი.

„... ზომადლმა სახელი მიიღო ძლიერი სისწრაფის გამო, ვინაოდან ძველები „სისწრაფეს“ „არგოსს“ ეძახდნენ“.

...არღოს ამისთვის ეწოდა ნავსა მას, ვინაოდან ძველისა ელინურისა ენითა ნიშნავს მსწრაფლს... (11რ).

ასეთი მაგალითების მოყვანა კიდევ შეიძლება, მაგრამ სრულიად საკმარისია იმისათვის, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონთან დიოდორე სიცილიელის გამოყენების ფაქტი ნათელყოს. ამიტომ, თეიმურაზის ცნობა, მის მიერ არგონავტთა თქმულების დამუშავებისას „ძველთა

ელინურთა წერალთა“ „პოვნის, თარგმნის, ერთად შეკრებისა და ურთიერთ შემოწმების“ შესახებ, დღეიდან უკვე სრულიად რეალურ მნიშვნელობას იძენს.

V

ახლა ერთი, საკუთრივ რუსული წყაროს შესახებ. თეიმურაზ ბაგრატიონს თავის მდიდარ წიგნთსაცავში ერთი ასეთი ხელნაწერი წიგნიც ჰქონია: „№ 205. მეძოლოლია, შემოცლებით რუსულთაგან თარგმნილი და ანბანზედ დაწყობილი მეფის გიორგის XIII-ს ძის დავითის მიერ“¹. ახლა ეს ხელნაწერი ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის საკუთრებაა (E—33) და ასეა დედანში დასათავსებული: „ცნობა ისტორიული და ლეოლოგიური. ზღაპარ-სიტყუაობა: შეკრება რაოდენთაჲმე. ძველთა ღმერთებთა, ელინთაგან ღმერთად აღსარებულთა“². ტრ. რუხაძემ გამოაჩვენა, რომ დავით ბატონიშვილის მიერ 1788 წელს გადმოქართულებული ამ ძეგლის დედანია მ. დ. ჩუღოვის (1743—1792) «Краткий мифологический словарь», 1767, 1788.

დასახელებულ ძეგლში ანტიკური მითოლოგიის ბევრი პერსონაჟია ახსნილ-განმარტებული. და აი, თეიმურაზ ბაგრატიონს თავის მიერ დამუშავებული არგონავტთა თქმულების სქოლიოები „ბახუს, იუნონა, ტიზეფონ. მარს, ერკულუს) სწორედ დავით ბატონიშვილის მიერ გადმოქართულებული მ. ჩუღოვის „მითოლოგიური ლექსიკონის“ მიხედვით აქვს შედგენილი; მაგალითად:

მ. ჩუღოვი

თეიმურაზ ბატონიშვილი

1. „ბახუს, ძე იუპიტერიისა და სემელეისა, ასული კადმ მეფისა ძიისა...“

(H 396, 7v)

2. „(ტიზეფონა — ნახე ფურიანი). ...ფურიანი ჯოჯოხეთისა საკვირველებანი, რომელნიცა იყუნენ განსაზღვრებულ მტანჯულად წარწყმენდულთა და ესენი იყუნენ და-

1. „ბახუს, ძე იუპიტერიისა და სემელეისა, რომელ იყო ასული კადმ მეფისა თივისა...“

(ქეთ. № 480, 1v)

2. „ტიზეფონ, ერთი ფურიათაგანი, რამეთუ ესენი იყვნენ საშინი დანი. ამათ უწოდებდენ ჯოჯოხეთისა საკვირველებად, რომელნიცა იყვნენ განსაზღვრებულ მტან-

¹ თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცავის კატალოგი, ს. იორდანიშვილის რედ. თბ., 1948, გვ. 44.

² Р. Орбели, Груз. рукописи ИВ АН СССР, М.-Л. 1956, გვ. 136.

ნი სამნი: ტიზაფონა, მელერა და ალექტონა, რომელი ბერძენთა-მებრ ენისა ჰნიშნევს: პირველი — მაზღვეველსა ანუ ბოროტსა მოქმედსა და მომგებას, მეორე — სიმძულვარესა ანუ ბოროტებით განუძღომელობასა, მესამე — მესურნეობასა ანუ შურით განუგვებლობასა...

(H396, 30r).

ეს იმას არ ნიშნავს, თათქოს თეიმურაზს თავისით აზადებდა და მატებინოს არგონავტთა თქმულებისთვის.

უკვე ე. ამაშუკელმა შენიშნა, რომ არგონავტთა კოლხიდაში მოსვლის 969 წლით (ჩვ. წ. მდვ) დათარიღება თეიმურაზ ბაგრატიონს უნდა ეკუთვნოდეს¹. მხედველობაშია თეიმურაზის სიტყვები: „წელთა დასაბამითგან სოფლისა ბერძელითა რიცხვთა 4313-სა, რომელთა რიცხვთა იულიოსისა 2518. ქართულისა ქორონიკონითა მეცხრისა მოქცევისა 153 იქმნა მოსლვა არღონავტთა ქვემო ივერთად კოლხიდად პოვნად ოქროს მატყლოვანისა ცხოვარისა“. (ივერიის ისტორია, გვ. 85). ამ მონაცემებიდან 969 წლის (ჩვ. წ.-მდვ) გამოანგარიშება ე. ამაშუკელს ეკუთვნის; თვითონ თეიმურაზის სიტყვით კი ეს მომზადარა „უწინარეს ქრისტეს მოსვლისა 1195 წლითა“ (ქუთ. № 480, 5v). ამაშუკელისვე დაცირვებით, ოქროს საწმისის მცველად, გველესაბისა და ხარის გვერდით, დევი თეიმურაზის მიერ უნდა იყოს დამატებული (იქვე): მაგრამ ვერ დავეთანხმებით ე. ამაშუკელს, თითქოს კოლხეთიდან დაბრუნების შემდეგ, იაზონისა და ჰერკულესის ტროაში გალაშქრების ამბავიც თეიმურაზ ბაგრატიონის ფანტაზიის ნაყოფი იყოს, რადგან ეს არც ერთი წყაროთი ცნობილი არააო. (იქვე). როგორც უკვე ზემოთ იყო ნათქვამი, ეს ამბავი თეიმურაზს აღებული ჰქონია გვიდოდე კოლუმნის „მატიანრიდან“ და თეიმურაზ ბაგრატიონის ფანტაზია აქ არაფერ შუაშია.

მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, ერთი თავისებური კონცეფცია, რომლის ქართულ ისტორიოგრაფიაში შემოტანა თეიმურაზ ბაგრატიონის სახელთან არის დაკავშირებული და თანმიმდევრულად გატარებულია, ამ შემთხვევაში, არგონავტთა თქმულების თეიმურაზისეულ ვერსიაშიც.

საქმე ისაა, რომ „ივერიის ისტორიაში“ და კერძოდ, არგონავტთა თქმულების სქოლიოშიც, თეიმურაზ ბაგრატიონი ამტკიცებდა ალექ-

¹ Е. А машукелн, Миф об аргонавтах..., გვ. 9. 10.

სანდრე მაკედონელის მოსვლამდე ჩვენში მეფის ინსტიტუტის ნაცვლად, მამასახლისთა ინსტიტუტის არსებობას: „მრავალნი ისტორიკოსნი ძველნი შეცდეს და ივერიის მამასახლისთა რომელთამე სწერდეს მეფობის სახელით და სხვათა მთავრებად და ესე ჯერ არს უწყებად მკითხველთათვის. რომელ ივერიელთა ფრის საზოგადოება იყო ალექსანდრე მაკედონელს მოსვლამდისინა, მანამდის არც ერთი მეფე და არც მთავარი მამასახლისთა გარდა სრულიად ზემოსა და ქვემოსა ივერიისა შინა არავინ ყოფილა... მცხეთის მამასახლისი ყველაზე მამასახლისებზე უფროსი იყო...“ (ივერიის ისტორია, გვ. 87). ამიტომაც, რომ თეიმურაზი „ძველნი ისტორიკოსნის შეცდომას“ „ასწორებს“ და მის მიერ დამუშავებულ არგონავტთა თქმულებაში აეტეას კოლხეთის მამასახლისად აცხადებს „უფლებასა ქვეშე მცხეთის მამასახლისისა“ (გვ. 86 და სხვ.) და ამაზეა აგებული თითქმის მუდმივ კოლხეთში დაბრუნების მთელი სიუჟეტი. ასევე, ორიგინალურია აეტეას თეიმურაზისეული განმარტება: „ოეტეს, სახელი ესე არს ოტია, რომლითაცა აწცა კაცი არა თუ მხოლოდ სამეგრელოსანი, არამედ სრულიად ყოველ შინა ზემოსა და ქვემოსა საქართველოსა სახელიდებენ სახელსა ამას“ (ქუთ. № 480, 8რ). თეიმურაზის ეს თავისებური შეხედულებები გაზიარებული აქვს აკაკი წერეთელსაც¹.

VII

დაბოლოს, უნდა შევეცხოთ მედეას პრობლემასთან (კერძოდ, ძმისა და შვილების მკვლელობის ამბავი) თეიმურაზ ბაგრატიონის დამოკიდებულების საკითხს.

ქართულ მწერლობაში, როგორც უკვე ზემოთ იყო ნაჩვენები, ამ პრობლემას პირველად იოანე ბატონიშვილი შეეხო თავის „კალმასობაში“, სადაც მედეა, მან. შვილების მკვლელად გამოიყვანა: „მედეამ... განრისხებულმან დახოცნა ორნივე ძენი თვისნი“ (კალმასობა, I, 1936, გვ. 121).

თეიმურაზ ბაგრატიონი არ გაპყვა თავისი უფროსი ძმის კვალს. როგორც ცნობილია, მედეას მიერ შვილების მკვლელობას ტრადიცია ევრიპიდემ შეუქმნა, თორემ მანამდე, და მის შემდგომაც, ანტიკური წყაროების მიხედვით იაზონის ღალატის გამომყვანების შემდეგ მედეა შვილებს კორინთოში ტოვებს და შეუტრაცხყოფილი ათენში გარბის, ხოლო შვილები მას კორინთოელებმა დაუხოცეს². (ამას გარდა,

¹ გ. შარაძე, აკაკის „მედიას“ წყაროებისათვის, ჟურნ. „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, 1972, № 2.

² დაწვრილებით ამის შესახებ იხ. ა. გაწერელია, დანტე და პრეისტორიული საქართველო, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 22. V. 1970.

ყველა ანტიკური წყარო ერთსულოვნად არ მიუთითებს მედეას მონაწილეობას ძმის — აფსირტეს მკვლელობაში¹, რაც თეიმურაზთანაც გაზიარებული ჩანს).

თეიმურაზ ბაგრატიონს, გარდა ეროვნული თვითშეგნებისა, სრული მეცნიერული საფუძველი ჰქონდა, არ გაპყლოდა ეგვიპტელებს გზას და ამიტომ, ჩვენს მიერ ზემოთ ნაჩვენები ანტიკური წყაროების გამოყენებით, მან მედეა შვილების მკვლელად არც გამოიყვანა.

ქართულ მწერლობაში მედეას პრობლემის ისტორიაზე მსჯელობისას, ამ მომენტზედაც უნდა იქნას გათვალისწინებული ყურადღება.

ილია ორბელიანის „ბაშადიკლარ ჰყვეობის მოთხრობის“ უსნოგი თავები

რუსეთ-თურქეთის ომში, ბაშადიკლართან სასიკვდილოდ დაიკრა და 1853 წლის 8 დეკემბერს გარდაიცვალა გრენადერთა პოლკის კომანდირი, გენერალ-მაიორი ილია ორბელიანი (დაბ. 1814 წ.)².

ილია იყო გრიგოლ ორბელიანის უმცროსი ძმა, ხოლო დედის მხრიდან — უმცროსი და უსაყვარლესი ბიძა ნიკოლოზ ბარათაშვილია. მან, ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდამ, მთელს კავკასიაში სახელი გაითქვა, როგორც უშიშარმა და მამაცმა მებრძოლმე. 38 წლის ასაკში იგი უკვე გენერალ-მაიორი გახდა³.

«В 1842 году будучи адъютантом к начальнику 19-й (последствии 21-й) пехотной дивизии ген. л. Фезе он находится в Казни-Кумухе тогда, когда население испуганное нашествием Шамиля временно передано его власти. 22 марта⁴ попав измученно в руки горцев, молодой Илья Орбелиани выстрадал невыразимые муки. В кандалах, в рубищах без пищи и света, он содержался почти постоянно 8 месяцев в душном яме, откуда покушался бежать и снова был пойман».

¹ შტრ. ა. უ რ უ შ ა ძ ე, ძველი კოლხეთი არგონავტთა თქმულებაში. თბ., 1964.

² ილია ორბელიანის გმირული დაღუპვა აღწერილი აქვს მწერალ დ ე მ ნ ა შ ე ნ გ ე ლ ა ი ა ს ნოველაში „ბაშადიკლარ“. შტრ. „Кавказ“, 1853, № 93. — Героическая кончина; «Русский шивалид», 1854, № 1—3, 4.

³ Акты, т. X, стр. XXVIII.

⁴ ნიკოლოზ ბარათაშვილი ილიას ტყვედ ჩაპარდნის თარიღად 20 მარტს უჩვენებს (თხზულებანი, თბ., 1968, გვ. 176), თვითონ ი. ორბელიანი კი — 22 მარტს.

დაბოლოს, 28 ნოემბერს ტყვეთა გაცულის გზით, იგი შამილმა გაათავისუფლა.

ილია ორბელიანმა შამილთან ტყვეობაში გამოიჩინა განსაკუთრებული პაქმაცე და სულიერი მხნეობა, რამაც დიდი გამოწმარება გამოიწვია იმდროინდელ საზოგადოებაში და ლიტერატურაშიც.¹ საკმარისია აღინიშნოს, რომ ილიას ტყვეობა გახდა ნ. ბარათაშვილის „მერანა“ შექმნის საბაზი. 1842 წლის 2 მაისს პოეტი წერდა გრიგოლ ორბელიანს: „საყვარელო ძეო გრიგოლ! ილია მართლა ტყვეთ არის შამილთან! — ეს ამბავი აღრევე მინდოდა ზომეწერა შენთვის, მაგრამ ჭერ კიდევ ყველას იმედი გვქონდა, რომ ან ეს ხმა ტყუილი იქნებოდა, ან ყაზაყუმუხელები შეინახედენ დამშვიდებამდე...

ილიკო რომ დაუტერიათ, სინაქსაროვი² და ყაზიყუმუხის ხანი³ დაკერილები ყოფილან. მეორე დღეს შემოსულა ანდალალში თვითონ შამილ. ტყვეები წარუდგენიათ. ილიკოს თანა ჰყოლია ოცი, სულ დაწეპილი ყმაწვილი ბიჭები. ავარელები, ახმეტ ხანისაგან⁴ გამოტანებულები; შამილს ოცისაქესთვის ილიას თვალი წინ თავები დაუყრევინებოა; ახტელელები კი, რომელნიც სინაქსაროვს მოჰყოლიან, დაუშმევლებოა და ისე გამოუყრია...

აი ილიკოს რა უთქვამს შამილისათვის: „შამილ! როგორ ეყადრება შენს სახელს მაგისტანა უწყალოება! თუ გინდა მაგიტ შეაშინო ვინმე. ეან უნდა შეაშინო? ყველანი სიკედილის შვილები ვართ. ჭეშმარიტად ახლა მეც სიკედილი მირჩევნია შენს ხელში ყოფნას!“

მახლას ილიკო ყოჩაღად ყოფილა. Он теперь предметом разных анекдотов. ზოგჯერ ამისთანა შემთხვევაც კარგია კაცის სიცოცხლეში. ეს არის რომ იქნება ჩვენ დავვიგვიანდეს ილიას ნახვა, თვარემ იმას ამ ტყვეობით არა უშავს რა

Вот что поэт. думает за Иликко:

„მირბის, მიმაფრენს უგზო-უკელოდ ჩემი მერანი!“

(გოცხანილია მთელი ლექსი გ. შ.)

¹ Е. А. Вердеревский, Плен у Шамилля, СПб., 1856, 22—42., Дрансе. Пленницы у Шамилля, Тиф. 1859, გვ. 52—56; А. Дюма, Кавказ, Тиф. 1861, стр. 495—506., И. В. Загорский, Восемь месяцев в плену у горцев, Кавк. сборник, т. XIX, Тиф. 1898, стр. 221—247.

² სინაქსაროვი — პოდპოლკოვნიკი, სამურის ოლქის უფროსი 1841—42 წწ. ტყვედ ჩაუვარდა შამილს 1842 წლის 22 მარტს ი. ორბელიანთან ერთად.

³ ყაზიყუმუხის ხანი — გარენ ბეგი, რუსებს ემხრობოდა. ისიც ამ დროს ჩაუვარდა ხელში შამილს.

⁴ ახმეტ-ხანი — ავარიის მმართველი 1840—42 წწ. რუსეთის მომხრე, გენერალ-მაიორი.

არ ვიცი ეს ლექსები როგორ მოგეწონება. აქ კი ბევრი ცრემლი. ტყუილი და მართალი, დაინთხა ამის წაკითხვაზე, რასაკვირველია იმიტომ, რომ ამას ამბობს ილია ტყვეობაში და არა მე. — ილიას დაქვე-რა რომ შევიტყვე, სწორე გითხრა, ძალიან შეეწუხდი, ასე, რომ სამი დღე გაბრუებული ვიყავ ათასის სხვა და სხვა უცნაურობ ფიქრებით და სურვილით და რომ ეკითხათ კი ჩემთვის, მეც არ ვიცი, რა მიწ-დოდა. ბოლოს მესამე დღეს ეს ლექსები დაწვერე და თითქოს აზან ჩაღაც შეება მომცაო“.¹

გათავისუფლების შემდეგ, ილია ორბელიანს განუზრახავს დაწ-ვრილებით მოეთხრო შამილთან ტყვეობის ამბავი; თაც დაიბეჭდა კი-დეც 1849 წელს „კავკაზში“ (№№ 1—5) ასეთი სათაურით: „Разказ офицера бывшаго в плену у Шамшя в 1842 году“. ილია ორბე-ლიანი „შამილთან ტყვეობის მოთხრობას“ „კავკაზში“ დაბეჭდილი ტექსტი მკირეოდენი შემოკლებით 1856 წელს დამატების სახით და-ურთო ე. ვერდერეესკიმ ს. — პეტერბურგში გამოცემულ თავის წიგნს: „Плен у Шамшя“, გვ. 22—42, ხოლო ამ უკანასკნელიდან ქართუ-ლად თარგმნა გ. ლეონიძემ; ლიტ. მატიაზე, წიგნი 1—2, თბ., 1940, გვ. 442—465.

ილია ორბელიანის „შამილთან ტყვეობის მოთხრობა“ კარგა ხანს მხოლოდ „კავკაზში“ დაბეჭდილი ტექსტის მიხედვით იყო ცნობილი. საინტერესო იყო თვითონ ხელნაწერის მოპოვება. იგი აღმოჩნდა ვო-რონცოვის არქივში, ლენინგრადს, რის შესახებაც პირველი ცნობა დაბეჭდა ი. ტროიციმ² და მერე, მ. ჩიქოვანმა³. მიუხედავად ამისა, ხელნაწერი სპეციალურად დღემდე არავის შეესწავლა. ალბათ, ნა-ბეჭდი და ხელნაწერი ტექსტები ერთი და იმავე ოდენობისად ჰქონ-დათ წარმოდგენილი.

1968 წელს, ლენინგრადს, ვორონცოვის არქივში აღვილზე შევიბ-წავლეთ ეს ხელნაწერი. მისი სრული სათაურია „Восемь месяцев из моей жизни. Разказ офицера, бывшаго в плену у Шамшя в 1842 году, с 22 марта“ და შეიცავს დიდი ფორმატის ქაღალდზე სუფთა კანცელარიული ხელით ნაწერ 24 ფურცელს⁴.

ხელნაწერის შესწავლის შედეგად გამოირკვა, რომ იგი „კავკაზში“

¹ ნიკოლოზ ბარათაშვილი, თბულებანი, 1945, გვ. 80—81.

² И. Троицкий, Обзор архива Воронцовых. Лит. наследство, № 9—10, М., გვ. 41.

³ მ. ჩიქოვანი, ხალხური ეფემისტყოსანი, თბ., 1936, გვ. 6, სქ. 2; ლიტ. ძიებანი, I-II, თბ., 1947, გვ. 140.

⁴ ЛОИИ АН СССР, Ф. 36, оп. 1. № 759. ჩვენს მიერ ჩამოტანილი ხელნაწერის მიკროფილმი დატულია შ. რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტში, ხოლო ამ მიკროფილმიდან დაბეჭდილი ფოტოპირები ინა-ხება ე. ქველიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

დაბეჭდილ ტექსტთან შედარებით გაცილებით მეტია. კერძოდ, თხზულება დედანში შედგება ოთხი თავისაგან:

I. Показание прапорщика князя Орбеллиана, находившагося в 1842 году в плену у Шамиля (გვ. 1—43).

II. Краткий очерк поприща Шамиля (გვ. 44—49).

III. Управление Шамилем в духовном, административном и военном отношении (გვ. 49—62).

IV. Андия. Значение и важность ее и наступательный путь в нее (გვ. 63—67).

ხელნაწერის ჩამოთვლილი ოთხი თავიდან „კავკაზში“ დაბეჭდილი იყო მხოლოდ I თავი და ისიც, როგორც შედარებიდან ირკვევა, ზოგიერთი შეპოვლებებით და რედაქციული სხვაობებით. ხოლო დანარჩენი II, III და IV თავები დღემდე სარულიად უცნობი იყო სამეცნიერო ლიტერატურაში. მათი მნიშვნელობა კი დიდია. მკითხველმა უნდა გაითვალისწინოს ის გარემოება, რომ შამილის შესახებ პირველწყაროები საერთოდ ძუნწად მოგვეპოვება. ამის მიზეზი ის გახლდათ, რომ შამილის ახლობლები წერა-კითხვის ნაკლებ მკოდნენი იყვნენ, ხოლო იქ შეღწეული უცხოელი, იშვიათად ახერხებდა ჟეკან დაბრუნებას. ისტორიული მეცნიერება თავის ცოდნას შამილის შესახებ უფრო მეტად ავსებს გვიან, კერძოდ, შამილის დატყვევების (1859 წ. 25 აგვისტო) შემდეგ მიხედვით და მისი აშალის წევრებისაგან მოპოვებული ცნობებით. ამ მხრივ, ილია ორბელიანის „შამილთან ტყვეობის მოთხრობის“ დღემდე უცნობ თავებს შამილის მოღვაწეობის ადრეული პერიოდის უასათვალისწინებლად (კერძოდ, 1843 წლამდე) ისტორიული პირველწყაროს მნიშვნელობა ენიჭება.

აღნიშნული თავების სათაურთა უბრალო ჩამოთვლიდანაც ცხადი ხდება, თუ რამდენად მნიშვნელოვანი ცნობების შემცველია იგი: აქ აღწერილია შამილის საზოგადოებრივი და პირადი ცხოვრება, დაზუსტებულია შამილის სასულიერო, ადმინისტრაციული და სამხედრო მართვა-გამგეობის სისტემა და მოცემულია მისი პოლიტიკური აღზევების ისტორია; ამას გარდა, მკითხველი უთუოდ ბევრ ახალსა და საინტერესოს იპოვის მასში შამილის განთქმული მასწავლებლის ჯემალედინის, შარიატის მოძღვრების, შამილის მაშინდელი რეზიდენციის — დარლოსა და ანდიის მხარის შესახებ. არანაკლებ საყურადღებოა, თვითონ ილია ორბელიანისა და შამილის ურთიერთდამოკიდებულება. ი. ორბელიანის საგანგებო შენიშვნით, ყველა ეს ცნობა მის მიერ «Печернику из разговоров с самим Шамилем и его приближенными».

აქ საინტერესოა ერთი დეტალი: ლენინის სახელობის სსრკ სახელმწიფო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილების მოგონებათა ფონდში დაცულია ილია ორბელიანის „შამილთან ტყვეობის მოთხრობის“

„კავკაზში“ დაბეჭდილი ტექსტის ასლი. ხელი XIX საუკუნისაა, შინაარსობლივად. იგი, რასაკვირველია ახალს არააფერს შეიცავს, ოღონდ ყურადღებას იქცევს მასზე დართული კომენტარები:

«Записки эти были написаны не для издания их в свет... Князь Илья испытал такую ужасную участь, перенес эти мучения благодаря хорошему здоровью, но однако испортил себе зрение. Ему наконец в пятой раз, удалось с оружием в руках, с победоносными войсками князя Воронцова, войти в Дарго... Он заслужил Георгиевский крест. Каким чувства волновали его когда узнал ту яму, где содержали его...»

Кроме представляемых записок, Князь написал разсуждение о Андii. По его мнению провинция эта весьма важно в стратегическом отношении. Путь которым он предлагал идти в Дарго, именно тот, которым вошли наши туда в 1845 году...»

როგორც ვხედავთ, უცნობი კომენტატორის მოწმობით, 1845 წელს მთავარმართებელ მ. ს. ვორონცოვის მიერ შამილის მიუღღგომელი რეზიდენციის — დარღოს აღება თურქე მოხეტიალეს ილია ორბელიანის „მოთხრობის“ IV თავში მოწოდებული სანაიდრო-სტრატეგიული ცნობების წყალობით.

როდის დაწერა ილიამ თავისი „მოთხრობა“?

გ. ლეონიძის აზრით, „ტყვეობიდან გამოხსნის შემდეგ, ვორონცოვის ბრძანებით ილიამ დაწერა თავისი თავგადასავალი ტყვეობის დროისა“.¹ მაშააღაძე, გამოდის, რომ ილია ორბელიანს „შამილთან ტყვეობის მოთხრობა“ დაუწერია 1845 წლის შემდეგ, რადგან მ. ს. ვორონცოვი კავკასიას მთავარმართებლად სწორედ ამ წელს მოვევლინა. თბულების დედნის საშუალებით, ჩვენ საშუალება გვქვდა დავაზუსტოთ „მოთხრობის“ დაწერის თარიღი.

ბელნაწერში თბულება იწყება ასეთი სიტყვებით: „В прошлом 1842 году, в феврале месяце...“ „კავკაზში“ დაბეჭდილ ტექსტში სიტყვა „В прошлом“ ამოღებულია და პირდაპირ იწყება ასე: „В 1842 году, в феврале месяце...“ მაშააღაძე, თუ მოთხრობის წერის დროს 1842 წელი ი. ორბელიანისთვის გასული („В прошлом 1842 году“) წელი იყო, უკვე დაბეჭდვით შეგვიძლია ვთქვათ რომ იგი მას დაუწერია 1843 წელს, ე. ი. მ. ს. ვორონცოვის კავკასიაში ჩამოსვლამდე ორი წლით ადრე.

ახლა საინტერესოა, ილია „მოთხრობას“ თავისი ბელით წერდა თუ ვინმეს კარნახობდა? უფრო ზუსტად, ი. ორბელიანის „შამილთან ტყვე-

¹ გ. ბარათაშვილი, თბულებანი, გ. ლეონიძის რედაქციით, შესავალი წერილით და კომენტარებით, თბ., 1945, გვ. 102. ზღრ. ნ. ბარათაშვილი, თბულებანი, თბ., 1968, გვ. 208.

ობის მოთხოვნის" დღემდე მოღწეული ერთადერთი ნუსხა ავტოგრაფულია თუ არა?

გ. ლეონიძე თავის დროს წერდა: „ბუნებრივია, რომ ილიამ დააკმაყოფილა აზლობელთა ცნობისმოყვარეობა და უაზრო თავისი თავგადასავალი ვერდერევესკის, რომლის ჩანაწერი „Рассказ офицера. бывшего в плену у Шамиля“ გაზ. „კავკაზში“ (1849 № 1—5) დაბეჭდა და შემდეგ დამატებად დაურთო თავის წიგნს „В плену у Шамиля“ (წიგნი დაეით ქავექავადის ოჯახის ტყეობაზედ)“¹.

ჩვენ გადაქრით ვერაფერს ვიტყვით ხელნაწერის ავტოგრაფულობის თაობაზე. ოღონდ დანამდვილებით ის კი შეიძლება ითქვას, რომ ე. ა. ვერდერევესკის არ ჩაუწერია ილია ორბელიანის მონათხრობი შამილთან ტყვეობაზე: ჯერ ერთი, ე. ვერდერევესკი თვითონვე გვემოწმება, რომ „კავკაზში“ დაბეჭდილი ილია ორბელიანის „მონათხრობის“ ნაწყვეტები თავის წიგნში მას მოჰყავს, რათა ერთმანეთს შეუდაროს შამილის სამყაროს აღრინდელი (1842 წ.) და მის დროინდელი (1856 წ.) სასტიკი ზნე-ჩვეულებები „Находя ныне некоторое в них смятение“ და მეორეც: ე. ვერდერევესკი კარგად ვერ გარკვეულა ნაბეჭდი თხზულების შინაარსში და იქ, სადაც ლაპარაკია ყაზი-ყუმუზის ხანის ცოლისა და მისი მოსამსახურის იდრისის ღალატზე, სიტყვა „იდრისი“ მას კითხვითი ნიშნით აღუნიშნავს². ცხადია, ეს გაუგებრობა გამორიცხული იქნებოდა თუ ე. ვერდერევესკი უშუალოდ ილია ორბელიანისაგან ჩაიწერდა მის მონათხრობს. (ტექსტი გამოვაქვეყნეთ ქუთნალში „Литературная Грузия“ № 9—10, 1969 წ. გვ. 171—83.).

მიხაი ზიჩისა და მერი ევდინგერის ახლად აღმოჩენილ ნამუშევართა გამო

მიხაი ზიჩის შემოქმედებითი მემკვიდრეობისადმი შეუწინელებელ ინტერესს მუდამ იჩენდნენ საქართველოში და ამ ბოლო ხანებში იგი კიდევ უფრო გაძლიერდა. ყირიმში სიმფეროპოლის სამხატვრო გალერეაში 1970 წელს ჩვენს ზიჩის გამოვლენილ იქნა მიხაი ზიჩის 44 უცნობი ნამუშევარი, მათ შორის, 2 ავტოპორტრეტი (იხ. „ლიტერატურისა და გრუზია“, № 8, 1971 წ.), რომელსაც უნგრული პრესის („ორსაგ ეი-

¹ გ. ლეონიძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილის გარშემო — 16. „მერანის“ გენეზისი და ილია ორბელიანის ტყვეობის ამბავი, ლიტ. მატარე, წ. 1—2, თბ., 1930, გვ. 442—43. შტრ. ი. ბალახაშვილი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი და ილია ორბელიანი შამილთან ტყვეობის მოგონებანი, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1968. № 62.

² Е. А. Вердеревский, Плен у Шамиля. СПб. 1856. приложение третье, стр. 24.

ლაგ“, „მადიარ ჰირლან“...) გამოხატულებაც მოჰყვა. ამის შემდეგ, ყურნალ „დროშაში“ (№ 1, № 7, 1971) ზედიზედ დაიბეჭდა შ. კვასხვაძისა და გ. პაიქაძის წერილები, რომლებიც ეხებოდნენ ზიჩის კიდევ 3 უცნობ ნამუშევარს (აქედან, 2 ნამუშევარს ფოტორეპროდუქცია მთ. გამოაქვეყნეს კიდევაც).

შ. კვასხვაძის მიერ ნანახი მიხაი ზიჩის 2 სურათი დაცულია თბილისში, მხატვრების რეზო ცუცქერიძისა და ელენე როდცევიჩის ოჯახში. ისინი 1943 წელს ოლღა კარანოვიჩისაგან შეუძენია სტანისლავ როდცევიჩის. პირველი — „ახალგაზრდა ქალის პორტრეტი“ (62×52 სმ.) დახატული ტონირებულ ქაღალდზე იტალიური ფანქრით, ჩასმული შესრულების დროსვე ოვალურ ჩარჩოში. ეს ოლღა კარანოვიჩის პორტრეტი, რომელიც წარმოშობით პოლონელი ყოფილა. შ. კვასხვაძის სიტყვით, „პორტრეტი მხატვრის შემოქმედების აღზინდელ პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს“. ეს მოსაზრება სწორია არ უნდა იყოს, რადგან ეს პორტრეტი თვით ოლღა კარანოვიჩისაგან 1943 წელს შეიძინეს, მაშინ იგი ზიჩის შემოქმედების აღზინდელ პერიოდში მოწიფული ახალგაზრდა ქალი კი არა, დაბადებულის კი იქნებოდა. ასე, რომ უნდა ვივარაუდოთ, აღნიშნული პორტრეტი მიხაი ზიჩის გასული საუკუნის მიწურულში, მშასაღამე, თავისი შემოქმედებითი ცხოვრების დასზე უნდა ჰქონდეს შესრულებული. ოლღა კარანოვიჩის პორტრეტს გარდა, ამავე, ცუცქერიძეების ოჯახში დაცულია ზიჩის მეორე სურათიც, რომელიც დათარიღებულია 1843 წლით. თაჩილის მიხედვით, უნდა დაეფიქსირებინათ შ. კვასხვაძის ვარაუდს, რომ „ეს სურათი ზიჩის დაუწერია ვენის აკადემიაში სწავლის დროს. იგი თვალსაჩინოდ ახასიათებს მხატვრის შემოქმედების აკადემიურ პერიოდს“.

გ. პაიქაძის მიერ ახლად აღმოჩენილ სურათზე გამოსახულია სამი ქართველი, რომლებიც ჩაცმულობითა და ტიპაჟით დასავლეთ საქართველოდან უნდა იყვნენ წარმოშობით. სურათის ზომაა 50×60 სმ, მუყაო, აკვარელი, მარჯნივ, ქვედა კუთხეში უზის მხატვრის ფაქობილე Zichy და თარიღი — 1857. გ. პაიქაძე ამ სურათს შემთხვევით წააწყდა მოსკოვის ერთ-ერთ საკომისიო მაღაზიაში, ღლეხ შიში საკუთრება და დაცულია თბილისში.

ბუნებრივია, ინტერესს იწვევს სურათზე გამოსახულ პერსონაჟთა ვინაობა. გ. პაიქაძეს მათი გამოცნობა არ უცდია. პირველად ამის გარკვევა დ. შულთიაშვილმა სცადა („დროშა“, № 10, 1971). მისი მტკიცებით, სურათზე გამოსახულნი არიან რუსეთის სამეფო კარის ცხენოსანთა რაზმის ე. წ. „კონვოის“ მხედრები ილიკო როსტომის ძე წერეთელი (აკაკის ძმა), გიორგი აბაშიძე და გიორგი ნაკაშიძე, რომლებიც 1854 წლიდან პეტერბურგში მსახურობდნენ. საამისოდ ავტორი აკაკის „ჩემს თავგადასავალს“ იშველიებს. მაგრამ წინააღმდეგ ამისა,

აქციის ამავე თხზულებაზე დაყრდნობით სოლ. ხუციშვილი ზიჩის გმირებად სამსონ აბაშიძეს, ამილახვარსა და ანდრონიკაშვილს მიაჩნევს („დროშა“, № 1, 1972).

ჩვენ ვერ დავეთანხმებით ვერც ერთ ამ მოსაზრებათაგანს: ჯერ ერთი, არსაიდან არ ვიცით, რომ სურათი მაინცდამაინც პეტერბურგშია შექმნილი, და ისიც ასე ზუსტად, მეფის აგარაკზე, ცარსკოე სელოში ყოფნის დროს, როგორც ამას ზემოთდასახელებული ავტორები მართებენ. მეორეც, თუ ზიჩის გმირები აუცალებლად შადლულში გაპარულებული „კანკოელები“ არიან, მაშინ უფრო უპრიანი იქნებოდა, ისინი მხედრულ ფორმაში დაეხატათ, ვინემ ეროვნულ ტანსაცმელში. ამას გარდა, ავტორები მხედველობიდან უშეცებენ ერთ გარეგნობას: სურათის მფლობელებს ტრადიციულ ცნობაზე დამყარებით სცოდნიათ, რომ მასზე გამოხატულნი არიან მეგრელები და იგი მართლაც ამ წარწერით იყიდებოდა მაღაზიაში. ამიტომ ჩვენ ევარაუდობთ, რომ ამ სურათზე მ. ზიჩიმ წარმოადგინა სამეგრელოს დედოფლის ეკატერინე ქაჯკვაძე-დადიანის ამალის წევრები, რომლებიც მას გაჰყვნენ მოსკოვს, ალექსანდრე II-ის კორონაციაზე დაქაასწრებლად სწორედ 1856 წელს. გმირების ეროვნულ ტანსაცმელში გამოწყობა ამ მიზეზით უნდა აიხსნას. სურათის შესრულების თარიღიც ამ წელს ემთხვევა. იგი მოსკოვში, უნდა ჰქონდეს ზიჩის შექმნილი, ალბათ იქვე დარჩენილა და ამიტომაც მოხვდა მაინცდამაინც მოსკოვის მაღაზიაში.

ამას წინათ, მე შემთხვევა მომეცა თბილისში, ექიმ ვახტანგ ელიო-ზიშვილის ოჯახში, გაცნობილი ზიჩისა და მისი ცნობილი მოწაფის მხატვარი ქალის მერი ეტლინგერის კიდევ ორ უცნობ ნამუშევარს.

მთხაი ზიჩის სურათი წარმოადგენს ნინო დავითის ასულ წერეთლის (1847—1922 წ.წ.) პორტრეტს, მისი ზომაა 30×25 სმ., ზეთი, პორტრეტზე გამოსახულმა პიროვნებამ მნიშვნელოვანა როლი შეასრულა მხატვრის შემოქმედებით ცხოვრებაში: ნინო წერეთელი, რომელიც იყო მეუღლე გენერალ-ლეიტენანტ ბიძინა ოთარის ძე ჩოლოყაშვილისა (1830—1902 წ.წ.). ნივთიერად ეხმარებოდა ზიჩის გახმაურებული ცოცხალი სურათების დადგმაში ვეფხისტყაოსნის ილუსტრაციებზე მუშაობისას. ამას გარდა თვითონაც მონაწილეობდა ცოცხალ სურათებში, კერძოდ, მ. ზიჩიმ მისი შეუდარებელი სილამაზე და მოხდენილობა გამოიყენა თამარ მეფის სახის შესაქმნელად განთქმულ კომპოზიციაში „მთა რუსთველი თამარ მეფეს მიაწოდეს ვეფხისტყაოსანს“. ეტყობა, ნინო წერეთლის ეს პორტრეტიც ზიჩიმ ამავე პერიოდში კერძოდ, 1882 წელს შექმნა.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მერი ეტლინგერის უცნობი ნამუშევრები. როგორც ვიცით, ზიჩის ეს უნიჭიერესი მოწაფე მხატვარი ქალი 1887 წელს ცოლად გაჰყვა ქართველ თავადს დიმიტრი კონას ძე

ერისთავს და ერთხანს ცხოვრობდა ქმრის საგვარეულო მამულში ქსნის ხეობაში სოფელ იკორთაში.

საქართველოში ცხოვრების დროს მერი ეტლინგერს არ შეუწყვეტია შემოქმედებითი მუშაობა. თბილისში, ვახტანგ ელიოზიშვილის ოჯახში დატულია მისი „თამარ ერისთავის პორტრეტი“ (22×23 სმ., ზეთი) და „იასანები“. ამათ გარდა, სოფელ მეჭვრისხევის მუზეუმში (გორის რაიონი) ინახება მერი ეტლინგერის მეორე ნამუშევარი „კონსტანტინე ალექსანდრეს ძე ერისთავის პორტრეტი“, ზოლო ვ. ელიოზიშვილის ცნობით, სოფელ ფლავში, დიმიტრი ერისთავის ოჯახში მას უნახავს მერი ეტლინგერის მიერ შესრულებული ლევ ტოლსტოის პეტად საინტერესო პორტრეტიც.

¹ მიხაი ზიჩისა და მერი ეტლინგერის ახლად აღმოჩენილი ნამუშევრები: საინტერესო ფურცლებია მათი შემოქმედებითი ცხოვრების უცხო შესწავლისა და წარმოჩენისათვის, აგრეთვე, წარსულში უნგრეთ-საქართველოს კულტურულ ურთიერთობათა უფრო ნათლად გათვალისწინებისათვის.

სამეცნიერო შესავლითა უნგრეთში

საქართველო-უნგრეთის კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობებს შორეულ წარსულში აქვს ფესვები გადგმული. ჩვენი ხალხების დაბლობების კეთილშობილურ მიზანს განსაკუთრებული ღვაწლი დასდეს მიხაი ზიჩიმ და ბელა ვიკარმა. „ეფფხისტყაოსნის“ ზიჩისეული ილუსტრაციები ქართული კულტურის განუყოფელ ნაწილად იქცა, ზოლო პოემის ვიკარისეულმა პირველმა სრულმა უნგრულმა თარგმანმა დიდი როლი ითამაშა ჩვენი ეროვნული გენიის პოპულარიზაციის საქმეში.

ცნობილია, რომ ჩვენი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე ქართული კულტურის ბევრი ძეგლი მოხვდა საზღვარგარეთ და იქ დაიდო ბინა. 1970 წელს უნგრეთში ყოფნისას, საშუალება მოგვეცა გვეცნობოდით უნგრულ მუზეუმებსა და სიძველეთსაცავენს, სადაც ქართული სულიერი კულტურის აუარებელი ძეგლი — ხელნაწერები, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული ნივთები, ქედური და ხელოვნების სხვა ნიმუშები აღმოჩნდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ევგენი და მიხაი ზიჩების, დეჩისა და ვიკარის კოლექციები. ამათვან, ცნობილმა უნგრელმა არქეოლოგმა და მეცენატმა გრაფმა ევგენი ზიჩიმ ორჯერ იმოგზაურა გასული საუკუნის 90-იანი წლებში საქართველოში და ბევრ ქართულ ძეგლს მოუყარა თავი. (სხვათა შორის, ევგენი ზიჩის ჩვენს ქვეყანაში იზიდავდა წარმტაცი ლეგენდა, რომლის მიხედვით ზიჩები ციციშვილების შთამომავლობისანი ყოფილან).

საქირო იყო უნგრეთში დაცული ქართული სიძველეების მეცნიერული შესწავლა და მათი სრული აღწერილობისა და ფოტოასლების საქართველოში ჩამოტანა. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ გადაწყვიტა ამ მასალების შესასწავლად უნგრეთში, 4 კვირის ვადით, გაეგზავნა სამეცნიერო ექსპედიცია არქეოლოგის, ეთნოგრაფის, ხელოვნებათმცოდნისა და ფილოლოგის შემადგენლობით. საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმმა მოიწონა აღნიშნული ექსპედიციის მოწყობის იდეა, შეიტანა საზღვარგარეთ სამეცნიერო მივლინებათა თავის 1973 წლის აპრილ-მაისის გეგმაში და დამტკიცა მისი შემადგენლობა — პროფესორი ალექსანდრე კალანდაძე, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი გივი ჯავახიშვილი, ხელოვნებათმცოდნეობის კანდიდატი რუსუდან ყენია და ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი გურამ შარაძე.

24 აპრილს უკვე ბუდაპეშტში ვიყავით.

ექსპედიციის წევრებს უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიაში გულთბილი შეხვედრა მოგვიწყო აკადემიის გენერალურმა მდივანმა კონიამ. მიღებას უნგრელ მეცნიერებს გარდა ესწრებოდა უნგრეთში საბჭოთა საელჩოს მეორე მდივანი თეიმურაზ ჩიქოვანი. მათ კმაყოფილება გამოთქვეს ჩვენი ექსპედიციის მოძმე უნგრეთში ჩასვლის გამო და იგი ჩვენს ქვეყნებს შორის მეგობრული, კულტურული და მეცნიერული თანამშრომლობის საუკეთესო გამოვლენებად მიიჩნიეს, ამასთან. მუშაობაში ყოველნაირი ხელშეწყობა აღგვიტყვეს.

ექსპედიციის მიმართ დიდ ინტერესს იჩენდა უნგრეთის რადიო, პრესა. კერძოდ, საშუალება მომეცა გამოვსულიყავი უნგრეთის რადიოთი, რომლის დროსაც ხაზი გავუსვი უნგრეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიულ ფესვებს, ვილაპარაკე ბუდაპეშტის ქართველოლოგებზე და ჩვენი ექსპედიციის მიზნებზე. სხვათა შორის, ეს გამოსვლა გადაიცა მოსკოვის რადიოს პროგრამითაც.

უნგრელმა კოლეგებმა მუშაობისთვის შესანიშნავი პირობები შეგვიქმნეს, რათა მაქსიმალურად გამოგვეყენებია მივლინებისათვის განკუთვნილი ვადა და წარმატებით შეგვესრულებინა დაგეგმილი პროგრამა.

ბუდაპეშტში ვმუშაობდით ეთნოგრაფიის, ფერენც შოპის სახელობის აღმოსავლეთ აზიის ხელოვნების მუზეუმებში, ნაციონალურ გალერეაში, უნგრეთის სახელმწიფო მუზეუმში, მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა განყოფილებაში, აღმოსავლურ ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

აღმოჩნდა 300-მდე ქართული ეთნოგრაფიული ნივთი, არქეოლოგიური ძეგლი თუ ხელოვნების ნიმუში. მოვახდინეთ მათი სრული აღწერილობა, მეცნიერული დახასიათება და ფოტოფიქსაცია. ჩემ-

თვის განსაკუთრებით საინტერესო იყო უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა განყოფილებაში მუშაობა. აქ, ადრე ბელა ვიკარის არქივში ვიპოვეთ ილია ჭავჭავაძისა და იგორგი ქალაღიდელის თხზულებათა ნუსხები, გრიგოლ ილაჩიონის ძე წერეთლისა და დავით თოლორაიას მიერ 1915 წელს ჩაწერილი ქართულ ზალზურ თამაშობათა, სინღერათა თუ ლექსთა ტექსტები, აგრეთვე, ბელა ვიკარის ქართული ჩანაწერები, რომლებიც მოწმობდა მის ქართულ ენაში განსწავლულობას. ამას გარდა, ახლა აქ გამოვლინდა ორი მოზარდილი შეკვერა ქართული ხელნაწერებისა, რომელიც წარმოადგენს ბელა ვიკარის მიერ შედგენილ ქართულ-მეგრულ-სვანურ ლექსიკონს. ალაგ-ალაგ გვხვდება აფხაზურ-ოსური შესატყვისობანიც.

ლექსიკონი თარიღდება 1916 წლით. გარდა იმისა, რომ აღნიშნული შრომა ქართული დიალექტოლოგიური პარალელური ლექსიკონის შედგენის ერთ-ერთი პირველ ცდათაგანია, იგი გვითვალისწინებს ბელა ვიკარის ღრმა ინტერესებს ქართული და ქართველური ენების ბუნებაში ჩაანჯვრდომად და სრულიად ახალ ფურცელს შლია ბელა ვიკარის მიერ ამ მიმართულებით ჩატარებული მუშაობის წარმოადგენად. ჩვენ დღემდე ხეირიანად არც კი ვიცოდით ვიკარმა ნამდვილად იცოდა თუ არა ქართული ენა, ქართული წერა-კითხვა. მიკვლეული მასალებით ამ საკითხს უკვე შეუქი ეფინება. ამას გარდა, გამოვლინდა ქართველთა ახალი სახელები, რომლებიც მკიდრო თანამშრომლობაში ყოფილან ბელა ვიკართან. დღემდე ჩვენ ვიცნობდით გიორგი ცისკარაულს (თუ წიკლაურს), გრიგოლ წერეთელსა და დავით თოლორაიას. ბელა ვიკარი თავის პუბლიკაციებში ლაპარაკობდა უნგრეთში პირველი მათელით ოპის დროს მოხვედრილ მრავალ ქართველთან ნაცნობობა და თანამშრომლობაზე, მაგრამ მათ სახელებს კი არ გვეუბნებოდა. ამიტომ მათი ვინაობა დღემდე უცნობი იყო. ბელა ვიკარის ხელნაწერულ მემკვიდრეობაში მივაგენით მათ სახელებსა და გვარებს. ესენია: სიჭინავა, ბარკალაია, ირაკლი მეტახანიანი, გიორგი კალანდაძე, დავით საჭაია, აგრეთვე, ოსი — იასონ კულუმბეგოვი. ბელა ვიკარი მათგან იწერს ქართულ, მეგრულ, სვანურ, აფხაზურ, ოსურ სიტყვებს, სწავლობს ქართულ მეტყველებას. მინაწერებიდან ირკვევა მათი შეხვედრების დრო და ადგილი: ეგერი, ფრეკოვი, 1916 წელი.

მუშაობა გაავარძელე უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლურ ხელნაწერთა ინსტიტუტში, რომლის ფონდები ძლიერ მდიდარია. აქ ინახება 100 სპარსული, 200 არაბული, 600 მონღოლური, 600 თურქული, 1 000 ებრაული, 3 000 ტიბეტური და თითო სომხური, ეთიოპური, დრავიდული და სანკრიტული ხელნაწერი. ქართული, მათ შორის, არცერთი არ აღმოჩნდა, სამაგიეროდ აქ ბევრი ქართული ნაბეჭდი წიგნი და გამოკვლევა, კერძოდ აკაკი შანიძის, არნოლდ ჩი-

ქობავას, ალექსანდრე ბარამიძის, ივანე გოგინეიშვილის, ვარლამ თოფურიასი და სხვებისა.

უნგრეთის ნაციონალურ მუზეუმში შედის სეჩენის სახელობის ხელნაწერთა მუზეუმი, რომელშიაც ბევრი წერტილობითი ძეგლია დაცული. აქ აღმოჩნდა ცნობილი უნგრელი მწერლისა და მთარგმნელის არპად ზემპლენის (1865—1919) რეცენზიის ფრაგმენტი ვეფხისტყაოსნის ვიკარისეულ უნგრულ თარგმანზე, რომელიც ზოგიერთ ახალ ფილოლოგიურ ცნობას შეიცავს.

უნგრეთის ეთნოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმის ფოტოთეკაში ეგგენი ზიჩის კოლექციიდან დარჩენილია შოთა რუსთაველის ეპიგრაფიკიდან მომდინარე პორტრეტი.

ბუდაპეშტში მოპოვებული მასალებით უძეცოფილო არ ვყოფილვართ, მაგრამ გული მაინც ყველას ზალასაყენ მიგვიწევდა, მიხაი ზიჩის მშობლიურ სოფელში მივიჩქაროდით.

10 მაისს ბუდაპეშტიდან ზალას გავემგზავრეთ. თან გვახლდნენ არქეოლოგი დოქტორი იშტვან ერდეი და ეთნოგრაფი დოქტორი ანტალ ფილე.

გავიარეთ სეკეშფაპერვარი (ძველი სატახტო ქალაქი), ბალატონი, შიოფოკი და ოთხი საათის მგზავრობის შემდეგ ჩვედით სოფელ ზალაში, მიხაი ზიჩის სახლ-მუზეუმში. შენობა აგებულია 1823 წელს. მასზე გაკრულია მემორიალური დაფა, რომელიც დაუმზადებია მოქანდაკე ფერეც შედლოუს 1927 წელს, მიხაი ზიჩის დაბადების 100 წლისთავთან დაკავშირებით. დაფაზე საგულისხმო წარწერაა: „აქედან დაიწყო თავისი სახელოვანი ცხოვრების გზა მიხაი ზიჩიმ. მომოდის ოქტის მცხოვრებლებისაგან. 1927 წელი“. ასრულდა 1875 წელს ანტალ ზიჩის მიერ თავისი ძმისადმი მიწერილი სიტყვები: „დადგება დრო და შენი ხალხი შენ მუზეუმს გაგიხსნის“.

მიხაი ზიჩის სახლ-მუზეუმი დღემდე კერძო მუზეუმად ითვლება. მისი დირექტორია ზიჩის შვილიშვილი მარია ალექსანდრა რონოი. მას გულთბილი მიმოწერა აქვს საქართველოში ივანე მაჩაბლის ასულობთან ელენე მაჩაბელთან, რომელიც აბასთუმნის ობსერვატორიის ბიბლიოთეკის დირექტორია. არის რაღაც ამაში სიმბოლური, მიხაი ზიჩისა და ივანე მაჩაბლის მეგობრობა მათს შთამომავლობაშიაც რომ ასე გრძელდება. მარია რონოი მეც მიცნობდა, ოღონდ მიხაი ზიჩიზე გამოცეცებული შრომებით. ბუნებრივია, რა დიდი იყო ჩვენი სურვილი პირადად გვენახა და გავცნობოდით მიხაი ზიჩის შთამომავალს.

მაგრამ იმედი გავიცრუვდა! მარია რონოი 18 მარტს თავის ვაჟთან წასულა ამერიკაში, ვაშინგტონში, სადაც სექტემბრის ბოლომდე დარჩება. იგი უკვე 83 წლის მოხუცია, ერთადერთი ვაჟის გარდა, ჰყავს ორი შვილიშვილი.

ქმარი — იშტვან ჩიჩერ-რონოი უკვე გარდაცვლილა. მისი მშობ-
ლები იყვნენ სოფია მიხაის ასული ზიჩი და ტიოდორ ფლემი. აქ ვნა-
ბეთ მარია რონოის გრაფიკული პორტრეტი შესრულებული 1945
წელს გიზო სეგედი-მოლნარის მიერ მეტად ორიგინალური ხერხით —
ზიჩის სახელოსნოში, ზიჩის ქაღალდზე, ზიჩის ფანქრით, ზიჩის მანე-
რით. პორტრეტიდან გვიცქერდა შუახანს გადაცალეხული სიმპატიური
ღაბბაისელი ქალი!

მარია რონოის ზალაში არყოფნამ, გუნება გაგვიფუჭა. ამას ზედ
მეორე ამბავიც დაერთო: ომის დროს ზიჩის სახლი დაზიანებულა.
კერძოდ, ბომში დასცემია სახელოსნოსა და ბიბლიოთეკას. ამის გამო,
გადარჩენილი ხელნაწერები, წიგნები თუ ნივთები სეიფში ჩაუკეტაათ
ყოველგვარი აღწერილობისა და კატალოგის გარეშე. მარია რონოის
ნებართვის გარეშე კი სეიფის ფონდებში შესვლა არ შეიძლებაო —
გვაცნობა მუზეუმის მცველმა. რა გაეწყობოდა! დაიწყეთ მუზეუმის
მუდმივი ექსპოზიციის დათვალიერება, რომელიც ოთხ ოთახშია მოწყ-
ობილი. მათგან ყველაზე დიდია ზიჩის სახელოსნო. აქ გამოფენილია
დიდი მხატვრის ნამუშევრები, პირადი ნივთები, ფუნჯები, პალიტრა...
ბევრია „ვეფხისტყაოსნის“ ილუსტრაციათა რეპროდუქციები. მხატ-
ვრის ნაქონ ნივთებს შორის აღმოჩნდა ორი ქართული ვერცხლის სას-
მისი — კულა და ჭინჭილა, შემკული ორნამენტებითა და სხვადასხვა
გამოსახულებებით. ერთ მათგანზე თარიღიც ამოვიკითხეთ: „1779“.
აქვეა ერთი ქართული ხალიჩაც, ამ მონაპოვარმა ძლიერ გაგვახარა:
მასხადამე, გადარჩენილა და შორეულ ზალაში ჩაუღწევია მიხაი ზი-
ჩის მიერ საქართველოდან წამოღებულ ნივთებს. მაგრამ ამან კიდევ
უფრო გაგვიძლიერა ხელნაწერ ფონდებში მუშაობის სურვილი. იქნებ
იქ რაიმე ქართული ხელნაწერიც იყოს დაცული ან ყოველ შემთხვევა-
ში, „ვეფხისტყაოსნის“ მეუნარგოვანი ფრანგული თარგმანი მაინც.
რომლის მიხედვით ზიჩიმ გაიცნო რუსთველის პოემის შინაარსი და
შექმნა ბრწყინვალე ილუსტრაციები. მას შემდეგ. ეს თარგმანი დაკარ-
გულად ითვლება. დაიკარგა მისი მეორე ეგზემპლარიც, რომლის მი-
ხედვით პოემა რუსულად თარგმნა კონსტანტინე ბალმონტმა. ჩვენამ-
დე მოღწეული ცნობების მიხედვით კი, იონა მეუნარგოს ვეფხისტყა-
ოსანი ფრანგულად უთარგმნია სრულად, პოემის 1861 წლის დავით
ჩუბინაშვილისეული გამოცემის მიხედვით, თარგმანი შესრულებული
ყოფილა საკმაოდ მაღალმხატვრულად თეთრი ლექსით. ასე, რომ მისი
აღმოჩენა ერთბაშად გაამდიდრებდა რუსთაველოლოგიურ მენციერე-
ბას საერთოდ, იონა მეუნარგოს მთარგმნელობით მოღვაწეობას კი
უფრო სრულად წარმოვიდგენდით.

მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს ამჯერად არ მოხერხდა: მუზეუმს საჩუქ-
რად გადაცემით ჩვენს მიერ ყირიმსა და ზუგდიდში აღმოჩენილი მი-

ზაი ზიჩის 60 უცნობი ნამუშევრის ფოტორეპროდუქციები. ვიყავით სოფელ ზაი-ში. იგი ზიჩების საგვარეულო სოფელია. მისი სახელიდან მოდის გვარიც — ზიჩ-ი, რაც ქართულად ზიჩ-ელს ნიშნავს. აქ არის ზიჩების საგვარეულო საძვალე და ეკლესია. მიხაი ზიჩის პაპა ამ სოფელში ცხოვრობდა. ორივე სოფელში — ზიჩში და ზალაში კარგად იციან საქართველოში ზიჩის ყოფნის შესახებ. ამის თაობაზე აქაურ მცხოვრებლებს ლამაზი ლეგენდაც შეუქმნიათ „ვეფხისტყაოსნის წიგნის ქვეყანაზე“, რომელიც პირველად 1970 წელს ჩააწერა ჟურნალისტმა ვლადიმერ ალფენიძემ.

ჩვენი მივლინების პროგრამით გათვალისწინებული გვექონდა უნგრეთში გაშლილი ქართველოლოგიური მუშაობის გაცნობა.

თამაზად შეიძლება ითქვას, რომ ბუდაპეშტში შექმნილია ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი ქართველოლოგიური ცენტრი. ქართული კულტურის საკითხების ასეთი კომპლექსური კვლევა საზღვარგარეთის სხვა ქვეყნებში იშვიათია. უნგრელი ქართველოლოგები მუშაობენ ჩვენი სულაური კულტურის თათქმის ყველა დარგში — ისტორიაში — ლათინ ტარდი, ეთნოგრაფიასა და ფოლკლორში — მარტონ იშტვანოვიჩი, ლიტერატურულ ურთიერთობებში — დიერდ რადო, ხელოვნების ისტორიაში — ერეებეტ ტომპოში და კაროლ გომპოში, ანთროპოლოგიაში — ტაბორ ტოტი, წყაროთმცოდნეობაში — მარგიტ ბირო. ამათგან მარტონ იშტვანოვიჩმა, ერეებეტ ტომპოშმა და მარგიტ ბირომ თბილისში გაიარეს ასპირანტურის კურსი ქაენია სიხარულიძის, ვახტანგ ბერიძისა და თამაზ გამყრელიძის ხელმძღვანელობით.

ქართველოლოგიური მუშაობა წარმოებს როგორც უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიაში, ისე ბუდაპეშტის უნივერსიტეტში. აქ იკითხება ქართული ენის კურსი, სპეციალურ ჯგუფში მარტონ იშტვანოვიჩის ხელმძღვანელობით სწავლობენ ქართულ ენას. სემიტოლოგიის კათედრის გაკვეთი პროფესორმა კ. ცეგლედმა თავის კათედრასთან გახსნა კავკასიური ფილოლოგიის ჯგუფი, მათ შორის, ქართულ წყაროებზე — აგიოგრაფიული მწერლობა, „ქართლის ცხოვრება“, მუშაობს მარგიტ ბირო. ლათინ ტარდიმ სულ ახლახან (8 მაისს) თბილისში, ისტორიის ინსტიტუტში წარმატებით დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია „გვიან შუა საუკუნეთა ევროპული წყაროები საქართველოს შესახებ“. მარტონ იშტვანოვიჩმა გვითხრა, რომ წელს გამოვა მისი წიგნი „ქართული ხალხური ბალადა“, რომელსაც იგი, ალბათ, სადოქტოროდ წარადგენს. ჩვენი უნგრეთში ყოფნისას გამოვიდა ერეებეტ ტომპოშის შესანიშნავი წიგნი „საქართველო“, რომელიც მიძღვნილია ძველი ქართული ხელოვნებისადმი (არქიტექტურა, კედლის მხატვრობა, ხელნაწერთა შემკულობა-მინიატურები). დიერდ რადოს ჩაფიქრებული აქვს ორიგინალური თემა „ქართული ლიტერატურა როგორც ევრო-

პული ლიტერატურა“. მკვლევარს სურს მედვას პრობლემის, შოთა რუსთაველისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედების მაგალითზე დაასაბუთოს, რომ ქართული ლიტერატურა არ არის წმინდა აღმოსავლური ფენომენი, რომ იგი ამავე დროს, ევროპული ლიტერატურაა. დიეზდ რადო აპირებს საკანდიდატო დისერტაცია რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში დაიცვას. კაროლ გომბოში, რომელიც ფერენც პოპის მუზეუმის დირექტორია, ძლიერ არის დაინტერესებული ქართული ხელოვნების პოპულარიზაციით. კერძოდ, მისი დიდი ხელშეწყობით ბუდაპეშტში გასულ წელს მოეწყო კობა გურულის გამოფენა, მისი რედაქტორობითა და წინასიტყვაობით გამოიცა ამ გამოფენისადმი მიძღვნილი წიგნი უნგრულ ენაზე. აკადემიკოსები ორტუტაი და ტოლნაი მუშაობენ ქართული ფოლკლორისა და სტამბის ისტორიის საკითხებზე.

უნგრეთში დიდია ინტერესი ქართული ლიტერატურისადმი. ცნობილი უნგრელი პოეტი შანდორ ვეორეში მუშაობს „ვეფხისტყაოსნის“ ახალ უნგრულ თარგმანსა და ქართულ პოეზიის ანთოლოგიის შედგენაზე. ინტენსიურად თარგმნის ქართველ პოეტებს ყუყა რაბი. თამარის ეპოქითაა დაინტერესებული უნგრელი ისტორიული პროზის დიდოსტატი ლასლო პაშუტი.

უნგრელი მასპინძლები ცდილობდნენ კარგად გაეცნოთ ჩვენთვის თავიანთი ქვეყანა და ხალხი. მოვიარეთ თითქმის მთელი უნგრეთი, ვნახეთ შესანიშნავი უნგრული ქალაქები და სოფლები, არქიტექტურული ძეგლები, მდიდარი მუზეუმები, გავცანით შრომისმოყვარე ნიქიერი უნგრელი ხალხის ცხოვრებას. ყოველი ფეხის ნაბიჯზე ვგრძნობდით მათ დიდ სიყვარულს და პატივისცემას ჩვენი ქვეყნისადმი. ყველაფერი ეს ზომ ჩვენი დროის, ხალხთა შორის სოციალისტური თანამეგობრობის ეპოქის მონაპოვარია!

ვეფხისტყაოსნის ე. წ. ზახასელი ხელნაწერის გარშემო	3
ვეფხისტყაოსნის წერეთლისეული (S—5006) ხელნაწერის ზოგიერთი საკითხისათვის	41
ტიმოთე გაბაშვილისათვის მიწერილი ერთი რუსთაველოლოგიური ცნობის წყარო	86
ვეფხისტყაოსნის იონა მეთნარჯიასეული ფრანგულ-თარგმანის ფრაგმენტები	93
მიხაი ზიჩის უცნობი ნამუშევრები	98
ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის რუბინოვლის კაბინეტში	101
ერთი უცნობი პოეტური ანთოლოგია	103
გორანცოვის არქივიდან	105
X—XI სს ქართული ხელნაწერი ოდესიდან	118
ქართული სიმეღელნი ბუდაპეშტში	120
სიაუშის უცნობი ნამუშევარი	125
არგონავტების თქმულება და მდელა პაროლემა ძველ ქართულ მწერლობაში	129
ილია ორბელიანის „შაჰილთან ტყვეობის მოთხრობის“ უცნობი თავები	149
მიხაი ზიჩისა და მერი ეტლინგერის ახლად აღმოჩენილ ნამუშევართა გამო	154
სამეცნიერო ექსპედიცია უნგრეთში	157

Шарадзе Гурам Северьянович АРХЕОГРАФИЧЕСКИЕ РАЗЫСКАНИЯ

(На грузинском языке)

რედაქტორი ლ. კეი ნ ი კ ა ძ ე
მხატვრული რედაქტორი მ. ა ს ა თ ი ა ნ ი
ტექნიკური რ. შ ა ჯ ა ვ ა რ ი ა ნ ი
გამომცემი გ. ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი
კორექტორი ე. მ უ ზ ა შ ვ ი ლ ი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 3/XI-73 წ. ქალაქის ზომა 60×90.

საბეჭდი ქალაქი № 2. ნაბეჭდი თაბახი 10,5.

საღარიცხო-საგამომცემლო თაბახი 8,42.

უფ. 01201 ტირაჟი 2000. შეკვეთის № 1033.

ფასი 88 კაპ.

გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, მარჯანიშვილის ქ. № 5.
Издательство «Ганатლება», Тбилиси, ул. Марджанишвили, № 5.

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს გამომცემლობათა. პოლიგრაფიისა და წიგნით ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის მთავარპოლიგრაფ-მრეწველობის სტამბა № 1, თბილისი, ორჯონიკიძის ქ. № 50.

Типография № 1 Главполиграфпрома Государственного комитета Совета Министров Грузинской ССР по делам издательств полиграфий и книжной торговли, Тбилиси, ул. Орджоникидзе, № 50.